

KOR/RIDOR

SZLOVÁK–MAGYAR TÖRTÉNETI FOLYÓIRAT

SLOVENSKO–MAĎARSKÝ HISTORICKÝ ČASOPIS

Prvý ročník
4. číslo ▪ 2014

KOR/RIDOR
Szlovák–Magyar Történeti Folyóirat
Slovensko–maďarský historický časopis

ISSN 2064-6410

VYDAVATEĽ:

Výskumný ústav Celoštátnej slovenskej samosprávy v Maďarsku

SPOLUVYDAVATELIA:

Historický ústav Slovenskej akadémie vied, Fórum inštitút pre výskum menšín,
Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Történettudományi Intézet

VYDANIE ČASOPISU PODPORILO:

Ministerstvo ľudských zdrojov Maďarska

EMBERI ERŐFORRÁSOK
MINISZTERIUMA

REDAKČNÁ RADA:

Pál Fodor, Adam Hudek, Miroslav Kmeť, Anna Kováčová, Miroslav Londák,
Slavomír Michálek, Géza Pálffy, Attila Simon, László Szarka, Károly Tóth

REDAKCIA:

József Demmel (zodpovedný redaktor), Csaba Katona, Tünde Lengyelová

ADRESA REDAKCIE:

Výskumný ústav Celoštátnej slovenskej samosprávy v Maďarsku,
5600 Békéscsaba, Szabó Dezső u. 42. E-mail: korridor.koridor@gmail.com

WEBOVÁ STRÁNKA:

www.kor-ridor.eu

ZA VYDANIE ZODPOVEDÁ:

riaditeľka Výskumného ústavu CSSM Anna Kováčová

NÁVRH OBÁLKY:

Réka Maróti

NA OBÁLKE:

Marta Jakobovičová v 1920 rokoch. www.centropa.hu

 centropa

Tlačiareň:
CROATICA

OBSAH

ŠTÚDIE

- Gábor Czoch: Otázky národnostného zloženia a jeho spoločenské dimenzie
v Košiciach na základe súpisu z rokov 1850–1851 5
- Balázs Ablonczy: Strážcovia. Stratégie viacnásobnej identity 21

KRITIKA

- Kovács Anna–Matus László (eds.): Jób megpróbáltatásai – egy evangélikus
gyülekezet sorsfordulói/Utrpenia Jóba – peripetie jedného evanjelického zboru.
(*Miriam Viršínská*) 39
- Ivan Halász: Uhorsko a podoby slovenskej identity v dlhom 19. storočí
(*Hajdú Anikó*) 44
- Miroslav Michela–László Vörös a kol.: Rozpad Uhorska a trianonská mierová
zmluva. K politikám pamäti na Slovensku a v Maďarsku (*Ildikó Bajcsi*) 49
- Andrej Tóth–Lukáš Novotný–Michal Stehlík: Národnostní menšiny
v Československu 1918–1938. Od státu národného ke státu národnostnímu?
(*Attila Simon*) 54
- Martin Hetényi: (Zjednotená) Maďarská strana na Slovensku 1939–1945
(*István Janek*) 60
- Miroslav Kmeť: Na margo dvoch storočí. Štúdie zo slovenských dejín 19. a 20.
storočia (*József Demmel*) 65

PORTRÉT

- „Po polemike lepšie rozumieme stanovisku toho druhého než pred ňou.“
Predstavujeme Györgya Kövéra 69
- Recenzia: Kövér György: A tiszaszlári dráma. Társadalomtörténeti látószögek
(*Csaba Katona*) 81

SUMMARY 89

AUTORI 90

ŠTÚDIE

GÁBOR CZOCH

Otázky národnostného zloženia a jeho spoločenské dimenzie v Košiciach na základe súpisu z rokov 1850–1851¹

Časopis s názvom *Magyarföld és Népei* (Uhorsko a jeho národy), ktorý vychádzal pod vedením Eleka Fényesa a redigoval ho Imre Vahot, si vytýčil za cieľ vedecké prehĺbenie a šírenie poznatkov o krajine. Vo svojom prvom čísle z roku 1846 priniesol podrobnú štúdiu o Košiciach. Redakcia časopisu oslovila vtedy už v celoštátnom meradle známeho a uznávaného vedca a poprednú osobnosť uhorských dejín umenia, Imreho Henszlmanna, aby oboznámil čitateľov s dejinami Košíc a prezentoval najmä aktuálne pomery. Henszlmann, ktorý pochádzal z meštianskej rodiny z Košíc, podal podrobnú charakteristiku spoločenských a hospodárskych pomerov v meste. Národnostnému zloženiu obyvateľstva však nevenoval väčšiu pozornosť a uviedol iba krátku poznámku: „Mešťania sú prevažne Nemci. Predchádzajúca generácia neinklinovala veľmi k maďarskému duchu, ktorý sa až teraz, u ich detí, začína prebúdzajúť. Tak ako všade, aj tunajší Maďari pochádzajú väčšinou z radov strednej šľachty. Avšak len málokto má trvalé bydlisko v meste, lebo v Košiciach ich od toho odrádza postoj vysokej šľachty, ktorá si ich nepripustí.“²

V tomto čase sa už niekoľko desaťročí viedol spor o možnosti a potrebe reformy administratívneho aparátu slobodných kráľovských miest, resp. o ich po-

¹ Pôvodná publikácia: Czoch, Gábor: A nemzetiségi megoszlás kérdései és társadalmi dimenziói Kassán az 1850/51-es összeírás alapján. In: Czoch, Gábor: „A városok szíverei”. *Tanulmányok Kassáról és a reformkori városokról*. Pozsony, 2009. 149–164. Tu by sme chceli vysloviť poďakovanie Balázsovi Heiligovi za pomoc, ktorú nám poskytol pri spracovaní údajov.

² Henszlmann, 1846. 15–20.

litickom postavení v krajine. Presnejšie išlo o otázku počtu hlasov, ktoré sa mali priznať mestám v celokrajinských voľbách.³ Počas týchto diskusií sa spolu so zrodom moderného maďarského nacionalizmu dostala do popredia aj národná otázka. V spojitosti s ňou predstavitelia liberálnej opozície z radov aristokracie čoraz hlasnejšie hovorili o problematike národnej príslušnosti mestského obyvateľstva v Uhorsku. V kritike, ktorú adresovali mestám, resp. v politických postojoch, ktoré zaujali voči nim, sa v 40. rokoch 19. storočia prijal všeobecne rozšírený názor, že mešťania majú cudzí, presnejšie nemecký pôvod. Zároveň sa sformuloval aj program, ktorý hlásal potrebu ich pomadžarčenia.⁴ Túto politickú atmosféru ilustruje aj skutočnosť, že redakcia spomínaného časopisu považovala za potrebné nasledovne doplniť citát Henszlmannovho viacstranového referátu o Košiciach: „Medzi obyvateľmi mesta Košice sa v každom stave a v každej triede nachádza mnoho Maďarov. Aj prevažná časť inojazyčného obyvateľstva rozumie po maďarsky. Z národnostného hľadiska všeobecné pomadžarčovanie novej generácie a proces premeny dáva nádej k istej premene. V ostatnom čase vplýva na pomadžarčovanie Košíc, ktorých pôvodné obyvateľstvo tvorili nemeckí kolonisti, mnoho činiteľov.“⁵ Po tomto konštatovaní redakcia časopisu zdôraznila úlohu Košíc v maďarskom literárnom živote, pri vydávaní maďarských kníh a časopisov, ako prínos pre divadelníctvo.

Protirečenie citovanej poznámky s pripojeným komentárom pramení pravdepodobne v názorových rozdieloch, ktoré vyplývali z ich pozícií. V prvom prípade sa autor snaží o detailnú a vecnú charakteristiku miestnych pomerov. Z tejto perspektívy dostáva otázka národnostného zloženia obyvateľstva oveľa menšiu váhu, než jej pripisovali redaktori vo svojich úvahách, ktoré odzrkadľovali celoštátne politické diskusie. Samozrejme, že z tohto výroku, ktorý má epizódny charakter, ešte nesmieme vyvodzovať ďalekosiahle závery. Avšak je veľmi dobrý príklad na to, aby sa z istého pohľadu objasnila úroveň bádania, teda to, čo vplývalo na voľbu krokov pri výskume a na možné dedukcie, ktoré z nich vyplývajú. Na druhej strane poukazuje na skutočnosť, že otázka národnostnej príslušnosti obyvateľstva sa mohla celkom inak javiť vo všeobecných politických šarvátkach a inak na úrovni lokálnej, každodennej spoločenskej praxe.

Kvôli relatívne ľahšiemu prístupu k prameňom predstavujú pre bádateľa diskusie, ktoré sa viedli v reformnom období o národnostnej otázke a analýzy poli-

³ Okrem príspevkov v tejto publikácii pozri aj napr. Gárdonyi, 1926.

⁴ Dôvody, prečo je nevyhnutné pomadžarčovať mestské obyvateľstvo, vysvetľuje napr. István Gorove vo svojom polemickom spise. Gorove, 1842. K tejto problematike pozri okrem príspevkov tejto publikácie aj Czoch, 2006.

⁵ Henszlmann, 1846. 20.

tických diskusií na celoštátnej úrovni tú ľahšiu úlohu. No skúmanie otázky, ako mohla problematika národnej identity, ktorá sa v štátnom politickom diskurze dostala do popredia, preniknúť do lokálnej spoločenskej praxe, je zložitejšie. Otázkou je, či sa náboženské zloženie obyvateľstva, štruktúra rodín a manželstiev, rozloženie obyvateľstva podľa bydliska a profesie vyznačuje nejakými uchopiteľnými národnostnými špecifikami. Ak áno, akými? Ako sa dá uchopiť ukazovateľ národnostnej príslušnosti v organizovaní sa spoločnosti? Akú váhu mala a akú úlohu zohrávala v tých časoch v Košiciach národnosť napr. pri náboženskej príslušnosti? Alebo (v súvislosti s právnym postavením) pri vytváraní spoločenských vzťahov? Samozrejme, že pri analýze týchto otázok nestačí vychádzať iba zo štatistických údajov. Je nevyhnutné poznať štruktúru spoločnosti, resp. základné činitele, vypovedajúce o národnostnom zložení. Až po oboznámení sa s nimi je možné vykonať ďalšie, precíznejšie výskumy.

Teoretickú možnosť zrealizovať detailnejší a systematickejší výskum národnostného zloženia obyvateľstva Uhorsku prvýkrát ponúкло sčítanie obyvateľstva v rokoch 1850–1851. Tu sa prvýkrát objavila otázka o národnostnej príslušnosti. O tom, že národnosť vôbec prišla do úvahy, rozhodol 9. paragraf pokynu vydaného k sčítaniu obyvateľstva na jar 1850. Bol nasledovný:

„Pri každej osobe z Hornej zeme treba v kolónke národnosť zaznačiť jej národnosť bez ohľadu na to, či patrí alebo nepatrí k väčšinovému obyvateľstvu danej obci. V prípade dospelých slúži pri uvedení národnosti ako podklad ich vlastné prehlásenie a v prípade maloletých osôb národnosť ich rodičov. Vyhlásenie sa vykoná iba jedným slovom, napr. rusínska, rumunská.“⁶ Označenie národnosti bolo teda ponechané na vlastné prehlásenie. V prípade maloletých osôb sa vychádzalo z národnostnej príslušnosti rodičov, resp. ich národnosť prehlásili rodičia.

Pri analýze údajov týkajúcich sa národnosti sa pri tomto súpise samozrejme vynára aj problém výpovednej hodnoty prameňa. Súpis z rokov 1850–1851 ani doboví odborníci nepovažovali za úspešný. Celkovo sa nazdávali, že pri získavaní údajov sa asi 5–6% obyvateľstva nezarátalo. Otázka národnostnej príslušnosti sa stala predmetom osobitnej polemiky. Ohľadne štatistického vyhodnotenia získaných údajov a ich pravdivosti mali vtedajší odborníci vážne pochybnosti. Dobová uhorská štatistika predovšetkým kritizovala, že počet Maďarov bol zámerne znížený. Túto kritiku prijali aj niektorí vtedajší rakúski štatistici (napríklad Czoernig alebo Ficker). Každopádne otázka týkajúca sa národnosti a diskusie, ktoré vyvolala, viedli k tomu, že pri sčítaní obyvateľstva v roku 1857 ju vynechali.

⁶ Uvádza Dányi, 1993. 90–98.

Cieľom bolo korigovanie výsledkov súpisu z rokov 1850–1851. Počas príprav sčítania obyvateľstva v roku 1869 sa spočiatku uvažovalo, že sa bude zisťovať aj národnostná príslušnosť. Nakoniec však, po zvážení politických dôvodov, túto otázku vynechali. Ako je všeobecne známe, pri najbližšom sčítaní obyvateľstva v roku 1881 sa už nezisťovala národnosť, ale materinský jazyk. To už ale bolo pre jednotlivcov niečo iné, než určiť svoju národnú príslušnosť. Napriek týmto skutočnostiam sa údaje vzťahujúce na národnosť z rokov 1850–1851 nedajú obísť a sú vzácnym prameňom.⁷ Pri dôkladnej analýze údajov a pri skúmaní zisťovacích formulárov sa dá poukázať na prípadné nepresnosti, chýbajúce údaje a na problémy, ktoré sa vynárajú pri otázke zisťujúcej národnosť.

Z materiálov sčítania sa uverejnili iba župné a krajské sumáre. Iba ojedinele sa zachovali podrobné spisy z etapy, keď sa získavali údaje. Ministerstvo vnútra v roku 1859 rozhodlo, že kvôli vážnym skladovacím problémom treba uchovávať iba obecné, okresné a župné sumáre. Len tie obce si mohli ponechať spisy, ktoré sami realizovali zisťovanie údajov. Súhrnné výsledky sčítania obyvateľstva zverejnil Dezső Dányi. Tieto však na podrobnú analýzu na lokálnej úrovni nestačia. Ďalší problém spočíva v tom, že údaje, ktoré zverejnil Dányi a ktoré odkazujú na podrobnejšie informácie o národnostnom zložení, sa týkali iba niektorých obcí. Jazykom sčítania povedané, vzťahovalo sa iba na „pôvodné“, teda právne obyvateľstvo.⁸

Ani v prípade Košíc nemá bádateľ k dispozícii kompletne materiály sčítania. V mestskom archíve sa však v súvislosti s domácim obyvateľstvom zachovali individuálne hárky, presnejšie výkazy jednotlivých rodín, žijúcich v jednom dome.⁹ Tento archívny materiál obsahuje údaje 9 858 osôb. Podľa sumára predstavoval celkový počet domáceho obyvateľstva v meste 10 185 osôb. Údaje nám tak chýbajú iba v prípade 327 domácich obyvateľov Košíc, čo predstavuje len 3,2% z ich celkového počtu. Súpis však uvádza, že celkovo žilo v Košiciach 13 034 osôb. Takže počet tých, ktorí sa klasifikovali ako cudzinci, bol 2 849. Títo tvorili viac ako pätinu obyvateľstva mesta, takmer 22%. Obyvateľstvo, ktoré nebolo do-

⁷ Detailnú a kritickú analýzu sčítaní obyvateľstva z rokov 1850, 1857 a 1869 podáva vo viacerých prácach Péter Pozsgai (najnovšie napr. Pozsgai, 2006. Pozsgai, 2007.). O diskusiách, ktoré sa viedli o národnostiach uvedených v sčítaní obyvateľstva z rokov 1850–1851, prípadne o anomáliách pri získavaní údajov ponúka výborný prehľad Ágnes Deáková (Deák, 2000. 59–79). Pozri tiež Dányi, 1993. 5–19.

⁸ Dányi v úvodnej štúdii k celoštátnym výsledkom podrobnejšie informuje o okolnostiach sčítania obyvateľstva, o sčítacom poriadku, o vyhodnotení výsledkov sčítania ako aj o osude spisového materiálu. Bližšie k posledne menovanému pozri Dányi, 1993. 17.

⁹ Hárky, ktoré odovzdávali domy (Aufnahme-Bogen von Jahre) z roku 1850 sú uložené: AMK DO 1850.

máče, sa muselo sčítavať na osobitných hárkoch, ktoré takisto obsahovali otázku národnostnej príslušnosti. Tieto hárkky sa však v mestskom archíve doteraz nepodarilo nájsť.

Hoci nám – ako to vyplýva z uvedených skutočností – zachované pramene neponúkajú celistvý obraz, predsa môžeme na základe údajov, ktoré máme k dispozícii, podrobnejšie preskúmať národnostné zloženie pôvodného obyvateľstva Košíc. Umožňuje to nominálna databáza údajov, obsahujúca 97% domáceho obyvateľstva, ktorá vznikla na základe zachovaných sčítacích hárkov z jednotlivých domov. Je pochopiteľné, že vykonať úplnú analýzu tejto databázy, ktorá sa vzťahuje takmer na 10 000 osôb, prekračuje hranice jednej štúdie. Tu sa môžeme zastaviť iba pri niektorých aspektoch vyššie položených otázok, týkajúcich sa národnostného zloženia, prípadne niektorých základných štatistických ukazovateľoch o spoločnosti.

Podľa uverejnených údajov bola v Košiciach zastúpená maďarská, nemecká, slovenská, rusínska, židovská a cigánska národnosť. Ibaže na základe štatistických hárkov od jednotlivcov, resp. domov, bol obraz o národnostných pomeroch obyvateľov Košíc podstatne pestrejší (*Tabuľka 1. a* a *1. b* v prílohách). Najviac bolo v meste obyvateľov slovenskej národnosti, potom maďarskej, nemeckej a židovskej. Okrem týchto štyroch najväčších národností však nájdeme v približne rovnakom počte ako Rusínov aj osoby, ktoré sa deklarovali za Galícičanov. Len o niečo menej bolo tých, ktorí sa označili za Čechov alebo Moravanov. Okrem toho bolo v meste aj niekoľko osôb talianskej, švajčiarskej, slovinskej, rumunskej, gréckej, poľskej a dokonca aj anglickej a francúzskej národnosti.

Podobne ako v prípade už spomínaných „Galícičanov“ sa stávalo, že opýtaní uviedli namiesto národnosti oblasť, z ktorej pochádzali. Takto sa na sčítacom hárkku v kolónke, ktorá zisťovala národnosť, stretneme napr. s pojmi ako „slezier“ (Sliezsko, 13 osôb), „voivodiner“ (Vojvodina, 6), „tyroler“ (Tirolsko, 5), „steier“ (Štajersko, 4), „krainer“ (Korutánsko, 1), ba dokonca aj „trieszter“ (Terst, 1), „lembergi“ (Lvov, 1), „italiener aus Pavia“ (Talian z Pavie, 1). Okrem záznamov, ktoré označujú za národnosť jednotlivé rakúske oblasti, ešte osobitne figuruje aj charakteristika „österreicher“ (27). Takisto sa popri klasifikácii „deutsche“ (Nemec) objavuje aj označenie „bajern“ (Bavor, 2) a „preuse“ (alebo „preusz“, resp. „porosz“, čiže Prus, 10). Napriek jednoznačným pokynom, že „vyhlásenie sa učiní iba jedným slovom“, sa stávalo, že sa zapísali aj slovné spojenia ako „Ungarn und Deutsch“, „Böhm Mehrer“, „Deutsch Böhmen“, „Preuse Deutsch“, alebo aj „Österreicher Deutsch“.

V prípade manželov s rôznou národnosťou sa národnosť detí často ani nezapísala osobitne. V takých prípadoch sa im pravdepodobne pripísala národnosť hlavy domácnosti a pri sumarizovaní sa takto aj započítali. Bežné bolo aj

to, že súrodencom pochádzajúcim zo zmiešaných manželstiev rodičia uviedli odlišnú národnosť. Vo väčšine takýchto prípadov sa chlapcom udávala národnosť otca a dievčatám matky. Pravdepodobne sa teda riadili podľa vzoru konfesionálne zmiešaných manželstiev. S touto logikou sa ale nestretáme v každom jednom prípade. Vyskytujú sa aj také prípady, keď deťom uviedli národnosť, ktorá sa líšila od národnosti oboch rodičov. Napríklad stolársky pomocník, ktorý sa sám deklaroval za Čecha, so svojou „nemecko-českou“ manželkou uviedli, že jeden z ich synov mal maďarskú národnosť, ďalší syn „nemecko-rakúsku“, staršia dcéra nemeckú a mladšia rakúsku národnosť. Stotožňovanie miesta pôvodu (provincie alebo obce) s národnosťou alebo, ako sme to videli na uvedenom príklade, uvedenie rôznej národnosti súrodencov na jednej strane naznačuje, že v danom období existovali rôzne predstavy o národnostnej príslušnosti. Na druhej strane sa kategória národnosť vyznačovala akousi nepevnosťou, čo poukazuje na to, že pri výbere národnosti (a ani dnes to nie je inak) sa uplatňovali rôzne strategické úvahy.

Ak vychádzame z našej databázy, relatívnu väčšinu obyvateľstva v Košiciach v rokoch 1850–1851 tvorili Slováci, ktorých bolo asi 41%. Po nich nasledovali Maďari s 33%, Nemci len s 12% a židovské obyvateľstvo so 7%. Hoci to nemá významný vplyv na pomer, ale predsa treba spomenúť, že medzi našim a uverejneným sumárom sa ukazujú výraznejšie rozdiely. Podľa uverejneného sumára bolo Slovákov zaokrúhlene 47%, Maďarov 29% a Nemcov 16%. Počet Slovákov a Nemcov je teda vyšší a počet Maďarov nižší. V spojitosti s rozdielom, ktorý vidíme v prípade Maďarov, nám môžu napadnúť kritické postrehy, ktoré vyslovili vtedajší odborníci o predpokladanom zámernom znižovaní počtu Maďarov. V prípade Slovákov je možné, že k nim prirátali napríklad Čechov, Moravanov alebo aj časť tých, ktorí sa sami prehlásili za Galícijčanov. Ďalej nevieme ani to, čo sa stalo počas administratívneho procesu a spracovania s tými, ktorí sa prihlásili k nejakej národnosti, ktorá v pokynoch nebola uvedená medzi hlavnými etnickými skupinami. V prípade osôb pochádzajúcich z nemecky hovoriacich oblastí sa dajú vyvodiť logické závery. Otázkou ale ostáva, kam sa dostali tí, ktorí sa prehlásili napr. za Rumunov, Poliakov, Francúzov alebo Talianov? Otázne je aj to, že ako sa postupovalo v prípade osôb, ktoré v hárkoch neuviedli žiadnu národnosť. Na základe prameňov, ktoré sú k dispozícii, nevieme podať presnú rekonštrukciu. Nedajú sa vysvetliť ani rozdiely ohľadom národnostnej príslušnosti medzi uverejnenými sumármi a údajmi zistenými na základe našej databázy, môžeme vysloviť iba hypotézy.

Isté je, že v užšom vedení mesta sa neodzrkadlilo pestré národnostné zloženie obyvateľstva. Všetci, ktorí sa vo funkčnom období od roku 1846 stali členmi mestskej rady, ako aj tí, ktorých v lete 1848 opätovne zvolili a vieme ich identifi-

kovať v súpise z rokov 1850–1851, sa prehlásili za Maďarov.¹⁰ V tomto súpise sa predošlé právne postavenie mešťanov nezaznačilo.

Na analyzovanie národnostného zloženia obyvateľov sme mali k dispozícii zoznam mestského obyvateľstva z jesene 1847,¹¹ ktorý sa vyhotovil v rámci príprav na blížiacu sa zasadnutie krajského snemu. Žiaľ, tento zoznam okrem mien zoradených v abecednom poradí neobsahuje žiadne iné informácie. Keď sme bádali po jednotlivých menách, v databáze vyhotovenej na základe údajov z rokov 1850–1851 sa nám zatiaľ podarilo identifikovať 52% mešťanov spreď roku 1848. Takto sme mohli skúmať iba vzorku osôb vo veľmi obmedzenom počte.

V duchu Henszlmannových zistení je dosť prekvapujúce, čo prináša o etnicom zložení mešťanstva tento výskum. Počet tých, ktorí sa sami prehlásili za Maďarov ďaleko presahuje počet Nemcov. Keďže Henszlmann nemal k dispozícii štatistické výkazy takéhoto charakteru, opieral sa iba o svoje dojmy a vlastné skúsenosti. Keď písal o prevahe nemeckého obyvateľstva v meste, jeho názor zrejme odzrkadľoval verejnú mienku, prípadne mohol tak usudzovať aj na základe skúseností, ktoré mal s každodenným používaným jazykom v meste. V tomto prípade sa však opäť môžeme opierať iba o hypotézy. V každom prípade, päť rokov po zverejnení týchto údajov sa 67% mešťanov, ktorí boli súčasťou vzorky (teda o niečo viac ako je polovica všetkých mešťanov) deklarovalo za Maďarov, 19% za Nemcov a 8% za Slovákov. Ak si všimneme, že mnohé mená tých, ktorí sa prehlásili za Maďarov, mali nemecký pôvod, tak tento údaj môže vypovedať aj o dávnejšej asimilácii nemeckého obyvateľstva v meste.

V priebehu 19. storočia bola väčšina obyvateľov mesta katolíckeho vierovyznania.¹² V náboženskej príslušnosti obyvateľstva, ktoré malo multietnický charakter, (osoby slovenskej, maďarskej a nemeckej národnosti), sa však ukazujú isté rozdiely (*Tabuľka 2.* v prílohách). V radoch domáceho obyvateľstva bola prevažná väčšina Slovákov (viac ako 90%), katolíckeho vierovyznania. Druhú „najväčšiu“ konfesiónálnu skupinu v ich radoch (celkovo 3,7%), tvorili grékokatolíci a len na treťom mieste boli evanjelici (3%). Medzi Maďarmi po katolíkoch nasledovali evanjelici, ktorí predstavovali o niečo viac ako 12% a kalvíni, ktorí tvorili iba 7,4% Maďarov. Aj u Nemcov boli po katolíkoch na druhom mieste evanjelici, z počtu domácich Nemcov tvorili takmer 23%.

¹⁰ AMK TŮJ 1131/1846 a AMK TŮJ 2446/1848, resp. 3596/1848. Spomedzi hlavného sudcu a 12 členov mestskej rady, ktorí boli zvolení v roku 1846, chýbajú údaje štyroch osôb: István Baranyay, Sándor Haske, János Sihulsky, József Papp. V prípade volieb z roku 1848 z 13 osôb chýbajú údaje opätovne zvoleného Baranyayho a Pappa a ešte Lajosa Dobaya a Ignáca Szászkyho.

¹¹ AMK TŮJ 6684/1847.

¹² O vývoji náboženského zloženia v 19. storočí pozri Czoch, 1997. 70.

Za zmienku stojí aj to, že náboženská a národnostná príslušnosť sa úplne zhoduje iba u židovského a cigánskeho obyvateľstva. Cigáni boli podľa našich údajov takmer bez výnimky katolíci. Okrem nich všetky ostatné národnosti vyznávali rôzne náboženstvá. Inak povedané, nielen katolíci, ale všetky ostatné väčšie konfesie mali pestré národnostné zloženie. Hoci prevažnú väčšinu kalvínov tvorili tí, ktorí sa deklarovali za Maďarov, aj v ich radoch nájdeme Slovákov, Nemcov a ľudí inej národnosti. V radoch grékokatolíkov mali väčšinu Slováci, ale aj tu to bolo premiešané. Samozrejme, že miešané bolo aj zloženie evanjelikov. Podľa databázy sa v najväčšom počte k tomuto náboženskému vyznaniu hlásili Maďari, po nich nasledovali Nemci a potom Slováci.

Pomer zmiešaných manželstiev medzi domácim obyvateľstvom bol takmer 12%, čo je naozaj vysoké číslo. Tento ukazovateľ je zaujímavý aj z toho hľadiska, že, ako už bolo spomenuté, v prevažnej väčšine (takmer 80%) patrilo obyvateľstvo mesta k jednému vierovyznaniu, a to ku katolíckemu. Tivadar Szél vo svojich výpočtoch prvýkrát uvádza počet zmiešaných manželstiev v roku 1877. Ich počet v tom čase dosahoval okolo 7%.¹³ Péter Pozsgai skúmal obyvateľstvo Turnianskej župy, ktoré malo vidiecky charakter a bolo rímskokatolíckeho a reformovaného vierovyznania. Na základe výsledkov sčítania obyvateľstva z roku 1869 spočítal, že v Dolnom okrese župy bolo 5% miešaných manželstiev a v Hornom okrese 7,5%.¹⁴ Ak si porovnáme údaje za Košice a údaje za župu, tak sa nám ukážu rozdiely medzi mestom a vidieckymi pomermi. Okrem židovského obyvateľstva sa vo všetkých početnejších vierovyznaniach vyskytovali zmiešané manželstvá. Na základe vysokého počtu zmiešaných manželstiev sa dá konštatovať, že Košice sa vyznačovali náboženskou otvorenosťou.

Základnú jednotku pri sčítaní v roku 1850–1851 tvorilo tzv. „Wohnpartei“, resp. „lakófél“ („rodiny v domácnosti“). V podstate išlo o nukleárne rodiny, prípadne o užšie rodiny. Tento pojem, ktorý zaviedli rakúske orgány, sa podstatne líši od slova *domácnosť*, ktorá sa používala v starších súpisoch. Domácnosť totiž tvorili všetci, ktorí žili pod jednou strechou vrátane služobníctva, remeselníkov, pomocníkov cechových kupcov.¹⁵ Na základe sčítania obyvateľstva z roku 1850–1851 „Wohnpartei“ v podstate vypovedá o veľkosti rodín. Podľa našich výpočtov medzi domácim obyvateľstvom predstavoval priemerný počet „Wohnpartei“ 3,31 osôb. Jeho veľkosť sa v kruhoch troch najväčších etník výraznejšie nelíšila. V prípade Slovákov bola v priemere o niečo nižšia, u Nemcov o niečo vyššia a u Maďarov sa zhodovala s priemerom mestského obyvateľstva. Výraznejší roz-

¹³ Szél, bez roku, 229.

¹⁴ Pozsgai, 2007. 58.

¹⁵ Pozri Pozsgai, 2006., prípadne Czoch, 1997.

diel sa ukazuje, ak sa na tento ukazovateľ pozrieme aj z hľadiska konfesionalnej príslušnosti (*Tabuľka č. 3* v prílohách). Najväčší priemerný „Wohnpartei“ bol u židovského obyvateľstva (4,43) a najmenší u kalvínov (2,99). Ak porovnáme tieto čísla, zistíme, že veľkosť rodín nesúvisela až tak s národnosťou, ale s náboženskou príslušnosťou.

V prípade územného rozmiestnenia jednotlivých národností v meste sa stretávame s výraznejšími rozdielmi. Židia sa mohli prisťahovať do Košíc až po tom, ako vstúpil do platnosti 29. zák. čl. z roku 1840. Napriek tomu, že mestské orgány sa so všetkými prostriedkami snažili zabrániť ich vstupu, vďaka lákavým obchodným a hospodárskym možnostiam, ktoré mesto ponúkalo, sa tu v priebehu niekoľkých rokov vytvorila významná židovská komunita.¹⁶ Pre židovské obyvateľstvo bolo charakteristické, že sa sústreďovalo v centrálnych častiach Košíc. Platilo to pre tri štvrtiny Židov, ktorí tak tvorili 11% celkového počtu domáceho obyvateľstva žijúceho v centre mesta. Charakteristické je aj teritoriálne rozdelenie ostatných rozhodujúcich národností: prevažná väčšina Maďarov sa Nemcov sa sústreďovala taktiež v štvrtiach v centre mesta. Väčšinu malomaďarské obyvateľstvo s 52%, po nich nasledovali Nemci so 17% a Slováci predstavovali 10% z celkového počtu ľudí žijúcich v centre mesta. V kruhoch pôvodného obyvateľstva žijúceho v centre však nenájdeme ani len jedného Cigána. Rozmiestnenie cigánskeho obyvateľstva sa vyznačovalo tým, že žili v skupinách. V podstate ich nájdeme na dvoch miestach – v strednej časti predmestia (a aj tam v skupinách) alebo v oblasti, ktorá sa nazývala „za mestom“. Slováci sa v Košiciach sústreďovali predovšetkým na predmestiach. Práve oni predstavujú absolútnu väčšinu domáceho obyvateľstva na všetkých predmestiach. Dá sa to povedať aj tak, že oproti maďarskému, nemeckému a židovskému centru stáli slovenské predmestia (*Tabuľka č. 4* v prílohách).

Otázkou je, akú úlohu mohli pri vytváraní územného rozloženia, ktoré poznáme na základe existujúcich údajov, zohrávať etnické činitele? Predpokladáme, že na pozadí treba hľadať nejaké iné dôvody. V prvých desaťročiach 19. storočia došlo v meste k rýchlemu demografickému rastu obyvateľstva, čo bolo spôsobené prisťahovalectvom. Prisťahovalci nachádzali miesto a lacnejšie bývanie predovšetkým na predmestiach. Od začiatku 20. rokov až do polovice 19. storočia počet obyvateľov žijúcich za mestskými hradbami pravidelne prevyšoval počet ľudí žijúcich v centre mesta.¹⁷ Keďže nedisponujeme presnými údajmi, môžeme iba dedukovať, odkiaľ pochádzali skupiny týchto prisťahovalcov a aké mali národnostné zloženie. O veľkej časti prisťahovalcov, ktorí sa nenarodili

¹⁶ Czoch, 1997. 89-94.

¹⁷ Czoch, 1997. 81-84.

v Košiciach, ale získali tu meštianske práva, vieme, že prišli z oblastí, ktoré ležali severne od Košíc a kde prevažnú časť vidieckeho obyvateľstva tvorili Slováci.¹⁸ Samozrejme je otázne, do akej miery sa dá s geografickým miestom pôvodu obyvateľov zovšeobecniť celková migračná príťažlivosť mesta. V každom prípade údaje z roku 1850 naznačujú, že prisťahovalectvo, ktoré sa orientovalo na predmestia, viedlo k zvýšeniu počtu Slovákov. Prevažná väčšina Židov, ktorí v danom období tvorili druhú významnú skupinu prisťahovalcov, sa usilovala o život v centre mesta zrejme preto, že centrum ponúkalo vhodné podmienky pre ekonomické aktivity a k živobytiu.

Každopádne na základe rozdielov, ktoré sa ukazujú pri porovnaní etnického zloženia jednotlivých mestských častí, by nebolo správne vyvodzovať ďalekosiahle závery ohľadom prípadnej uzavretosti jednotlivých národností. Počet národnostne zmiešaných manželstiev naznačuje práve opak. Tieto manželstvá predstavovali takmer desatinu celkového počtu manželstiev, čo sa dá považovať za vysoký ukazovateľ. To je len o niečo menej ako počet nábožensky zmiešaných manželstiev. Menšia časť zmiešaných manželstiev bola z náboženského aj národnostného hľadiska zmiešaná (2,2% celkového počtu manželstiev a 9% národnostne zmiešaných manželstiev). Častý výskyt zmiešaných manželstiev svedčí o vzťahoch a každodenných kontaktoch medzi príslušníkmi jednotlivých národností. O uzavretosti sa dá hovoriť jedine v prípade židovského a cigánskeho obyvateľstva.

Vráťme sa ku komplexným otázkam, ktoré sme sformulovali na začiatku nášho príspevku. Na otázku o spoločenskom význame dobovej kategórie národnosť vo vnútornej štruktúre mestskej spoločnosti a o úlohe, ktorú zohrávala medzi obyvateľstvom, môžeme poskytnúť iba čiastočné odpovede. Presnejšie povedané, ako sme to vopred avizovali, ide iba o hypotézy určené pre budúci výskum. Uvedené ukazovatele nás vedú k tomu, aby sme pri vyslovovaní záverov boli opatrní. Môžeme povedať, že význam národnostného zloženia obyvateľstva bol vo vtedajšej štruktúre košickej spoločnosti a pri určení jej organizačných ukazovateľov obmedzený. V tomto ohľade sa to zhoduje s tým, čo nám naznačoval aj v úvode citovaný text od Imricha Henszlmanna. Myslíme si, že z detailnejšieho skúmania údajov o národnostiach nie je najdôležitejšia kritika, ktorá sa vyjadřila v spojitosti s výpovednou hodnotou súpisu. Vo vzťahu k odkrytým anomáliám pôvodných otázok tieto údaje nesú dôležité a pozitívne informácie. U určitej časti obyvateľstva sa pri prehlásení svojej národnosti objavili určité neistoty (z pohľadu tých, ktorí vyhotovovali súpis, ide o nedorozumenia). Tie okrem rozpakov vyplývajúcich z modernosti tejto otázky poukazujú aj na nezrelosť vtedajšej

¹⁸ Czoch, 2003. 150.

národnostnej identity. Pomocou jednoduchých štatistických meraní, ktoré sme prezentovali, sa pred nami vynára obraz etnicky mimoriadne pestrého mestského obyvateľstva. Zdá sa, že v tejto spoločnosti bolo okrem náboženskej otvorenosti bežné aj to, že hranice národnostnej príslušnosti neboli pevné a mohli sa posúvať. Ďalšie výskumy by mali vychádzať z tohto kontextu a zároveň by sa malo uvažovať nad tým, akým spôsobom a v akom časovom postupe sa národná identita rozvíjala. Predovšetkým však bude musieť zodpovedať otázka, do akej miery sa stala národná identita v neskoršom období rozhodujúcim organizačným spoločenským činiteľom.

PRÍLOHY

Tabuľka 1. a. Národnostné zloženie pôvodného obyvateľstva Košíc podľa uverejnených údajov

Spolu	Slováci	Maďari	Nemci	Židia	Rusíni	Cigáni
10 185	4 738	2 904	1 592	729	113	109

Zdroj: Dányi, 1993.

Tabuľka 1. b. Národnostné zloženie pôvodného obyvateľstva Košíc podľa štatistických hárkov domácností

Spolu	Slováci	Maďari	Nemci	Židia	Rusíni	Cigáni
9 858	4 075	3 217	1 149	713	74	91

Česi a Moravia	Galícičania	Iná národnosť	Neznáma národnosť
109	105	144	181

Zdroj: podľa našej databázy.

Tabuľka 2. Náboženské zloženie pôvodného obyvateľstva podľa hlavných národností

	Maďari	%	Slováci	%	Nemci	%
Rímskokatolíci	2 535	79	3 753	92,1	865	74,9
Gréckokatolíci	22	0,6	152	3,7	4	0,3
Kalvíni	239	7,4	18	0,4	7	0,6
Evanjelici	397	12,4	122	3	264	22,9
Židia		0		0		0
iné a neznáme	22	0,6	29	0,7	15	1,3
Spolu	3 215	100	4 074	100	1 155	100

	Iná národnosť	%	Spolu	%
Rímskokatolíci	562	39,7	7 715	78,3
Gréckokatolíci	66	4,7	244	2,5
Kalvíni	3	0,2	267	2,7
Evanjelici	21	1,5	804	8,1
Židia	710	50,2	710	7,2
iné a neznáme	52	3,7	118	1,2
Spolu	1 414	100	9 858	100

Zdroj: podľa našej databázy.

Tabuľka 3. Zloženie pôvodného obyvateľstva na základe rodín v domácnosti podľa národnostnej a náboženskej príslušnosti

	Priemer	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Košice	3,31	288	826	787	476	269	173	89	30	21	10	4
Maďari	3,31	133	259	237	152	97	71	37	11	7	4	0
Slováci	3,14	84	377	395	197	104	46	18	9	6	0	0
Nemci	3,40	42	94	75	68	29	18	16	4	2	1	2
Iná a neznáma národnosť	3,79	29	96	79	59	39	38	18	6	6	5	2
Rímskokatolíci	3,26	210	660	639	348	213	114	60	23	16	4	2
Gréckokatolíci	3,14	9	33	39	20	8	4	3	0	0	1	0
Kalvíni	2,99	24	27	17	19	11	5	3	0	1	0	0
Evanjelici	3,33	36	62	60	53	17	20	13	2	1	1	0
Židia	4,43	8	30	23	28	18	29	9	5	3	4	2
Iné a neznáme náboženstvo	3,00	1	14	8	7	1	1	1	0	0	0	0

	Priemer	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24
Košice	3,31	0	1	1	0	0	0	0	0	0	0	0	1	1
Maďari	3,31	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Slováci	3,14	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0
Nemci	3,40	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1
Iná a neznáma národnosť	3,79	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Rímskokatolíci	3,26	0	1	1	0	0	0	0	0	0	0	0	1	1
Gréckokatolíci	3,14	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Kalvíni	2,99	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Evanjelici	3,33	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Židia	4,43	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Iné a neznáme náboženstvo	3,00	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0

Zdroj: podľa našej databázy.

Tabuľka 4. Národnostné zloženie pôvodného obyvateľstva Košíc podľa miesta bydliska, podľa našej databázy

Mestská časť	Pôvodné obyvateľstvo		Maďari		Nemci		Slováci		Česi a Moravia		Galícijčania	
	počet	%	počet	%	počet	%	počet	%	počet	%	počet	%
Centrum mesta	4928	100	2582	52	843	17	491	10	102	2	72	1
Dolné predmestie	1336	100	205	15	102	8	877	66	3	0	10	1
Stredné predmestie	1490	100	216	14	88	6	1028	69	2	0	14	1
Horné predmestie	1841	100	195	11	96	5	1520	83	2	0	7	0
Za mestom	263	100	19	7	20	8	159	60	0	0	2	1
Spolu	9858	100	3217	33	1149	12	4075	41	109	1	105	1

Mestská časť	Rusíni		Židia		Cigáni		Iná národnosť		Neznáma národnosť	
	počet	%	počet	%	počet	%	počet	%	počet	%
Centrum mesta	60	1	541	11	0	0	139	3	98	2
Dolné predmestie	1	0	103	8	0	0	3	0	32	2
Stredné predmestie	0	0	69	5	52	3	2	0	19	1
Horné predmestie	0	0	0	0	7	0	0	0	14	1
Za mestom	13	5	0	0	32	12	0	0	18	7
Spolu	74	1	713	7	91	1	144	1	181	2

Zdroj: podľa našej databázy.

Skratky a literatúra

1. Archívne pramene

AMK DO

Archív mesta Košice. Zbierky. Súpis domov. Obyvateľov, 1850

TÜJ

Tanácsülések Jegyzőkönyve. Archív mesta Košice. Stredná Manipulácia. Magistrátny súd

2. Publikované pramene

Dányi

1993 Dányi, Dezső: *Az 1850. és 1857. évi népszámlálás*. Budapest, 1993.

Gorove

1842 Gorove, István: *Nemzetiség*. Pest, 1842.

Henszlmann

1846 Henszlmann, Imre: Kassa sz. kir. város. In: *Magyarföld és népei. Föld és népisme, statistikai és történeti folyóirat*, 1. (1846) I. füzet.

3. Odborná literatúra

Czoch

1997 Czoch, Gábor: *Városlakók és polgárok. Kassa társadalma a XIX. század első felében*. Kandidátusi értekezés. Budapest, 1997.

2003 Czoch, Gábor: A kassai polgárság származási és foglalkozási összetétele a Liber neocivium alapján (1781–1848). In: *Léptékváltó társadalomtörténet. Tanulmányok a 60 éves Benda Gyula tiszteletére*. Szerk.: K. Horváth Zsolt-Lugosi András-Sohajda Ferenc. Budapest, 2003.

2006 Czoch, Gábor: The Question of Urban Citizens' National Identity in Mid-Nineteenth Century Hungary. In: *East Central Europe/L'Europe du Centre-Est: Eine wissenschaftliche Zeitschrift*, 33. (2006) č. 1–2.

Deák

2000 Deák, Ágnes: *Nemzeti Egyenjogúsítás. Kormányzati nemzetiségpolitika Magyarországon 1849–1860*. Budapest, 2000.

Gárdonyi

1926 Gárdonyi, Albert: A szab. kir. városok az 1848 előtti törvényhozásban. In: *Városi Szemle*, 12. (1926)

Pozsgai

2006 Pozsgai, Péter: *Családok és háztartások. Torna megye társadalma a 19. század közepén*. PhD-disszertáció. Budapest, 2006.

2007 Pozsgai, Péter: Görög és római katolikus nemzetiségek házasságainak jellemzői Torna megyében a 19. század közepén. In: *Korall*, 8. (2007) 27.

Szél

Bez roku Szél, Tivadar: A budapesti házasságok. In: *Statisztikai közlemények*, 86. (b. r.) č. 4.

Preklad: Angelika Šrámková

BALÁZS ABLONCZY

Strážcovia. Stratégie viacnásobnej identity¹

Typologická rozdielnosť medzi kultúrnym a politickým národom je stálou témou sociológie, kultúrnej antropológie a široko chápaného výskumu menšín. Dnes už mnohí myslitelia spochybňujú, že oba modely, ktoré vznikli, resp. boli vytvorené v priebehu 19. storočia podľa vzorov francúzskeho a nemeckého národného vývinu, sú v ostrom protiklade a nemajú mnoho styčných bodov,² alebo, že by boli nevhodné na uchopenie jednotlivých javov moderného národného vývinu.³ Obom pojmom je viac-menej vlastná striktná kategorizácia a vymedzené používanie pojmov. Z toho dôvodu druh „skupinizmu“⁴, ktorý za záštitu národných identít považuje zvnútra homogénne a zvonka zasa jasne a ostro ohraničené komunity, často neberie na vedomie nespočetné formy prezentácie/prežívania individuálnej identity. Nedokáže si nič počať so skupinovými identitami na periférii veľkých národných identít alebo reflektujúcimi životné situácie, nachádzajúce sa v podmnožine viacerých národov.⁵ Samotná identita sa (najmä v menšinovom prostredí) objavuje ako súbor nespočetných faktorov, čo dnes používané národné pojmy nezohľadňujú.⁶ Maďarský verejný diskurz uprednostňuje najmä pojem kultúrny národ (hoci podľa niektorých výskumov sa chápanie pojmu národ v maďarskej verejnej mienke v poslednom čase posúva – zjednodušene povedané – k pojmu politický národ), teda zdôrazňuje význam kultúrneho spoločenstva, jazyka, histórie, spoločných symbolov a mýtov.⁷

Koncepcia kultúrneho národa len zriedkavo pozná nevyhranené, viacnásobné alebo hybridné identity. Nie štandardne prežívaná, chápaná identita je často predmetom nepochopenia, odsúdenia. Verejný diskurz často nálepkuje javy, ktoré nezapadajú do jeho chápania, ako „poruchy identity“, asimiláciu považuje za stratu. (Kultúrny) národ sa v mnohých prípadoch snaží o exkluzivitu a nedokáže integrovať partikularizmy.⁸ Paradigmatickým príkladom tohto výlučného

¹ Pôvodná publikácia: Ablonczy, Balázs: Örzök. A többes identitás stratégiái. In: Ablonczy Balázs: *Nyombiztosítás. Letűnt magyarok. Kisebbség- és művelődéstörténeti tanulmányok*. Pozsony, 2011. 51–68.

² Dieckhoff, 2004. 298–311.

³ Brubaker, 1999. 55–71.

⁴ Rogers Brubaker v pôvodnej štúdiu používa výraz „groupism“. Vid' Brubaker, 2005. 112.

⁵ O rôznych formách maďarskej identity vid' obrazec v článku Nándora Bárdiho. Bárdi, 2006. 10.

⁶ László Szarka sa vo svojej knihe pokúša vydeliť typológiu stredoeurópskych menšín a menšín v Maďarsku. Szarka, 2004. 113–128 a 193–209.

⁷ Örkény, 2004. 7–27.

⁸ Gellner, 1995. 200–202.

chápania je román Viktora Rákosiho *Elnémult harangok* (Zmlknuté zvony), ktorý bol populárny v prvej polovici minulého storočia. V prostredí, ktoré je v národnom (maďarsko-rumunskom) a náboženskom (reformovano-ortodoxnom) zmysle výrazne vymedzené, každý ústupok, stiahnutie sa ohrozuje konečný výsledok „boja“ a ten, ktorý sa ho dopustil, je prinajmenšom slaboch, v horšom prípade zradca. Slabochoch – ako hrdinu románu Pála Simándyho – čaká zatratenie.

Asimilácia s väčšinovým národom alebo práve disimilácia od menšiny/väčšiny nikdy nie je jednostupňový proces. László Gyurgyík v jednej štúdií zobrazil tento jav koncentrickými kruhmi, pričom v procese zmeny identity pokladá za primárne jadrové dimenzie asimilácie (kultúrna alebo štrukturálna asimilácia, intergeneračné alebo intrageneračné premiešanie atď.). Vo vonkajších vrstvách sa podľa neho umiestňujú demografické faktory a faktory súvisiace so štruktúrou obce a na periférii sa nachádzajú aspekty súvisiace so štruktúrou spoločnosti (vzdelanie, zamestnanie, finančná situácia atď.).⁹ Éva Kovács poukázala na postupnosť zmeny identity vo výskume zameranom na košických Židov v medzivojnovom období. Tento proces v niektorých prípadoch nie je ani priamočiary: veľmi ľahko ustrnie v jednej alebo druhej fáze (politická disimilácia ešte áno – osoby nehlasujú za maďarské strany, vzdialia sa od oficiálnej politiky Maďarska –, ale kultúrna disimilácia už nie), a to pri zachovaní takých základných prvkov identity ako je, napríklad, maďarský jazyk.¹⁰

Nižšie sa – na základe niekoľkých prípadových štúdií – pokúsím vyargumentovať dôvody, prečo sa oplatí venovať pozornosť existencii dvojakých alebo mnohorakých identít. Striktne vymedzené národné pojmy neberú do úvahy nevyhranené, prechodné stavy bytia, v jednotlivých prípadoch urýchľujú disimiláciu a nedokážu osloviť jedincov, ktorí nezapadajú do schém. Moje myšlienkové pochody nie sú apológiou identít „ani tu, ani tam“, zdecimovaného materinského jazyka, komunikácie v zmiešanom jazyku alebo s politickým úmyslom vykonštruovaných identít, ale pokusom o pochopenie identity okrajových skupín, ktorých kultúrny horizont sa líši od kultúrneho horizontu väčšiny.

I. Knieža

Čitatelia denníka *Prágai Magyar Hírlap* si mohli 21. augusta 1923 na štvrtej strane prečítať zvláštnu správu. Uštipačný článok s názvom *Bývalé maďarské knieža „sa vracia do lona svojho národa“* informoval o tom, že knieža Livius Odescalchi,

⁹ Obrazec vid' Gyurgyík, 2005. 208.

¹⁰ Kovács, 2004.

žijúci v Solčanoch pri Nitre, zverejnil 3. augusta manifest, ktorým sa obrátil na svojich vrstovníkov.¹¹ Bývalých maďarských statkárov z Horného Uhorska v ňom žiada, aby sa nestiahli nadurdene do ústrania, ale aby sa prihlásili k svojej pôvodnej identite a identifikovali sa s cieľmi novej Československej republiky. Tento ich krok by mohol mať podobný význam ako pripojenie sa časti francúzskej šľachty k republike (*les ralliés*). S cieľom nájsť nepopierateľné dôkazy o slovenských koreňoch maďarskej šľachty a postaviť „zlatý most“ vedúci k novému štátu, zvolal 2. septembra do Štubne zhromaždenie, ktorého sa môžu zúčastniť len tí, ktorí mali pred rokom 1848 uhorský pôvod. Veľmi pohrdlivý komentár denníka vyzdvihol tie stránky manifestu, ktoré „vzbudzujú úsmev“.

Maďarské veľvyslanectvo v Prahe, ktoré Budapešť požiadala o informácie, koncom augusta o autorovi proklamácie referovalo, že už pred niekoľkými mesiacmi sa ponúkol československej vláde, že pre ňu získa podporu magnátov. Zástupca vlády ponuku odmietol, pričom signalizoval, že majetky kniežaťa nebudú v nijakom prípade vyňaté z pozemkovej reformy. Barón Frigyes Villani vo svojej správe dodal aj to, že na základe všeobecne rozšíreného názoru knieža nie je celkom príčetné a „nedá sa brať vážne“.¹²

Livius Odescalchi sa narodil roku 1863 v Solčanoch a bol potomkom sriemskych kniežat talianskeho pôvodu, ktorí v 18. storočí získali uhorský indigenát. Jeho otec, Arthur, bol v období dualizmu známou, trochu čudáckou postavou dobového verejného života. Ako člen hornej komory uhorského snemu bol jedným z iniciátorov presídlenia bukovinských Sikulov do ich rodiska, *Maďarská akadémia vied* ocenila jeho heraldické a genealogické dielo a zvolila ho za svojho člena, bol aj jedným z predstaviteľov *Maďarskej historickej spoločnosti*. Zároveň sa však o ňom vedelo aj to, že popri „ohnivom vlastenectve“ má isté „sklony k romantike“, čo sa okrem iného prejavovalo tým, že jeho sluhovia a personál kaštieľa museli nosiť stredoveký, resp. staromaďarský odev, pričom aj jeho životný štýl bol stredoveký. Okrem toho bol členom Istóczyho *Antisemitskej strany*.¹³ Mal sedem detí z troch manželstiev, najstarší bol Livius, ktorý na rozdiel od otca veľmi na seba neupozorňoval. Aj on bol členom hornej komory snemu, cestoval a poľoval. Počas ciest sa uňho prebudil záujem o Albánsko, v roku 1913 napísal o svojich tamojších zážitkoch knihu (*Albanien, ein Hilfruf!*) a v kuloároch sa vedelo aj o tom, že sa uchádzal o albánsky trón. Jeho manželka pochádzala zo sedmohradskej rodiny Zeykovcov, narodili sa im tri deti.

¹¹ Egy volt magyar herceg „visszatér nemzete kebelébe“. In: *Prágai Magyar Hírlap*, 21. 8. 1923, 4.

¹² MNL OL K 64. 9. cs. 41. t. 1923-41-496res. Veľvyslanec Frigyes Villani ministromi zahraničných vecí Gézovi Daruvárymu, Praha, 30. 8. 1923.

¹³ Szabó, 2004. 114.

Zasadnutie v Štubni sa napokon kvôli komunálnym voľbám na Slovensku nekonalo. Knieža sa však nevzdával. Niekoľkokrát publikoval v periodiku *Hlinkovej slovenskej ľudovej strany Slovákov* a na stránkach denníka *Národné Noviny*. O dva roky na základe svojich článkov spolu s Jozefom Škultétym, jedným z veteránov slovenského národného hnutia, napísal knihu, v ktorej detailne rozvinul svoje názory.¹⁴ Základný tón knihy udávalo motto *Krv není voda!*

Podľa manifestu, zverejneného v knihe, je tvrdenie, že „dnešné polozenie bývalého uhorského zemianstva v Československej republike nemôže obstáť“, výsledkom mylného hodnotenia situácie. Táto šľachta totiž, „ako sa dokázalo dôkladnými historickými štúdiami“, nemá maďarský, ale slovenský pôvod, je potomkom prastarej slovenskej šľachty. Zaviazanosť uhorským kráľom v roku 1918 zanikla, preto v prípade zmeny orientácie nemôže byť ani reč o vlastizrade alebo obracaní kabátov.¹⁵ K „dôkladným historickým štúdiám“ sa síce nevyjadril, no tvrdil, že slovenská šľachta získala svoje postavenie od Svätopluka, jeho syna, resp. Boleslava Chrabrého, prípadne od jeho syna Mieczysława II. Do 11. storočia totiž patrilo toto územie k Poľsku, teda tisícročné maďarsko-slovenské spolunažívanie označuje nanajvýš osemsto rokov.¹⁶ Táto maďarská šľachta sa neskôr, v presne nevymedzenom čase, pripojila k Uhorskému kráľovstvu. Vonkajším prejavom želaného návratu k slovenskému národu by, napríklad, mohlo byť to, keby Csákyovci vypustili zo svojho mena ypsilon – navrhovalo knieža. Odescalchi zdôraznil autochtonnosť maďarskej šľachty na Slovensku (na rozdiel od Čech) a tvrdil, že národnostné prenasledovanie a prechmaty po roku 1868 sú dielom jednotlivých renegátov, statkári sa na nich nijako nepodieľali. Ponúkol aj alternatívnu interpretáciu dejín, keďže Maďari prišli do Karpatskej kotliny na Svätoplukovo pozvanie, oba národy, maďarský a slovenský, vždy žili v bratskom spoločenstve. V závere svojej knihy vyzval založiť komitét s cieľom spojiť sa so slovenským sedliactvom.¹⁷ Zároveň publikoval obsah svojich memoárov (tie však nikdy nevyšli), v ktorom okrem svojich albánskych kontaktov a zahraničných ciest zdôraznil aj svoju spoluprácu so slovenským národným hnutím: Pavlom Mudroňom, Matúšom Dulom, Svetozárom Hurbanom Vajanským a ich zahraničným patrónom Wickhamom-Stedom. Toto pomerne nekoherentné chápanie dejín (zdôrazňujúce bratské spolunažívanie, pričom úmyselne skracuje jeho dĺžku), narcistické vložky a odvolávanie sa na rozširujúcu sa masovú základňu, je samo osebe sotva zaujímavé. Pozornosť si však zaslúži Odescalchiho

¹⁴ Odescalchi-Škultéty, 1925.

¹⁵ Tenže, 14.

¹⁶ Tenže, 37-38.

¹⁷ Tenže, 132.

snaha 1. zdôrazniť úzku vzájomnú odkázanosť Maďarov a Slovákov a ich podobný osud, 2. vyzdvihnúť zmluvný charakter tohto vzťahu, 3. prisúdiť vlastnej spoločenskej vrstve etnický (slovenský) pôvod, 4. pričom sa rozhodne (hoci s jemne paternalistickým tónom) obrátil na „jednoduchý ľud“, čo bolo u sriemskeho kniežata v každom prípade nezvyčajné. Zdôraznil napríklad to, že slovenským voličom Ľudovej strany v Nitre nosil chlieb a mokol s nimi v daždi.

Niektorým svojim názorom zostal pravdepodobne verný aj neskôr: v roku 1927 slovenský teológ a politik, ktorý pracoval ako maďarský agent, hlásil do Budapešti, že bol oslovený kniežat'om, ktoré sa ho pokúsilo presvedčiť, aby od Andreja Hlinku prevzal vedenie Ľudovej strany, lebo mnohí sú veľmi nespokojní so starnúcim kňazom, aby sa spojil s takisto klerikálnou Československou stranou Ľudovou (a jej politikom Koze Matejovom) a po návrate domov má úspech zaručený. Autor hlásenia bol presvedčený o tom, že knieža bolo vyslané Prahou, a to, že sa nemôžeme myliť v osobe, signalizuje fakt, že Odescalchi zopakoval svoje argumenty, vrátane toho, že Maďari vládli na Hornej zemi len osemsto rokov.¹⁸

Reakcie okolia „na vyčnievanie z radu“ boli rôznorodé: od povýšenectva deníka *Prágai Magyar Hírlap* až po jednoznačné odmietnutie alebo mlčanie. Jeden z členov rodiny Odescalchiovcov, Sándor Erba Odescalchi, ktorý nám zanechal zo spoločensko-historického hľadiska mimoriadne zaujímavé memoáre, hodnotí Liviovo „počesťenie“ a novopečenú demokratickosť jednoznačne pejoratívne.¹⁹ Azda ešte veľavravnejšie sú spomienky Eugénie, vlastnej dcéry kniežata: „nevera voči národu“ sa tabuizovala. Nikdy nespomína svojho otca, ktorý na jeseň 1918 neprišiel na jej svadbu, niekoľkými slovami sa zmieni len o jeho smrti a dodáva: „Už dosť dlho som nevidela otca, nevedela som, v akom duševnom rozpoložení a za akých okolností sa rozlúčil so svetom.“²⁰ V medzivojnovom období však často jazdila z Juhoslávie, kde žila, odpočinúť si na Slovensko, najmä do Lomnice, pričom podľa svojich memoárov ani raz nenavštívila svojho otca. O jeho smrti sa nezmienil ani *Prágai Magyar Hírlap*, ktorý inak pravidelne informoval o spoločenskom dianí. (Na rozdiel od toho noviny, napríklad, v roku 1925 zverejnili – pravda, platený – článok o smrti Arthura Odescalchiho a v roku 1938 detailne informovali o smrti Gézu Andrásyho, ktorý skončil niekoľko dní po kniežati).

V dobovom krajne pravicovom / radikálne pravicovom / völkisch prípadne Ľudoveckom (posledné dva nemusia byť bezpodmienečne totožné)²¹ diskurze fi-

¹⁸ MNL OL K 64 22. cs., 7/b. t. 179res-7/b-1927. Správa Ferencja Jehlicsku, Bécs, 15. apríl 1927.

¹⁹ Odescalchi, 1991. 229.

²⁰ Odescalchi, 1987. 262.

²¹ Vid' Romsics, 2004. 69-75.

gurovali aristokrati (nebudaj mešťania / príslušníci strednej triedy) kvôli svojmu cudziemu pôvodu, ergo „vykorenenosti“ ako prekážka realizácie národných cieľov, ako kvôli svojmu pôvodu *a priori* nepriateľská skupina.²² Nestalo sa to síce v Hornom Uhorsku, no výhrady voči aristokratom dobre odzrkadľuje prípad, keď po skončení srbskej okupácie Baranskej župy v auguste 1921 inteligencia zo Sellye napadla miestneho statkára, grófa Ivána Draskovicha. Vyčítali mu, že sa zasadzoval za to, aby oblasť Ormánság zostala pod juhoslovanskou správou, že neoslavuje 15. marec (vraj so slovami „Das ist eine Dummheit“ vovliekol do kaštieľa svoje deti, ktoré sledovali dedinské oslavy), nedovolí im hovoriť po maďarsky a tajne má dvojité občianstvo. Navyše počas srbskej okupácie vyhlásil, že „on nie je Maďar. On od 25 alebo 26 rokov býva vo Varaždínskej župe [...], teda je štátny občan Kráľovstva Srbov, Chorvátov a Slovincov“. Jeho neskorší udavač argumentoval, že aj Draskovichovi predkovia boli dovtedy uhorskí občania, boli medzi nimi dokonca aj uhorskí hlavní župani. Gróf na to hrdo reagoval, že medzi jeho predkami neboli len hlavní župani, ale aj arcibiskupi v Kalocsi, no vtedy v tom nebol rozdiel, lebo „všetci patrili ku krajinám uhorskej svätej koruny“. Zmienku o svojom členstve v hornej komore Uhorského snemu odmietol s tým, že v nej len ako delegát zastupoval zhromaždenie chorvátskej provincie. Gróf požiadal reformovaného kňaza, ktorý s ním polemizoval, aby „v čo najširšom okruhu rozhlásil, že on nie je Maďar“. Pikantnosť prípadu zvyšuje aj to, že rozhovor sa evidentne konal v maďarčine.²³ Očakávaná, ktoré mali oficiálne orgány Maďarska voči maďarským „historickým triedam“, dobre odzrkadľuje aj správa diplomacie v Československu, ktorá sa takisto zrodila začiatkom dvadsiatych rokov. Grófa Emila Myrbacha, statkára z Vrábľov, ktorý absolvoval sondujúce rokovania s českou agrárnou stranou, maďarský veľvyslanec v Prahe upozornil: „Maďari, a najmä tí, ktorí patria k maďarskej historickej triede, v nijakom prípade nemôžu podporiť oficiálne české strany, a to ani v prípade, keby vďaka tomu unikli pred majetkovou reformou“, na čo Myrbach trochu zaspätkoval a snažil sa bagatelizovať význam rokovaní.²⁴ (Hoci sa neskôr našli maďarskí aristokrati – napríklad gróf János Pálffy –, ktorí kortešovali za českú agrárnu

²² Základný postoj ľudovcov dobre zhrnuli dva články (okrem mnohých ďalších) jednej z našich referenčných osôb, Dezső Szabóho: A magyar középosztály megteremtése, resp. A magyar paraszt. Szabó, 1991. 167–200.

²³ MNL OL K 64 9. cs. 41. t., 1923-41-458res. Vyhlásenie reformovaného kňaza Jánosa Jávara zo Sellye a obvodného notára Dezső Morvaiho. Sellye, 19. 4. 1923. Jeden zo zdrojov spája v spise „odnárodnenie“ grófa s jeho novou manželkou rakúskeho pôvodu. O Draskovichovi treba vedieť aj to, že v roku 1944 ukrýval poľských utečencov a počas vlády nyilasovcov bol zadržaný.

²⁴ MNL OL K 64 9. cs. 41. t., 1923-41-591res, Vyslanec Frigyes Villani ministromi Gézovi Daruvárymu, Praha, 25. 10. 1923.

stranu). Manželka Gyulu Andrásyho vo švajčiarskej emigrácii tvrdo napadla grófkú Wenckheim (ktorá nenávidela Nemcov a v gombíkovej dierke nosila českého leva) so slovami: „Nekonečne sa mi protiví, že rodená Maďarka dokáže v takýchto časoch takto nepekne zaprieť svoju vlasť.“²⁵ Je nesporné, že jednotlivých aristokratov s nevyhranenou identitou mohla pozemková reforma skutočne motivovať k tomu, aby podporili novú štátnu moc: na Slovensku bol takýmto prípadom napríklad gróf Károly Zay.²⁶ To však nie je dostatočné vysvetlenie pre správanie Livia Odescalchiho. Pri vytvorení novej (prípadne hybridnej) identity neslobodno zabúdať ani na možné psychologické, nebodaj narcistické motívy. Na dokázanie vplyvu podobných motívov síce nemáme k dispozícii dostatok údajov, no k regresívnemu narcizmu sa mohla zľahka pridružiť frustrácia (nedostatok lásky) zo starého, autoritárskeho otca, ktorý zdôrazňoval svoju spätosť s maďarskou národnou kultúrou (staromaďarský odev, verejné funkcie, politické stanoviská atď.).²⁷

No je možné aj to, že v osobe Odescalchiho máme do činenia len s bláznivým aristokratom, a náš model stroskotá po zverejnení novoobjavených prameňov. Naše iné údaje ilustrujúce správanie aristokratov poukazujú na to, že takéto správanie bolo možné, dokonca bolo aj realitou, i keď nie masovou.

II. Archivár

24. februára 1938 večer o pol siedmej v miestnosti budapeštianskeho *Maďarského turistického spolku* na József körút 23 zasadal výbor *Spolku Banskoštiavničanov*, ktorý združoval utečencov z Hornej zeme. Na požiadanie predsedu Jánosa Ertla správca Rezső Székely informoval o príjmoch z decembrového mikulášskeho a kultúrneho podujatia (z prvého bol čistý príjem 59, z druhého zasa 154 pengő 35 halierov) a prítomných oboznámil s prípravami na oslavu 15. marca (navrhol krátky program, slávnostný príhovor mala predniesť členka spolku Anna Liszkay). Pokladník László Kiss zasa informoval o financiách týkajúcich sa pamätnej knihy vydanéj v roku 1936 (o dlhu tlačiarňi vo výške 300 pengő). Pred koncom stretnutia už účastníci zrejme mysleli na večeru, ktorá ich čakala v reštaurácii Bandl, keď v bode „rôzne“ predseda prečítal list člena výboru Rezső Tirtsa,

²⁵ MNL OL P 4, Andrásyho pozostalosť, 1. škatuľa. 330. t. Denník Andrásy Gyuláné, zápis z 15. 3. 1919.

²⁶ Pozsonyi magyar: Felvidéki levél. In: *Pesti Napló*, 7. 2. 1939, 1–2. Tenže: Pozsonyi válasz. In: *Pesti Napló*, 12. 2. 1939, 8. O Zayovi a jeho aktivitách viď aj Kovács, 1981. 168–169.

²⁷ O narcizme súhrnne: Bakó, 2004. 55–59.

v ktorom upozornil na to, že úrady v Banskej Štiavnici odstránili pamätnú tabuľu piaristického mnícha Imre Erdősiho, hrdinu z Braniska. Známa postava maďarského turistického života vyzvala spolok, aby čo najostrejšie protestoval proti tomuto opatreniu a presadil aspoň to, aby pamätná tabuľa „bola umiestnená v archeologickom múzeu“. Člen výboru Tihamér Vörös však schladil rozbúrené vášne a signalizoval, že akýkoľvek krok je zbytočný. Mestský archivár Béla Baker totiž „v takýchto prípadoch vždy umiestni predmety, ktoré súvisia s minulosťou mesta a maďarskou históriou, do bezpečia. V tejto veci ho inak osloví.“ Vášne po týchto slovách opadli a členovia výboru sa od radosti, že sa vec vyriešila, rozhodli, že v prejavocho počas osláv blížiaceho sa národného sviatku, najmä vo vystúpení Anny Liszkay, vyzdvihnú Erdősiho rolu.²⁸ Pamätná tabuľa piaristického kňaza sa aj dnes nachádza v mestskom múzeu v Banskej Štiavnici.

Bakerovo meno sa neobjavuje len v tejto súvislosti: mestský archivár a strážnik v múzeu ponúkal svoje služby maďarským turistom, ktorí navštívili mesto, aj ako sprievodca, aktívne sa zapájal do miestneho spoločenského života, ako aj maďarského vedeckého života.²⁹ Baker sa narodil v roku 1883, jeho otec Alajos bol uznávaný mestský fotograf, ktorý sa narodil v juhomoravskej Břeclavi a do Banskej Štiavnice sa z Mikulova presťahoval okolo roku 1886.³⁰ Jeho syn maturoval v roku 1902. Začal študovať na filozofickej fakulte budapeštianskej univerzity, no v roku 1903 po smrti svojho otca štúdiá prerušil, vrátil sa do mesta a prevzal rodinný fotoateliér. Neskôr sa na univerzitu vrátil a štúdium ukončil v roku 1907. Od roku 1909 pracoval v mestskom múzeu. Počas svetovej vojny slúžil na Balkáne, učil v Šabaci a v roku 1918 ukončil vojenskú službu ako tlmočník spoločnej armády v Belehrade. Vrátil sa do rodného mesta a od 1. novembra 1921 bol archivárom mesta a strážnikom v múzeu, od roku 1925 pôsobil ako riaditeľ múzea. Zomrel 1. marca 1941 v Banskej Štiavnici. Jeho príbeh by nemusel byť ničím zvláštny, mohol to byť osud bežného maďarského intelektuála v malom meste, ktorý zložil prísahu vernosti a v pomerne mladom veku skončil vo svojom rodisku, kde si ho vážila trojjazyčná komunita. Bakerov príbeh je pre nás zaujímavý z toho hľadiska, že sa k nemu hlásia najmenej dve, no nie je vylúčené, že aj tri komunity. Na základe informácií od jeho vnuka Platona sám seba najčastejšie volal Adalbert, na základe čoho sa dá predpokladať jeho nemecká identita. Zúčastňoval sa na podujatiach zdecimovaného maďarského spoločenstva, no

²⁸ Zápisnica zo stretnutia spolku Banskoštiavničianov z 5. 12. 1935 (majetok autora). 36. f.

²⁹ Tarczay, Gizella: Az aranygyík városában. In: *Turisták Lapja*, 1932. 289–294. Cituje: Tirts, 1943. 126–129. V jeho pozostalosti sa zachovalo niekoľko listov z jeho vedeckej korešpondencie: SABB–PBS. Osobné fondy. Vojtech Baker. 1. škatuľa. List Bélu Bakera neznámemu adresátovi. Banská Štiavnica, 10. 3. 1924, resp. list Gyulu Loványiho Bélovi Bakerovi, Budapešt, 8. 2. 1940.

³⁰ Tieto informácie autorovi ochotne poskytol Bratislavčan Platon Baker 7. 7. 2009.

zároveň aj neúnavne rozvíjal múzeum. Jeho pamätná tabuľa v štiavnickom starom hrade už niekoľko rokov pripomína práve tieto jeho aktivity. V roku 1983 si sté výročie jeho narodenia pripomenuli spomienkovou konferenciou. Jeho hrob sa nachádza na slovenskej strane cintorína pri Piargskej bráne na parcele, kde odpočíva najmä miestna inteligencia a politici, ktorí zohrali významnú rolu pri budovaní slovenského národa v meste. Na hrobe Bakera a jeho manželky Blanky Jáhn (1889–1966) je však maďarský nápis. Odpočíva pri nich aj ich syn: nedávno zosnulý nitriansky inžinier bol pokrstený ako Platon, čo je aj v slovenskom prostredí pomerne neobvyklé meno.

Bakerovu situáciu ďalej komplikuje, že nepoznáme len Vojtecha a Bélu: Adalbert Baker publikoval aj v oficiálnom periodiku *Volkstumsforschungu* karpatských Nemcov, v *Karpathenlande*, ktorý bol od druhej polovice tridsiatych rokov zameraný vyslovene národnosocialisticky. Jeho štúdie však nemali ideologický obsah, venoval sa v nich stredovekým a novovekým dejinám mesta.³¹ Zachované rukopisy mestského archívára poukazujú na to, že kým jeho písaná maďarčina bola bezchybná (zrejme aj vďaka školám, ktoré absolvoval), zatiaľ svoje slovenské a nemecké články neustále opravoval, alebo ich opravovali iní.³² Zistiť, ktoré krstné meno skutočne používal (čo však nehovorí veľa o jeho identite), nám pomôže list z roku 1940, v ktorom ho odosielateľ z Banskej Bystrice oslovuje „Milý Béla!“³³

Môžeme to azda risknúť a vyššie spomínanú neurčitú hypotézu rozšírime o ďalšiu: základnou udalosťou Bakerovho života, ktorá určila jeho identitu, bolo sťahovanie mestského múzea 16. decembra 1918. Vyslanec *Národného múzea* v Budapešti József Ernyey zobral z mestskej zbierky všetko, čo sa dalo ľahko preniesť; vzal 186 predmetov a 49 položiek starých spisov, v múzeu nechal z hodnotnejšieho materiálu len staré delá a niekoľko zástav. Bakera – na základe zachovaných fragmentov jeho spisov – aj po rokoch zamestnávala otázka presunu najhodnotnejších exponátov múzea: na túto udalosť poukázal v roku 1930, dokonca aj v roku 1938. Nad rámec toho, že zotrvanie v meste po *prevrate* zlepšilo aj jeho existenčnú situáciu, neustále ho zamestnávala otázka odvozu

³¹ Baker, 1928. 65–80, 118–125, 166–178.; Baker, 1931. 106–122.; Baker, 1932a. 27–30.; Baker 1932b. 54–57.; Baker, 1936. 9–16, 41–49, 67–72.; Baker, 1937. 3–11. O *Karpathenlande* viď Zückert, 2008. 147–160.

³² Dobrým príkladom je rukopis o dejinách mesta z roku 1929: SABB–PBS. Osobné fondy. Vojtech Baker. 1. škatuľa: Kapitoly z dejín stavebných pamiatok mesta B. Štiavnica.

³³ Tamže. List Karola Kiszelyho Bélovi Bakerovi, Banská Bystrica, 16. január 1940. Zaujímavosťou listu je, že po rozlúčkovom slovnom spojení „tvoj starý“ sa autor listu lúči výrazom „Heil!“. V liste Bakerovi odporúča do pozornosti budapeštianskeho učiteľa Gyulu Loványiho, ktorého sme vyššie už spomínali.

mestských pamiatok, ktoré zbieral aj on, pričom na základe kontextu jeho citátov s týmto postupom spravidla nesúhlasil. Na základe Bakerovej celoživotnej cesty nemôžeme vylúčiť, že bol angažovaným a oddaným prívržencom odhaľovania a dokumentovania histórie mesta. V jeho prípade ide – zrejme – o taký lokálpatriotizmus, ktorý prekračuje rámec obvyklých národných diskurzov.

III. Lekár

Podtitul môže byť zavádzajúci: nižšie by som chcel myšlienku z úvodu štúdie ilustrovať na príklade troch generácií východoslovenských Židov. Medzi autorami spomienok alebo v ich príbuzenstve je aj mnoho lekárov.

Miklós Atlasz (1891–1982), lekár v Bardejovských kúpeľoch, jeden z aktérov „strieborného veku“ kúpeľov, ktorý bol pre ne pripravený priniesť akúkoľvek obeť, vo svojich memoároch píše, že prešovský advokát Mór Rosenberg, jeden z pilierov šarišskej strany nezávislosti v roku 1903 počas odhalenia sochy cisárovnej Alžbety vypísal vojenskú kapelu, ktorá hrala Gott erhalte.³⁴ Nie je to síce stotožnenie sa s maďarskými „národnými cieľmi“, no signalizuje to vzťah k maďarskému nacionalizmu 19. storočia. V Atlaszových memoároch sa rysuje kariéra príslušníka inteligencie úzko prepojeného s maďarským kultúrnym svetom, ktorý sa oboznámil aj so sionizmom, pričom sa vzdialil od tradičného politizovania maďarskej strednej triedy (vníma ju však s istým uznaním). Lekár, autor memoárov, ako referenčné osobnosti kultúry uvádza aj Adyho a Máraiho, a nie – povedzme – Gejzu Vámoša (z hľadiska povolania takisto kúpeľný lekár), jediného významnejšieho slovenského spisovateľa židovského pôvodu, ktorý napriek svojej čiastočnej maďarskej socializácii písal v masarykovskom Československu svoje diela po slovensky.³⁵ Tým sa líšil od väčšiny maďarsko-židovských tvorcov na Slovensku, napríklad Illésa Kaczéra, Erzsi Szenes, Ernő Sebesiho, ktorý naďalej tvorili po maďarsky a považovali sa za súčasť maďarskej literatúry. V Atlaszových memoároch sa Slováci objavujú ako nevďační pacienti alebo posmievať sa deti, ktoré vykrikujú protižidovské heslá, jeho identita sa v tomto prípade javí ako pomerne jasne vyhranená.

Iná je situácia ohľadne autorov spomienok, ktorí patria do generácie jeho detí. Príbeh rodiny Marty Jakobovičovej v tlačenej podobe nevyšiel. Je zverejnený na stránke centropa.hu (jej podtitul znie: Životné príbehy Židov v 20. storočí), ktorá

³⁴ Atlasz, 1968. 31–32.

³⁵ O ňom viď: Roberts, 2005. 137–148.

návštevníkom ponúka tisícky fotografií, tucty židovských životných príbehov z Karpatskej kotliny s dôkladnými poznámkami, odbornou literatúrou, slovníkom, bibliografiami a zbierkou internetových adries.³⁶

Marta Jakobovičová sa narodila v roku 1923 v Humennom, kde žila aj v čase zrodu rozhovoru (február 2005).³⁷ Jej otec bol zememerač a hlásil sa k neologickej komunite v meste. Stará pani v rozhovore spomína, že doma sa rozprávali po maďarsky (keďže jej otec nevedel dobre po slovensky) a často chodili na dovolenky k príbuzným v Maďarsku. Dokonca rodina v roku 1943, kedy bola už ich situácia na Slovensku neznesiteľná, previezla svojich mladých členov do Maďarska, kde zostali do nemeckej okupácie, potom sa vrátili na Slovensko, kde sa do konca vojny ukrývali. Mladá dievčina po vojne vyštudovala lekársku univerzitu v Plzni, potom pracovala najmä vo svojom rodnom meste, jej manžel bol Čech, s ním sa rozprávala po slovensky, s deťmi zasa raz po slovensky, inokedy po maďarsky. Marta Jakobovičová bola už pred vojnou členkou mládežníckej sionistickej organizácie Hašomer Hacair, no po prevzatí moci komunistami v roku 1948, najmä v zdecimovanej humenskej komunite, sa možnosti náboženského života a rozvíjania židovskej identity oklieštili alebo zanikli. Rodina na základe rozhodnutia rodičov neodišla do Izraela, ale zostala v meste. Z rozhovoru s ňou, ktorý na jej žiadosť jeho autori pripravili v maďarčine, jednoznačne vyplýva: kultúrnym vzorom pre starú lekárku boli Česi, Praha bola mesto, na ktoré s nostalgiou a bolesťou spomína, najmä po rozdelení krajiny v roku 1993. Vlastnú identitu v rozhovore jednoznačne spája so skupinovými zážitkami (početnosťou): „V tomto regióne je židovská národnosť podľa mňa neznámy pojem, preto sa hlásim k slovenskej národnosti. Považujem to za prirodzené, nemôžem sa považovať za Maďarku, no ani za Židovku.“

Nastúpenie na cestu disimilácie a následné ustrnutie podobne dobre ilustrujú aj rozhovory z knihy Évy Kovács. Takmer paralelné hlasovanie za Maďarskú národnú stranu a komunistov alebo Židovskú stranu (v období Československej republiky) sa z hľadiska sterilného chápania politických dejín javí ako nezlučiteľné, so sionizmom je zasa nezlučiteľné hlásenie sa k maďarskej identite a s renesanciou hebrejčiny používanie maďarčiny v náboženskej obci alebo samotnej Židovskej strane. „Napriek sionizmu sme boli veľkí Maďari,“ – hovorí jeden z opýtaných, pričom v jeho slovách, podobne ako vo vetách jeho druhov, nájdeme mnoho ďalších referencií, ktoré prezentujú odklon od vžitých, kanonizovaných foriem identity.³⁸

³⁶ Vynikajúca a užitočná stránka vznikla pod vedením Eszter Andor a Dóry Sárdi.

³⁷ www.centropa.hu Autormi rozhovoru sú Martin Korčok a Zuzana Pastorková.

³⁸ Kovács, 2004. 146. (Rozhovor s Jenő Silberom).

Podobne ako Jakobovičová aj István Weiszlovits, izraelský novinár známy pod menom Yehuda Lahav, sa narodil v roku 1930 v rodine mešťanov a inteligencie ako syn lekára. Vo svojich spomienkach spomína príbehy prešovskej židovskej rodiny z medzivojnového obdobia, pre ktorú bola typická trojjazyčnosť. Doma sa rozprávali po maďarsky, s výnimkou fräulein (s ňou po nemecky) a vonku na ulici s deťmi bola v tridsiatych rokoch v móde už skôr slovenčina.³⁹ Židovské deti športovali v židovskom futbalovom družstve a vlastenectvo malého Istvána dôkladne preverili dva zážitky z Maďarska. Ako šesťročný bol na prázdninách v Siófoku, kde si z neho v penzióne uťahovali ako „z malého Tóta“, respektíve onedlho bol konfrontovaný s udivenými pohľadmi svojich budapešianskych príbuzných, keď sa žalostne rozplakal nad výsledkom zápasu maďarskej a československej futbalovej reprezentácie 8:3. Holokaust prežil v Maďarsku, potom z Prešova odišiel do Izraela.

Georg Simmel v jednej krátkej stati o „cudzích“ označuje za jedného z nositeľov cudzosti „obchodníka“, podľa neho sú dejiny európskych Židov dobrým príkladom skupiny zmietanej v dichotómii blízky – vzdialený. Cudzí sa síce viaže ku skupine „neorganický“, no predsa len je jej súčasťou, a pre každý vzťah je nejakým spôsobom typická blízkosť a vzdialenosť, ktoré „v osobitných proporciách a vzájomnom napätí určujú špecifický a formálny vzťah k »cudziedmu«“.⁴⁰ Z tejto vzdialenosti vyplýva objektivita cudzieho, keďže je v opozícii voči jednostrannosti skupiny. Simmel zdôrazňuje, že to neznamená vzdialenosť alebo neúčast, ale „jedinečný útvar“ medzi indiferentnosťou a angažovanosťou, vzdialenosťou a blízkosťou. Táto objektivita je – podľa Simmela – zároveň aj jednou z podôb slobody a cudziemu umožňuje, aby aj blízke vzťahy vnímal z vtáčej perspektívy (preto môže byť terčom hnevu spoločenstva). Azda sloboda chápaná v simmelovskom duchu môže v zrkadle týchto židovských životných dráh znamenať aj výber rôznych foriem existencie, identít alebo ich relativizáciu.

* * *

Vonkoncom nechcem tvrdiť, že vyššie spomínané životné dráhy sú varianty rovnakej identity: identita zrodená z narcistických dôvodov evidentne nie je tožná s identitou, ktorá vznikla z prehĺbenia lokálno-regionálneho povedomia alebo ďalšou metamorfózou „pocitu cudzosti“. Týmito tromi príkladmi – ktoré

³⁹ Lahav, 2003. 20–21.

⁴⁰ Simmel, 2004. 56–60. Takto chápaný Cudzí je blízkym príbuzným „Prechádzajúceho“ (Átkelő) Tamása Gáspára Miklósa, ktorý je protipólom nacionalistického, poetickým vyjadrením metafory cudzieho. Tamás, 1999. 47–49.

môžu pôsobiť improvizovane – som sa snažil prezentovať varianty vzťahu k maďarskej identite: odmietnutie, pozitívny, ako aj viac-menej indiferentný vzťah.

Snažil som sa o to v prvom rade preto, lebo priveľmi striktné vymedzené politicko-historické pojmy len veľmi zriedkavo berú ohľad na zmeny, formy, silu alebo korene identity jednotlivca. Dynamicky sa meniace stavy bytia, reflektujúce individuálne životné situácie, v ktorých možno nie je identita prvoradé hľadisko, považujú totiž za nemenné a za opísateľné našimi zdedenými pojmami. Je síce nesporné, že spoločenské vedy sú v mnohých prípadoch nútené pracovať so svojvoľným pojmovým aparátom, no azda by nebolo neužitočné mať na zreteli aj vyššie spomínané momenty. Čo si tradičné pojmy politický alebo/a kultúrny národ dokážu počať s tými, ktorí prekročiac základnú ideu obdobia reformy „národ žije vo svojom jazyku“ po maďarsky hovoria, že sa za Maďarov nepovažujú? Lebo sa im stali krivdy, lebo sa inak socializovali, lebo počas života prijali rozhodnutie, že chcú byť členmi iného národného spoločenstva? Lebo – prípadne žijúc svoje všedné dni mimo maďarského jazykového prostredia – nie sú ochotní zobrať na vedomie očakávanie maďarského politického alebo kultúrneho spoločenstva?

V duchu týchto myšlienok by azda bolo prehnané považovať etnickú identitu za „nedobrovoľnú kazajku“,⁴¹ ako to urobil George Devereaux: v strednej a východnej Európe je etnická identita dôležitá charakteristika, ktorá sa často prejavuje počas bežného života, no v istých prípadoch do istej miery jednotlivca „uzatvára“, obmedzuje ho v tom, aby bezo zvyšku prežíval svoje iné identity.

Verejná mienka, ktorá má odstup od spoločenských vied, automaticky považuje prítomnosť foriem správania, ktoré sú považované za nezlučiteľné, za „poruchu identity“, pričom subjekty „s poruchou“ to tak vnímajú len veľmi zriedkavo. Jedinou výnimkou v tomto ohľade – tento názor podporuje časť médií – je len to, ak osoba s maďarským „pôvodom“ žije v zahraničí, podľa možnosti v západnej Európe alebo zámorí. No o státisícoch ľudí žijúcich v Karpatskej kotline, ktorí majú aj maďarských predkov, dokáže verejnosť hovoriť len ako o „straténých dušiach“. Maďarské spoločenské vedy sa im nevenujú, alebo sa im venujú len marginálne, pričom títo ľudia ovládajú jazyk (čo je jedna zo základných podmienok identity), ich vzťah k Maďarom je buď odmietavý alebo pozitívny či indiferentný – no v sčítaní ľudu uvádzajú, že sú Slováci.⁴² Aktualizujúc svoju tézu: veľkou otázkou maďarskej politiky v budúcnosti bude to, čo si počne s touto situáciou, čo dokáže jednotlivo a skupinovo povedať ľuďom s čiastočným

⁴¹ Erős, 2001. 78–81.

⁴² O tomto jave na Slovensku vid' Rabec, 2005. 49–54.

maďarským pôvodom, ktorí žijú v našom okolí. Aký bude ich obraz Maďarska? Bude možné (nanovo) vytvoriť sekundárne väzby, také cítenie a myslenie, ktoré posilní pozíciu Maďarska v strednej Európe?

Skratky a literatúra

1. Nepublikované pramene

MNL OL – Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára

K 64 – Külügyminisztérium. Politikai osztály rezervált iratai

P 4 – Andrássy család

SABB PBS – Štátny archív v Banskej Bystrici, pobočka Banská Štiavnica

2. Publikované pramene

Atlasz, Miklós: *Az élet forrásai*. Tel-Aviv, 1968.

Baker

1928 Baker, Adalbert: Hieronymi Salii, Waldbürgers auf der Schemnitz Verlassenschaft anno 1555. In: *Karpathenland*, 1. (1928)

1931 Baker, Adalbert: Schemnitz zur Zeit der Türkenherrschaft. In: *Karpathenland*, 4. (1931)

1932a Baker, Adalbert: Die Kammergrafen von Schemnitz anno 1365–1873. In: *Karpathenland*, 5. (1932)

1932b Baker, Adalbert: Die Stadtrichter von Schemnitz anno 1275–1869. In: *Karpathenland*, 5. (1932)

1936 Baker, Adalbert: Beiträge zum Geistesleben der Schemnitzer Waldbürger im 15. bis 17. Jahrhundert. *Karpathenland*, 9. (1936)

1937 Baker, Adalbert: Schemnitzer Newezeitung. Im 1540–1541 Jar. In: *Karpathenland*, 10. (1937)

Erba Odescalchi

1991 Erba Odescalchi, Sándor: *Testamentum I*. Budapest, 1991.

Odescalchi-Škultéty

1925 Odescalchi, Livio-Škultéty, Jozef: *Zástava veje! Leng a zászló! – Slovo Slovákom od národa svojho odvráteným. Szózat a nemzetüktől elszakadt szlovákokhoz*. Turčiansky Sv. Martin, 1925.

Odescalchi

1987 Odescalchi, Eugénie: *Egy hercegnő emlékezik*. Budapest, 1987.

Pesti Napló, 1939.

Prágai Magyar Hírlap, 1923.

Szabó

1991 Szabó, Dezső: A magyar középosztály megteremtése, resp. A magyar paraszt. In: *Egész látóhatár*. I. zv. Budapest, 1991.

Tirts

1943 Tirts, Rezső (red.): *A magyar turista kultúra keletkezése és a Szittnya-Osztály Selmechányán. Trianon előtt az ezeréves Nagymagyarországban*. Budapest, 1943.

3. Odborná literatúra

Bakó

2004 Bakó, Tihamér: *Titkok nélkül. Lélektani vizsgálódások az öngyilkosságról*. Budapest, 2004.

Bárdi

2006 Bárdi, Nándor: A szükség mint esély. II. rész. In: *Kommentár*, 1. (2006) č. 6.

Brubaker

1999 Brubaker, Rogers: The Manichean Myth: Rethinking the Distinction Between «Civic» and «Ethnic» Nationalism. In: *Nation and National Identity: The European Experience in Perspective*. Eds.: Kriesi, Hanspeter et alii. Zürich, 1999.

2005 Brubaker, Rogers: Csoportok nélküli etnicitás. In: *Szöveggyűjtemény a nemzeti kisebbségekről*. Kántor, Zoltán–Majtényi, Balázs (red.). Budapest, 2005.

Dieckhoff

2004 Dieckhoff, Alain: Egy megrögzöttség túlhaladása – a kulturális és a politikai nacionalizmus fogalmainak újraértelmezése. In: *Nacionalizmuselméletek*. Red.: Kántor, Zoltán. Budapest, 2004.

Erős

2001 Erős, Ferenc: *Az identitás labirintusai*. Budapest, 2001.

Gellner

1995 Gellner, Ernest: A nacionalizmus és a komplex társadalmak kohéziójának két formája. In: *Eszmék a politikában: a nacionalizmus*. Bretter, Zoltán–Deák, Ágnes (red.). Pécs, 1995.

Gyurgyík

2005 Gyurgyík, László: Az asszimilációs folyamatokról és nemzetiségváltásról a szlovákiai magyarság körében végzett vizsgálatok alapján. In: *Szöveggyűjtemény a nemzeti kisebbségekről*. Kántor, Zoltán–Majtényi, Balázs (red.). Budapest, 2005.

Kovács

1981 Kovács Endre: *Korszakváltás*. Budapest, 1981.

2004 Kovács, Éva: *Felemás asszimiláció. A kassai zsidóság a két világháború között*. Dunajská Streda, 2004.

Lahav

2003 Lahav, Yehuda: *Sebhelyes élet*. Budapest, 2003.

Örkény

2004 Örkény, Antal: A magyar nemzettudat változása az elmúlt évtizedben. In: *Nemzet a társadalomban*. Red.: Fedinec, Csilla. Budapest, 2004.

Rabec

2005 Rabec, István: Titkos magyarok. A nyelvvesztés és az identitásvesztés összefüggései. In: *Regionális dialektusok, kisebbségi nyelvhasználat*. Red.: Vörös, Ferenc. Budapest, 2005.

Roberts

2005 Roberts, Dagmar: Gejza Vámoš – A Case Study of Jewish Assimilation in Inter-war Slovak Literature. In: *Neohelicon*, 32. (2005) č. 1.

Romsics

2004 Romsics, Gergely: A magyar történelem völkisch ábrázolásai. In: *Rubicon*, 15. (2004) č. 11.

Simmel

2004 Simmel, Georg: Exkurzus az idegenről. In: *Az Idegen. Variációk Simmeltől Derridáig*. Red.: Biczó, Gábor. Debrecen, 2004.

Szabó

2004 Szabó, Miklós: *Az újkonzervativizmus és jobboldali radikalizmus története 1867–1918*. Budapest, 2004.

Szarka

2004 Szarka, László: *Kisebbségi léthelyzetek – közösségi alternatívák*. Budapest, 2004.

Tamás

1999 Tamás, Gáspár Miklós: A nacionalizmus mint rejtjel és metafora. In: Tamás, Gáspár Miklós: *Törzsi fogalmak*. I. zv. Budapest, 1999.

Zückert

2008 Zückert, Martin: Veda a „riadenie identity“. „Sudetonemeckí“ etnografi a ich vzťah k Slovensku na príklade časopisu *Karpathenland* (1928–1938). In: *Historický časopis*, 56. (2008) č. 1.

Preklad: Galina Sándorová

KRITIKA

KOVÁCS ANNA–MATUS LÁSZLÓ (EDS.)

Jób megpróbáltatásai - egy evangélikus gyülekezet sorsfordulói.

**A pesti szlovák evangélikus gyülekezet emlékkönyve
[Utrpenia Jóba - peripetie jedného evanjelického zboru.
Pamätnica peštianskeho slovenského evanjelického zboru]**

*Budapest, Budapesti Szlovákajkú Evangélikus Egyházközség,
2012. 236 p.*

Dvojazyčná publikácia *Utrpenie Jóba – peripetie jedného evanjelického zboru* s podnázvom *Pamätnica peštianskeho slovenského evanjelického zboru* vyšla v roku 2012 pri príležitosti 150. výročia obnovenia slovenského evanjelického cirkevného zboru v Budapešti. Ide o zborník prameňov, ktorý obsahuje dokumenty k dejinám slovenského peštianskeho evanjelického cirkevného zboru od svojho vzniku až po súčasnosť. Jej editormi sú erudovaní odborníci na problematiku dejín slovenskej evanjelickej a. v. peštianskej cirkvi, ako aj slovenskej spoločnosti v Budapešti v časoch jestvovania uhorského štátu Anna Kováčsová a László Matus. V predkladanej práci nadväzujú na svoje predchádzajúce výstupy a výskumy. Mimoriadne cenný je fakt, že kniha vyšla dvojazyčne, slovenskom a maďarskom jazyku, čo umožňuje prístup k prameňom odbornej aj laickej verejnosti, ktorá neovláda obidva jazyky. Pramene pochádzajú z viacerých archívov v Maďarsku aj na Slovensku. Originály sa nachádzajú v *Evanjelickom krajinskom archíve* v Budapešti, v archíve *Farského úradu Slovenského evanjelického cirkevného zboru* v Budapešti a v *Literárnom archíve Slovenskej národnej knižnice* v Martine (predtým *Archív literatúry a umenia*).

Súčasná historiografia si už dlhšiu dobu uvedomuje potrebu prác, ktoré by osvetľovali fenomén evanjelickej cirkvi a. v. v našich dejinách. Osobitne to platí pre obdobie od konca 18. storočia do zániku Rakúsko-Uhorska, pretože predstavitelia tejto cirkvi zohrávali dôležitú úlohu v duchovnom, kultúrnom, ako aj politickom živote uhorského štátu. Predložená pramenná edícia vyplňa práve jeden z tematických okruhov uvedenej problematiky. Publikácia podáva totiž obraz o správe a vnútornom živote jedného evanjelického cirkevného zboru od

jeho vzniku až po súčasnosť. Práve z prostredia cirkevných zborov vzišli mnohé výrazné osobnosti slovenského, ako aj maďarského politického a kultúrneho života, preto považujeme za prínosné, ak sa výskumom jednotlivých parciálnych tém alebo uverejňovaním pramenných edícií dotvára mozaika celkového obrazu evanjelickej cirkvi v uhorských, slovenských, ako aj maďarských dejinách. Ďalšou problematikou, ktorej sa publikácia dotýka, sú dejiny Slovákov a ich činnosti v metropole uhorského štátu, neskôr aj Maďarskej republiky.

Práca pozostáva z úvodu, štyroch kapitol a obrazovej prílohy. Publikácia nie je rozdelená na dve samostatné časti, maďarskú a slovenskú, ako by sme očakávali, ale zvyčajne za maďarským textom alebo dokumentom nasleduje hneď jeho slovenský preklad, pričom ten je odlišený od originálu aj graficky kurzívou. Niektoré pramene sú uverejnené najskôr v slovenskom jazyku až potom v maďarskom, pričom autori v úvode upozornili na fakt, že poradie jazykových variantov dokumentu závisí od toho, v akom jazyku bol pôvodný dokument napísaný. Keďže doteraz nie je uzavretý výskum dejín slovenského peštianskeho evanjelického zboru, autori selektovali pramene podľa viacerých kritérií. Pramene sú usporiadané chronologicky, pričom najstarší dokument pochádza z roku 1820 a najmladším prameňom je príspevok súčasnej slovenskej budapeštianskej farárky Hildy Gulácsiovej Fabuľovej z roku 2012 o svojom pôsobení v Budapešti. Prvú kapitolu tvoria súhrnné práce a správy farárov o dejinách zboru až do súčasnosti. Obdobie od roku 1974 približujú texty troch slovenských budapeštianskych farárov, a to Františka Čelovského, Attilu Spišáka a farárky Hildy Gulácsiovej Fabuľovej. Druhá až štvrtá kapitola obsahuje chronologicky usporiadané dokumenty k dejinám zboru a začína publikovaním najstarších dokumentov slovenských členov peštianskeho evanjelického zboru.

Pramene autori vyberali tak, aby zachytili všetky oblasti života slovenských peštianskych evanjelikov a vytvorili ucelený obraz o ich živote zo všetkých aspektov. Hlavným kritériom ich výberu bol fakt, že doteraz neboli publikované. Preto medzi prameňmi absentujú dôležité, no už publikované texty, napr. z čias pôsobenia Jána Kollára, z patentálneho obdobia, ako aj už publikované výročné správy viacerých farárov. Ako už bolo spomenuté, pramene sú publikované v dvoch jazykových variantoch, avšak nájdeme tu aj pár textov v nemeckom jazyku, čím autori chceli poukázať na fakt, že v zbore sa od jeho založenia viedla písomná korešpondencia popri slovenčine a maďarčine aj v nemeckom jazyku. Okrem slovenčiny sa objavujú texty aj v biblickej češtine, ktorú slovenskí evanjelici používali ako cirkevný úradný jazyk.

V zbierke prameňov absentuje poznámkový aparát, namiesto neho sa v úvode každej kapitoly nachádza zhrnutie najdôležitejších udalostí odohrávajúcich sa v zbore, ktoré sa v prameňoch spomínajú. Autori tento prístup zdôvodnili

tým, že publikácia má v prvom rade populárno-náučný charakter, preto text nezaťažovali poznámkami a zvolili túto pre laického čitateľa prijateľnejšiu formu. Editori publikácie taktiež v úvodoch jednotlivých kapitol doplnili, spresnili, respektíve opravili chybné informácie uvedené v publikovaných prameňoch na základe poznatkov z najnovšieho výskumu.

Prvá kapitola približuje významné udalosti v dejinách slovenského evanjelického zboru v Pešti v prácach farárov Martina Morháča (1864–1941) a Eugena Sziládyho (1909–1965). Sú to prvé ucelené texty k dejinám slovenského evanjelického zboru, pretože podľa doterajších vedomostí editorov sa nezachovali syntetizujúce práce predchádzajúcich peštianskych farárov Jána Kollára, Jozefa Podhradského a Daniela Bacháta. Obidve diela ovplyvnila atmosféra doby, v ktorej vznikli. Morháčove *Krátke dejiny ev. a. v. cirkve slovenskej v Budapešti* boli dokončené na konci prvej svetovej vojny v roku 1918, preto sa v nich odráža dezilúzia z postupného úpadku cirkevného zboru, ktorý nastal krátko po jeho rozkvetu na prelome 19. a 20. storočia. Szilády svoj krátky príspevok k dejinám zboru napísal v podobne nepriaznivom a dramatickom období zo začiatku 50. rokov 20. storočia, napriek tomu jeho dielo hodnotí minulosť a prítomnosť zboru optimisticky, pozitívne, keďže práve v čase jeho úradovania došlo k obnoveniu a opätovnému otvoreniu kostola. Editori dokumentov zdôrazňujú, že obidve práce postrádajú informácie z čulého spolkového a spoločenského zborového života z prelomu storočí a zameriavajú sa predovšetkým na ekonomickú, finančnú a materiálnu stránku zboru. Ich autori vnímajú jeho dejiny najmä cez prizmu financií, majetku a výročných správ, čo je aj pochopiteľné, pretože k hlavným kňazským aktivitám popri pastoračnej činnosti patrilo finančne zabezpečiť zbor a tým predísť jeho prípadnému bankrotu.

Uverejnené texty k dejinám cirkevného zboru približujú vznik zboru ako dôsledok priaznivého cirkevnopolitického vývoja pre protestantov v Uhorskom kráľovstve po prijatí Tolerančného patentu v roku 1781. Sledujú jeho dejiny cez pôsobenie farárov Jána Kollára, Jozefa Podhradského a Daniela Bacháta, osamostatnenie sa slovenských veriacich od maďarských a nemeckých v roku 1854, zachytávajú stavbu kostola na Kerepešskej ceste, stavbu školy a ďalších cirkevných budov. Približujú najvýznamnejšie udalosti zboru až do nástupu farára Martina Morháča v roku 1906. Sziládyho príspevok nadväzuje na prácu M. Morháča, staršie dejiny zboru z nej preberá a dopĺňa o dôležité informácie a udalosti zboru od roku 1919 až po Sziládyho súčasnosť.

Druhá kapitola s názvom *Spev graduálu – Na ceste k samostatnosti (1787–1854)* zachytáva prvé obdobie histórie slovenského cirkevného zboru od založenia pešť-budínskej evanjelickej cirkvi v roku 1787 až po vyčlenenie Slovákov v roku 1854. Najstaršie pramene slovenských členov zboru sú datované rokom 1820,

keď post miestneho duchovného zastával Ján Kollár a vďaka svojej iniciatíve dosiahol konanie samostatných slovenských bohoslužieb a jeho úsilie o samostatnosť slovenského zboru zavŕšil farár Jozef Podhradský v roku 1854. Kollárovo peštianske roky predstavujú „najlepšie dokumentované obdobie slovenského cirkevného zboru“. V tomto období vzniklo množstvo spisového materiálu, výkazov a korešpondencie členov zboru s cirkevnými aj svetskými inštitúciami. Publikované dokumenty odrážajú snahy slovenských evanjelikov na čele s Jánom Kollárom o presadenie svojich liturgických, školských a samosprávnych požiadaviek. Pramene vykresľujú aj ďalšie oblasti života členov cirkevného zboru. Dozvedáme sa informácie o školských, finančných, spoločenských pomeroch zboru a taktiež v neposlednom rade poskytujú cenné údaje k životu a pôsobeniu Jána Kollára vo funkcii pešť-budínskeho evanjelického farára. Nájdeme tu *Žiadosť slovenských členov pešť-budínskeho evanjelického cirkevného zboru* z roku 1820, výzvu na založenie slovenskej školy (1821), návrh Kollárovoho listu adresovaného redaktorovi časopisu *Hesperus* (1825), rozhodnutie podžupana Barczaya vo veci sporu v pešťbudínskom evanjelickom zbore (1825), správu župnej komisie o spore v pešť-budínskom evanjelickom zbore (1829), náklady Jána Kollára na ubytovanie a stravu od novembra 1824 do mája 1825, list Jána Kollára o ťažkostiach usporiadania slovenského zboru neznámemu adresátovi (1826), záväzok Jána Kollára na výstavbu nového slovenského kostola (1838), úryvky zo zápisnice nedeľnej školy slovenského zboru (1847) a list Jána Kollára, v ktorom sa zrieka svojho farárskeho úradu z roku 1849.

Nasledujúca tretia kapitola s názvom *Communio – Komunita kostola a Lutherovho dvora (1855–1918)* prináša dokumenty z obdobia najväčšieho rozkvetu slovenského zboru, pričom jeho záver je už poznačený aj začiatkom jeho úpadku. V roku 1855 sa konštituoval samostatný, nezávislý, slovenský cirkevný zbor, ktorý musel čeliť viacerým zaťažkávacím skúškam. Prvou z nich bolo obdobie tzv. patentálnych zápasov v uhorskej evanjelickej cirkvi, ktoré zasiahlo do diania každého uhorského evanjelického cirkevného zboru slovenský pešť-budínsky zbor nevynímajúc. Pramene okrem cirkevnopolitických zápasov zachytávajú aj materiálnu a finančnú situáciu v zbore, ako aj výstavbu kostola, školy a Lutherovho dvora. Časť dokumentov prináša nové vedomosti o živote a pôsobení ďalšieho zborového farára Daniela Bacháta. Protokoly cirkevnej vizitácie z roku 1910 podávajú komplexný obraz o slovenskej cirkvi. Mozaiku cirkevného života zboru dotvárajú informácie o školských pomeroch a spolkovom a spoločenskom dianí. Editori z množstva prameňov publikovali *Spomienky Jána Pravoľuba Bellu* na obdobie patentálnych zápasov (1916), *Žiadosť slovenského zboru adresovanú Ministerstvom náboženstva a verejného školstva* (1868), pozývaci list pre Daniela Bacháta (1873), odvolanie slovenského zboru vo veci zástavby pozemku

na Kerepešskej ceste zaslané uhorskému ministerstvu vnútra (1872), odborný posudok podpredsedu F. Podmanického o zástavbe pozemku na Kerepešskej cest (1873, 1875), pohľadávky voči slovenskému zboru (1877), stavebnú zmluvu medzi slovenským zborom a podnikateľom K. Deutschom o stavbe budovy na pozemkoch zboru (1877), úryvok zo zápisnice zasadnutia stavebného výboru (1867), správu o objektoch na Kerepešskej ceste (1884), správu školského inšpektora o slovenskej škole (1874), vizitáciu seniorálneho predsedníctva v slovenskom zbore (1910), štatúty dobročinného ženského spolku slovenského zboru (1905) a úryvok z denníka Fedora Ruppeldta o jeho pôsobení na mieste kaplána v slovenskej evanjelickej cirkvi v Budapešti v rokoch 1909–1911.

Posledná kapitola *Postludium – Späť k začiatkom (1919–1974)* približuje obdobie po vzniku prvej Československej republiky, keď došlo v dôsledku novej politickej situácie k odchodu viacerých členov zboru do nového štátu. Zachytáva pohnuté osudy zboru, ako aj jeho farára Martina Morháča a jeho rodiny v nových spoločenských pomeroch. Zanikli spevácky zbor, pomocná pokladnica a skončilo aj vyučovanie v školskej budove a farár spolu s rodinou bol zatknutý, odvezený do internačného tábora a dokonca obvinený z nevery a vlastizrady. Toto obdobie sa vyznačovalo konfliktmi súvisiacimi s užívaním nájomných domov. Roky pôsobenia farára Eugena Sziládyho (1942–1965) poznačilo poštátnenie zborového majetku a predaj kostola, čo priviedlo zbor na pokraj krachu. V kapitole sa nachádzajú list Martina Morháča internovaného v Zalaegerszegu adresovaný kurátorovi zboru (1920), list slovenského zboru regentovi Miklósovi Horthymu o zbavení obvinení vznesených voči farárovi Morháčovi (1920), prílohu seniora Gustáva A. Broschku v záležitosti zborových nehnuteľností (1927), návrh slovenského zboru vo veci investičného príspevku zaslaný maďarskému ministrovi spravodlivosti (1942), dohodu o pôžičke zboru (1942), žiadosť slovenského zboru vo veci zoštátnenia jeho nehnuteľností (1954), zápisnicu z cirkevnej vizitácie (1964), zmluvu o predaji kostola (1965), zápisnicu z konventu (1966), informácie o slovenskom zbore a o slovenských evanjelikoch v Maďarsku (1970) a ďalšie.

Vydávanie prameňov patrí k dôležitým súčasťami historikovej práce, ktoré je možné len dopĺňať, ale nie prekonať. Editori Anna Kováčsová a László Matús nepochybne pripravili do tlače mimoriadne cenné dielo, ktoré napĺňa ambíciu podnietiť záujem laickej, ako aj odbornej verejnosti o dejiny slovenského evanjelického zboru v Budapešti od jeho vzniku až po súčasnosť. Publikované dokumenty nám rozširujú vedomosti o histórii presahujúcej takmer dve storočia a otvárajú priestor na ich interpretáciu pri ďalšom historickom výskume pre historikov zaoberajúcich sa problematikou obsiahnutou v pramennom materiáli.

Miriam Viršínská

IVAN HALÁSZ

Uhorsko a podoby slovenskej identity v dlhom 19. storočí*Bratislava, Kalligram, 2011. 233 p.*

Národnostné hnutia etník, ktoré žili v 18.–19. storočí v Uhorsku, sa stali zdrojom viacerých neskorších konfliktov. Určité politické kruhy sa aj dnes často odvolávajú na niekdajšiu uhorskú národnostnú politiku. Dôvodom je jednostranná interpretácia zďaleka nie jednoduchých procesov, ktoré viedli ku vzniku národného povedomia a identity jednotlivých etník. Pred historiografiou stojí úloha, aby sa pokúsila rozriešiť rozpory. K tomu je však v prvom rade potrebné zodpovedať otázky týkajúce sa identity a národného povedomia. Kniha Ivana Halásza sa pokúša práve o to.

Ivan Halász sa zaoberá alternatívami, ktoré ovplyvňovali formovanie slovenského národného povedomia. Zároveň nás oboznamuje so znakmi vývoja maďarskej a slovenskej národnej identity. Upozorňuje, že Slováci boli v nevýhode, keď nastúpili na cestu modernizácie. Periférne spoločnosti (autor sem zaraďuje všetky stredoeurópske spoločnosti) si v 19. storočí vytýčili za cieľ nasledovať západoeurópsky vzor. Keďže Slovákom chýbali štátoprávne tradície, najprv si museli vyjasniť otázky vlastnej identity. Kým maďarská národná identita vznikala v duchu stavovských tradícií a neskôr jazykového nacionalizmu, v kruhu Slovákov bolo súčasne prítomných viacero typov identít. Ivan Halász definuje nasledovné identity: „povedomie uhorskosti“ – neskôr sa stotožnilo s príslušnosťou k uhorskému politickému národu; povedomie patričnosti k „veľkému slovanskému moru“; československé povedomie; pocit príslušnosti k slovenskému etniku; uhorské jazykovo-kultúrne alebo politické povedomie; subnacionálne národné povedomie; regionálne povedomie (s. 16–23).

Publikácia, ktorá vyšla vo vydavateľstve Kalligram, obsahuje 13 štúdií. Niektoré z nich už boli v minulosti publikované. Hoci hlavná výskumná oblasť autora spadá do tematických okruhov ako je štátoveda, právna veda a apolitické vedy, vydal aj niekoľko prác venovaných problematike Slovákov v 19. storočí.¹

¹ Halász, Iván: A pesti szlovák evangélikusok. In: *A közép-európai irodalmak*. Red.: Ábrahám, Barna-Illés Pál Attila. Budapest, 2008, s. 159–200; Halász, Iván: Martin Morhác és a pesti szlovák evangélikus gyülekezet utolsó dualizmus kori éve (1906–1919) In: *A Duna vallomása: tanulmányok Käfer István hetvenedik születésnapjára*. Red.: Ábrahám, Barna-Pilecky, Marcell. Piliscsaba, 2006. s. 347–357; Halász, Iván: Ján Nepomuk Bobula. In: *Szlovák életpályák a dualizmus kori Budapesten: Ján Nepomuk Bobula, Milan Hodža*. Red.: Szabó, Orsolya-Kovács, Anna. Budapest, 2003. s. 5/57–23/67; Halász, Ivan: *Cirkev, národ, štát: Daniel Bachát a jeho budapeštianske roky (1873–1906)*. Piliscsaba,

Ako Ivan Halász uvádza v úvode, vo viacerých prípadoch sa príspevky publikácie prelínajú. Autor cituje mnohé primárne pramene. Ide o spisový materiál uložený v Krajinskom evanjelickom archíve (*Evangélikus Országos Levéltár*) a dobové periodiká. Vo viacerých prípadoch hľadá význam pojmov, ktoré sa spájajú s národnou identitou (maďarón, renegát, lojálny Slováč) porovnávaním diel slovenskej beletrie. Štúdie nie sú napísané rovnakým štýlom. Niektoré majú voľnejšiu štruktúru, v iných sú myšlienkové pochody vedené podľa prísnejších pravidiel. Celý obsah publikácie sa však vyznačuje objektivitou. No niekedy sa možno zdá, že sa príliš prízvukuje zložitost' situácie Slováčkov. Je to spôsobené aj spomínaným prelínaním sa textu.

O aktuálnosti témy svedčí aj skutočnosť, že maďarská i slovenská historiografia venuje tejto otázke čoraz väčšiu pozornosť.² Z hľadiska obsahovej náplne môžeme túto publikáciu rozdeliť na tri časti. Štúdie v prvom celku prezentujú hlavné charakteristické črty slovenskej národnej identity. Hoci sa kniha zaoberá najmä slovenskou otázkou, na viacerých miestach sa zmieta aj o ostatných národnostiach žijúcich v Uhorsku, čo je prínosné.³ V tomto prípade sú tieto drobné exkurzy veľkou pomocou v tom, aby aj laický čitateľ mohol získať verný obraz o národnostnej politike v 19. storočí a v období dualizmu. Zároveň to ilustruje, že postoje vtedajšej uhorskej politiky k Slováčkom sa nedajú skúmať izolovane od iných javov.

Autor viackrát spomína, že pre maďarskú politickú elitu sa pri snahách, ktoré vyvíjali ostatné národnosti, význam slovenskej otázky zmenšoval. Chorvátske, srbské a rumunské hnutie znamenalo pre ňu oveľa väčšiu hrozbu a to aj napriek tomu, že po Chorvátoch tvorili Slováci druhé najväčšie etnikum v krajine. Dôvod im na to dával slabý vojenský potenciál Slováčkov z roku 1848 a politické i verejnoprávne postavenie ostatných národností. Chorvátsko bolo už v 11. storočí

2003.; Halász, Ivan: Modernizácia a národná svojbytnosť v spore Milana Hodžu a Jozefa Škultétyho. In: *Slowacja w obliczu Europy: sonda: materialy z konferencji naukowej*. Zost.: Janaszek-Ivaničková, Halina. Czieszyn-Katowice, 2000. s. 40–48; Halász, Iván: Szlovák karrierlehetőségek a dualizmus korában – Możliwości kariéry pre Slováčkov v Budapešti počas dualizmu. In: *A budapesti szlovákok kulturális öröksége = Kultúrne dedičstvo budapeštianskych Slováčkov: az 1997. évi budapesti nemzetközi konferencia szöveggyűjteménye = zborník materiálov vedeckej konferencie s medzinárodnou účasťou v Budapešti v roku 1997*. Zost.: Hrivnák, Michal. Budapest, 1997. s. 70–82.

² Pozri práce nasledovných autorov: Moritz Csáky, Gabriela Kiliánová, Elena Mannová, Juraj Podoba, Štefan Šutaj, Peter Zajac, Balázs Ablonczy, Ábrahám Barna, József Demmel, Gábor Sonkoly, László Szarka atď.

³ V roku 1880 tvorili Maďari 46,6% celkového obyvateľstva Uhorska. Vládnuci národ teda predstavoval iba relatívnu väčšinu. Rumunov bolo 17,5%, Nemcov 13,6%, Slováčkov 13,5%, Srbov a Chorváčov 4,5% a Rusínov 2,6%. Porovnaj: Katus, László: *A modern Magyarország születése. Magyarország története 1711–1914*. Pécs, 2009. s. 329.

autonómnou uhorskou provinciou. Na rozdiel od neho však slovenské oblasti nikdy nepredstavovali samostatnú administratívnu jednotku. Autonómne územie nemali ani Srbi či Rumuni. Srbi však mali zabezpečenú cirkevnú samostatnosť. Rumuni si chceli počkať na reformy, ktoré by im zabezpečili dominantnú úlohu. Ivan Halász zaraďuje do skupiny štúdií prinášajúcich prehľad o otázke národnej identity aj práce zaoberajúce sa „lojálnymi Slovákami“ a politikou Slovákov voči Židom. S potrebnou precíznosťou ilustruje, aké zložité je oddeliť od seba význam výrazov lojalny Slovák, maďarón a asimilovaný Slovák a pojmov *národovec* a *vlastenec*. Lojalita je relatívna. Často ide o jav, na ktorý vplyvajú konkrétne udalosti alebo procesy a jej interpretácia sa môže meniť v každom období. Podľa autora sa nám namiesto fabrikovania rôznych definícií možno podarí lepšie pochopiť problematické pojmy pomocou skúmania sebaidentifikácie historických osobností. On sa o to pokúsil porovnaním verejného účinkovania Daniela Bacháta, Jána Bobulu, Samuela Czambela a Adolfa Pecháňa.

Je všeobecne známe, že vlna modernizácie v 19. storočí nezasiahla jednotlivé národnosti rovnakou intenzitou. O tom, aký vplyv mala prítomnosť na modernizáciu lepšie pripravenej etnickej alebo náboženskej skupiny na rozvoj dominantnej národnosti v určitej oblasti, sa väčšinou nezmieňujú ani knihy zaoberajúce sa slovensko-maďarskými vzťahmi. Túto absenciu odstraňuje štvrtá štúdia tejto publikácie, ktorá sa venuje politike Slovákov voči hornouhorskej židovskej komunite. Autor vykreslil spoločenskú štruktúru vtedajšej židovskej komunity pomocou štatistických tabuliek. Dôležitú úlohu v štúdiu má prezentovanie slovenskej protizidovskej politiky, ktorá sa od 70. rokov 19. storočia čoraz viac radikalizovala. Ivan Halász v nej podáva názory Svetozára Hurbana Vajanského o hospodárskej prevahe Židov a o ich asimilácii s maďarským národom. Zmieňuje sa aj o tom, že podľa Vajanského sa silnejúci antisemitizmus mohol stať základom maďarsko-slovenskej spolupráce.

Po prvých štyroch štúdiách autor prezentuje ťažkosti skúmania národnej a politickej identity na príklade konkrétnych historických osobností. Ako prvé porovnáva postavu Lajosa Kossutha a Ľudovíta Štúra, potom sa zaoberá osobnosťou Jána Kalinčiaka, Jána Nepomuka Bobulu, Daniela Bacháta, Martina Morháča, Milana Hodžu a Jozefa Škultétyho. Všetko to robí v duchu toho, že „národná a etnická identita nikdy nepredstavuje úplný statický pojem, lebo podobne ako všetko iné v živote jednotlivca a národov časom aj ona prechádza zmenami“ (s. 10). Okrem etnického a národného povedomia vplýva na formovanie identity aj náboženstvo, spoločenská situácia, povolanie a politické presvedčenie.

Uvedené skutočnosti vyplývajú predovšetkým z opisu životnej cesty Daniela Bacháta, ktorý v prvej etape svojho pôsobenia kritizoval maďarónov. Neskôr, keď sa dostal do Pesti, musel vyhovieť viacerým požiadavkám. Popri tom, že

sympatizoval so slovenskými národnými buditeľmi, musel podporovať aj myšlienku uhorského vlastenectva. V roku 1874 ho na tom istom zasadaní, kde sa prijalo uznesenie o zrušení slovenských gymnázií v Revúcej a Martine, zvolili do čela evanjelického cirkevného zboru v Pešti. Uznesenie deklarovalo, že vnútorná autonómia cirkví sa vzťahuje aj na oblasť vzdelávania, no zároveň sa nesmie v duchu cirkevnej autonómie útočiť proti vlasti a jej zákonom.

Historické osobnosti, ktoré si zvolil Ivan Halász, reprezentujú rôzne spoločenské vrstvy. Lajos Kossuth a Ľudovít Štúr boli politici. Obaja pochádzali z Horného Uhorska. Hoci sa aj medzi Kossuthovými predkami našli Slováci, u neho nebolo ani stopy po slovenskej identite. V románoch prozaika Jána Kalinčiaka sa bez akýchkoľvek problémov znášajú „slovenskosť, slovanskosť a uhorský patriotizmus“. Životná dráha Jána Bobulu sa dá považovať za typický príklad úspešného príbehu. Ako staviteľ sa dostal do Pešti, absolvoval stredoškolské štúdiá, získal univerzitný diplom, neskôr publikoval, vlastnil periodikum a stal sa redaktorom. Aj v jeho prípade autor poukazuje na to, že k tomu, aby si vybudoval kariéru, zrejme prispela aj znalosť maďarčiny. Predsa je ťažké určiť, do akej miery sa asimiloval. Nikdy sa totiž nedostal do situácie, v ktorej by musel verejne poprieť svoju slovenskosť.

Posledné dve štúdie publikácie sa zaoberajú takými aktuálnymi otázkami, ako je prítomnosť rôznych priestorových perspektív v slovenských a maďarských dejinách a menšinová otázka v stredoeurópskom priestore. V súvislosti s vyučovaním dejepisu v Maďarsku a na Slovensku pripomína, že najpodstatnejší problém vychádza z toho, že chýba vysvetlenie pojmov. V rámci Uhorského kráľovstva neexistoval samostatný administratívny celok s názvom Slovensko. Pre maďarskú historiografiu je teda neprijateľné, aby sa v spojitosti s udalosťami pred rokom 1918 označovali severné oblasti Uhorska ako Slovensko. Napriek tomu je to súčasťou starých tradícií slovenského dejepisectva. Slovenská historiografia zas nesúhlasí s nemiestnym používaním pojmu Felvidék.⁴ Ivan Halász považuje multikulturalizmus a národnostnú otázku za háklivé otázky výučby dejepisu v Maďarsku. Nazdáva sa, že napriek tomu, že sa spomínaným tematickým okruhom zaoberá celý rad maďarských učebníc, sa v mnohých prípadoch k nemu pristupuje nesprávne.

⁴ Pojem „Felvidék“ (Horná zem) prešiel za posledné dve storočia značnými zmenami. Do 19. storočia označoval severnú oblasť Uhorska obývanú prevažne slovanským obyvateľstvom. V 19. storočí sa jeho význam rozšíril aj na oblasti v okolí Miskolca a Salgótarján a na hornatú časť Podkarpatskej Rusi. Po roku 1918 sa pojmom Felvidék označovali územia pripojené k Československej republike. To sa už však nezhodovalo s predošlým geografickým celkom. V súčasnosti sa pod týmto pojmom vo všeobecnosti chápu Maďarmi obývané územia na juhu Slovenska.

Myslí si, že veľký problém spôsobuje to, že „stredoškolské vyučovanie dejepisu je ešte aj v súčasnosti v našom regióne predovšetkým históriou politických udalostí, uvedený fakt zvädza k tomu, že sa pod vplyvom výučby maďarského verejnoprávneho života v študentoch utvára obraz úplne maďarského charakteru celého Uhorska. Keď sa na vec pozrieme z hľadiska verejného života 19. storočí, tento obraz ani nie je zavádzajúci, presnejšie nie je úmyselne zavádzajúci. Ide tu skôr o terminologický a pedagogický omyl.“ (s. 215). Ako riešenie navrhuje, aby sa pri prezentovaní spoločných historických udalostí zároveň uvádzali aj iné hľadiská.

Menšinová otázka sa mimochodom dostala do tejto publikácie preto, lebo „spomedzi tzv. vyšehradských krajín má aktuálnu skúsenosť s reálnou menšinovou problematikou a s dobre organizovanou, politicky primerane zastúpenou skutočnou národnou menšinou v súčasnosti už len Slovensko“ (s. 225). Autor upozorňuje na dve zákonitosti. Väčšinový národ je zvyčajne spokojný so situáciou menšiny. V niektorých prípadoch považuje práva menšín za prehnané. Menšinu však vlastná situácia znepokojuje, a to aj vtedy, keď je znepokojovanie neopodstatnené. Štúdia ponúka krátky prehľad o klasifikácii menšinových spoločenstiev a o prostriedkoch menšinovej politiky.

Keďže práca Ivana Halásza je písaná zrozumiteľným štýlom a jej línia sa ľahko sleduje, je vhodná na to, aby sa okrem odborných kruhov mohla s národobudovateľskými procesmi dlhého 19. storočia oboznámiť aj širšia čitateľská verejnosť. Výstižne a z dôrazom na podstatu sú v nej zhrnuté charakteristické znaky formovania slovenskej identity. Namiesto detailného približovania politických okamihov predkladá čitateľovi rôzne formy identít prostredníctvom jednotlivých osobností, pričom je v nej obsiahnuté celé 19. storočie. Ak by niekto zabľúdil v labyrinte rôznych typov identít, v štúdiách Ivana Halásza nájde vzor a návod na určenie identít.

Anikó Hajdú

Preklad: Angelika Šrámková

MIROSLAV MICHELA-LÁSZLÓ VÖRÖS A KOL.

Rozpad Uhorska a trianonská mierová zmluva. K politikám pamäti na Slovensku a v Maďarsku

Bratislava, Historický ústav SAV, 2013. 336 p.

Historický ústav Slovenskej akadémie vied vydal v knižnej i v digitálnej podobe publikáciu s názvom *Rozpad Uhorska a trianonská mierová zmluva*. Ide o prácu, ktorá je z viacerých hľadísk zaujímavá a pri jej písaní sa uplatnil nový prístup.¹ Publikácia vychádza z príspevkov, ktoré odzneli v roku 2010 na stretnutí slovenských a maďarských historikov v Nových Zámkoch. Táto kolektívna monografia napísaná v slovenskom jazyku nevznikla podľa zaužívaných aspektov politických dejín. V prvom rade sa zaoberá reprezentáciou zániku Uhorska a Trianonskou mierovou zmluvou tak, ako sa uchovali v slovenskej a maďarskej kolektívnej pamäti. Práca monografického charakteru obsahuje päť kapitol. Hlavné aspekty, ktoré analyzuje, sú: osobitosti maďarskej a slovenskej historiografie, vzťah história a politikum, ďalej história a vzdelávanie, „ritualizácia verejného spomínania“ a prezentovanie štátnoprávnej premeny v rokoch 1918–1920 ako „kultúrnej traumy“. Novinkou je aj to, že ide o prvú knihu, ktorá sa pokúša vykresliť obraz o spomínaných aspektoch trianonskej problematiky na základe analýz slovenských a maďarských historikov. Okrem tejto knihy priestor pre túto problematiku ponúkal iba blok v časopise *Limes*, ktorý však minulý rok prestal vychádzať. Po zmene režimu sa v oboch štátoch objavilo veľa štúdií i monografií zaoberajúcich sa touto témou. Vzhľadom na dôležitosť otázky však treba v súvislosti so zánikom štátnych hraníc povedať, že výskum mentálnych procesov bude ešte zrejme dlhší čas dôležitou úlohou pre slovenskú a maďarskú historiografiu.

Pri odbornom a nezaujatom výskume maďarských dejín 20. storočia a udalostí, ktoré sa rôzne interpretujú, je veľmi dôležitá zrážka vnútorných (maďarských) a vonkajších (nie maďarských) prístupov. Aj toto môže pomôcť odstrániť stereotypy, mýty a nezodpovedné vysvetlenia, ktoré z verejných dejín často prenikli aj do odbornej historiografie. Pri spracovaní tejto témy ešte stále zohrávajú veľkú rolu interpretácie vychádzajúce z etnocentrických dejín a interpretácie zamerané na politické dejiny. Dnes sa už v oboch historiografiách čoraz častejšie uplatňu-

¹ Práca je v digitálnej podobe dostupná na nasledovnej adrese: <http://forumhistoriae.sk/documents/10180/286159/trianon.pdf>

je prístup založený na sebareflexii. (Medzi predstaviteľov kritického prístupu z maďarskej strany patria Ignác Romsics, Balázs Ablonczy a Miklós Zeidler. Zo slovenskej strany zastupujú kritický smer okrem iných László Vörös a Miroslav Michela). Cieľom tejto recenzie je takisto posilnenie kritického a naratologického prístupu. Práve naň upozorňujú aj autori predslavu – Miroslav Michela a László Vörös. Pri zostavovaní publikácie sa do popredia dostali otázky, či existuje „absolútna historická pravda“ a či sa dá v dvoch historiografiách opísať rovnakým spôsobom. Okrem toho zostavovatelia poukazujú aj na to, že v súvislosti s problematikou Trianonu sú veľké rozdiely medzi historiografickými tradíciami týchto dvoch národných historiografií (s. 11). Uvádzajú, že tento tematický okruh je oveľa komplexnejší než to občas tvrdí aktuálna politika, prípadne historici, ktorí sú ovplyvnení národným cítením a veria jedine v národnú historickú interpretáciu. Podľa zostavovateľov je mimoriadne dôležité komplexné spracovanie prameňov, prízvukovanie objektivity a prístup z viacerých hľadísk. Popri tom upozorňujú aj na terminologické a chronologické rozdiely. Kritická historiografia musí zohľadniť všetky tieto aspekty. V tom sa líši od národnej historiografie, podľa predstaviteľov ktorej existuje iba jeden správny opis a výklad dejín – jedny pravdivé dejiny, v ktorých sa do popredia dostávajú národné záujmy (s. 11). Zostavovatelia sa usilovali o to, aby namiesto spoločnej pravdy hľadali spoločné metodologické východiská a namiesto totožných výsledkov vytvárali spoločné interpretačné stratégie (s. 13). Štúdie sa nevenujú udalostiam veľkej politiky. Rozprávajú o príbehoch, ktoré o trianonskom komplexe vznikli za uplynulých deväťdesiat rokov a o ich mieste a pôsobení v rôznych kontextoch spoločenského života.

V publikácii je celkovo uverejnených pätnásť štúdií. Prvá kapitola má názov *Historické myslenie*. Táto časť sa spája predovšetkým so žánrom profesionálneho dejepisectva. Nájdeme v nej prácu Lászlóa Vörösa a Etiennea Boisserieho. V prvej štúdií publikácie László Vörös priniesol hodnotiacu analýzu maďarskej a slovenskej historiografie rokov 1918–1919. Nielenže podáva výsledky týkajúce sa týchto dvoch historiografií, ale ich aj porovnáva a analyzuje. Popri tom upozorňuje na viaceré názorové rozdiely a odlišné hodnotenia, ktoré sú medzi týmito dvomi stranami stále prítomné. Jeden základný rozdiel spočíva v tom, že v slovenskej historiografii predstavuje Trianon úzko chápaný pojem, čo je v protiklade s extenzívnym obrazom Trianonu v maďarskom chápaní. Podľa slovenského dejepisectva je Trianon iba symbolickou kodifikáciou už existujúceho stavu, ktorý sa spája s Martinskou deklaráciou podpísanou v roku 1918 a spolu s tým aj so vznikom Československa (s. 24). Faktom je, že v slovenských dejinách ústredným motívom sledovaných udalostí nie je Trianon, ale založenie československého štátu. Zároveň však nesmieme zabudnúť na slovenské mo-

nografie týkajúce sa Trianonu, ako sú napr. knihy od Medveckého, Houdeka či Hronského. Ďalší príspevok knihy, štúdia od Etiennea Boissierieho sa zaoberá problematikou Martinskej deklarácie. Po prehľade historických interpretácií slovenskej národnej deklarácie autor hľadá odpoveď na otázku, prečo sa až v nedávnej minulosti podarilo skončiť s charakterizovaním česko-slovenského štátu zo slovenského národného hľadiska a so zbytočnými spormi, ktoré vznikli ohľadne nerealizovanej autonómie? Hlavný cieľ však spočíva v zodpovedaní otázky, ako sa podarilo vyslobodiť martinské rozhodnutie z izolácie slovenskej národnej historickej naratívy (s. 66).

Kapitola knihy s názvom *Trianon ako politikum* obsahuje päť štúdií. Hoci tieto štúdie pristupujú ku skúmanej otázke z politického hľadiska, predsa nie sú klasickým opisom politických dejín. Štúdia Ignáca Romsicsa s názvom *Trianon a maďarské politické myslenie* skúma vznik interpretácií Trianonu v maďarskom politickom myslení 20. storočia počas troch dejinných etáp. Prvou etapou je horthyovské obdobie, druhú predstavujú koalíčné roky 1945–1947 a posledným časovým úsekom je Kádárova éra. Štúdia však odbočuje aj do obdobia po zmene politického režimu. Analýza Ignáca Romsicsa poskytuje jasný obraz o tom, aký vplyv malo politické myslenie jednotlivých období na názory dejepiscov, na procesy, ktoré viedli k zániku Uhorska či na posúdenie dôsledkov mierovej zmluvy. Slovenský historik Štefan Šutaj vo svojej štúdii s názvom *Trianon v historickej pamäti na Slovensku* ponúka čitateľovi do pozornosti význam historickej pamäte. Celú tému spája s otázkou etnickej identity, a tak podrobne prezentuje výsledky sociologických výskumov. Podľa nich etnické samozaradenie jednotlivca, jeho identita ako aj intenzita prežívania etnicity má silný vplyv na historickú pamäť, na interpretáciu dejín a na spôsob hodnotenia udalostí (s. 104). Štúdia Attilu Simona s názvom „*V tejto republike sa stal maďarský ľud národom...*“ sa zaoberá problematikou dejín menšín v období medzi dvomi svetovými vojnami. Prezentuje v nej svojrázny vzťah provládnych maďarských elít žijúcich v medzivojnovom Československu k Trianonu. Nezaoberá sa celou škálou maďarskej politickej elity na Slovensku, ale s aktivistickými smermi. Ilustruje v nej dvojitosť, ktorú pri otázke Trianonu prezentovala aktivistická politika. Zároveň poukazuje aj na to, akým spôsobom ju ovplyvňovalo oficiálne stanovisko československej vlády. Dôležitým prínosom jeho práce je, že ponúka náhľad na pestrosť maďarského politického života v medzivojnovom Československu.

Roman Holec sa zaoberá otázkou pamäte na Trianon, pričom ju skúma z nezvyčajných aspektov. Vo svojej práci skúma trianonský diskurz v slovenskej beletrii. Upozorňuje v nej na úlohu, ktorú zohrávajú literárne pramene pri formovaní historickej pamäte či v kanonizovaní interpretovania historických udalostí (s. 131). Cieľom štúdie nie je len poukázať na skutočnosť, ako sa prezentovala

trianonská problematika v medzivojnovnej slovenskej beletrii, ale aj rehabilitovať literatúru ako legitímny historický prameň (s. 150).

Poslednú štúdiu druhej kapitoly knihy s názvom *Apponyi a Trianon na stránkach slovenskej autonomistickej tlače v proej polovici 20. rokov 20. storočia* napísal Peter Macho. Uviedol v nej, že obraz Alberta Apponyiho v dobovej slovenskej tlači nesúvisí so 4. júnom 1920 a ešte menej so školskými zákonmi z roku 1907, ktoré sa prijali v čase, keď bol Apponyi ministrom osvety a školstva.

Ďalšia kapitola knihy má názov *Vyučovanie, učebnice a didaktika dejepisu*. Obsahuje tri štúdie, ktoré sa zaoberajú modernizáciou školského systému, modernizáciou učebníc dejepisu a výzvami didaktiky dejepisu. György Jakab sa zamýšľa nad anomickými (bezzákonnými) vzťahmi vo vyučovaní dejepisu v Maďarsku. V prvom rade upozorňuje na nedomodernosť vzdelávacieho systému v Maďarsku. Okrem očakávaní trhu práce sa venuje aj súvislostiam medzi demokraciou a vzdelávacím systémom, zmenám funkcie školskej výchovy ako aj vplyvom globalizácie. Rovnako sa za modernizáciu vyučovania dejepisu vyslovil aj Viliam Kratochvíl vo svojej štúdii s názvom *Multiperspektívita a jej funkcia vo vyučovaní dejepisu*. Svoju prácu začína citátom od Jérômeho Brunera, podľa ktorého cieľom výučby dejepisu je pomáhať žiakom vytvárať významy a učenie sa nemá sústreďovať len na zapamätanie významov (s. 179).² Autorom tretej štúdie v didaktickej časti knihy je Barnabás Vajda. Venuje sa výskumu trianonskej problematiky v československých učebniciach dejepisu od roku 1918 až po súčasnosť (s. 185). Autor upozorňuje učiteľov dejepisu a historikov na význam modernej výučby dejepisu, ktorý vplýva aj na otázky súvisiace s problematikou Trianonu. Okrem toho poznamenal i to, že v mnohých slovenských učebniciach dejepisu ešte aj dnes prevláda etnocentrický aspekt (s. 200).

V ďalšej kapitole knihy s názvom *Ritualizácia verejného spomínania* sa nachádzajú štyri štúdie. Miklós Zeidler píše o verejných prejavoch maďarského iredentizmu medzi dvomi svetovými vojnami. Analyzuje kľúčové pojmy revizionistickej ideológie a topoi. Autor charakterizoval iredentizmus ako terapiu trianonským šokom traumatizovanej spoločnosti, ako určitý „liek proti bolesti“ (s. 232). Štúdia Balázsa Ablonczyho skúma doteraz nedostatočne prebádanú problematiku historickej pamäte maďarských „utečeneckých spolkov“ medzi dvomi svetovými vojnami (s. 234). Autor prezentuje činnosť utečeneckých spolkov prostredníctvom piatich príkladov. Svoje úvahy prepája s koncepciou kultúrnej pamäte Jana Assmanna.³ Spoločná práca Józsefa Demmela a Miroslava Michelu sa zaoberá

² Bližšie pozri: Bruner, Jérôme: *The Culture of Education*. Cambridge, 1996. s. 58.

³ Bližšie pozri napr. Assmann, Jan. *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban*. Budapest, 2004.

pomníkom komárňanského rodáka Jánosa Tubu a miestom, ktoré tento pomník zaujal v pamäti maďarskej komunity na Slovensku. Prostredníctvom príbehu Tubovho náhrobného kameňa analyzuje otázku zániku monarchie v maďarskom menšinovom diskurze (s. 245). V záverečnej časti knihy s názvom *Zánik Uhorska a Trianonu ako kultúrna pravda* Éva Kovácsová v štúdiu *O traumatickej pamäti Trianonu* podrobila kritickému analýze Trianon ako traumatickú udalosť maďarských dejín 20. storočia. Podľa nej sa totiž stal Trianon kultúrnou traumou. Dagmar Kusá a Miroslav Michela sa zaoberali tým, akú úlohu zohráva kultúrna trauma a jej reprezentácia v politike verejného spomínania na Slovensku a v Maďarsku v etnických konfliktoch.

Táto publikácia predstavuje významnú inováciu aplikovaných prístupov a tiež metodologickú inováciu. Štúdie, ktoré skúmajú rôzne vrstvy trianonskej pamäte nemajú nič spoločné s tradičnými aspektmi. Neprevažujú v nich politické a diplomatické dejiny. Namiesto toho sa zaoberajú spoločenskými a kultúrohistorickými otázkami, ktorých skúmanie je v súvislosti s témou neodmysliteľné. Okrem toho upozorňujú na to, že je potrebné nazerať na dejiny z viacerých hľadísk, pretože to eliminuje národnú absolútnosť a metodologické nacionalizmy. Zdôrazňujú aj potrebu komplexnosti trianonskej problematiky. Hoci autori spracovali vo svojich štúdiách rôzne témy, každá práca sa usiluje o kritické skúmanie daného javu a namiesto zjednodušených vysvetlení sa v nich hľadajú hlbšie príčiny. Aj tým prispieva k tomu, aby sa otázka Trianonu nestala prameňom konfliktov, ale aby predstavovala východiskový bod pri odkrývaní a spracovávaní spoločných dejín oboch strán.

Ildikó Bajcsi

Preklad: Angelika Šrámková

ANDREJ TÓTH-LUKÁŠ NOVOTNÝ-MICHAL STEHLÍK

Národnostní menšiny v Československu 1918–1938. Od státu národního ke státu národnostnímu?

Praha, Filozofická fakulta UK Praha, 2012. 722 p.

Ústava prvej Československej republiky (1918–1938), ktorá bola prijatá 29. februára 1920, a ktorú v mnohých ohľadoch môžeme považovať za príkladnú, novovzniknutú republiku, napriek jej mnohonárodnostnej realite prehlásila za národný štát. Počas jej existencie sa československé vlády usilovali o to, aby tento multikultúrny a viacjazyčný štát, ktorý sa vyznačoval obrovskými hospodárskymi a civilizačnými rozdielmi, pretvorili na skutočne národný štát. Toto úsilie však stroskotalo práve na tom, že Československo bolo národnostným štátom, v ktorom národnostné menšiny tvorili asi tretinu obyvateľstva, a v ktorom aj idea československého národa bola iba fikciou. Nie je prekvapujúce, že v takomto štáte národnostná otázka zohrávala vždy dôležitú úlohu, a aj samotný zánik prvej Československej republiky (ČSR) bol úzko spätý s nevyriešenou národnostnou otázkou.

Prvá ČSR sa často označuje ako „*masarykovská demokracia*“. Z istého hľadiska je to oprávnené. Liberálna ústava, fungujúci pluralitný systém politických strán a všeobecné volebné právo vytvárali kontúry demokratického politického systému, ktorý v danom priestore nemal páru. Na druhej strane však menšiny, ktoré takisto využívali výhody vyplývajúce z vyššie uvedených skutočností, vnímali národnostnú realitu Československej republiky predsa kriticky. Nech je to akoľvek prekvapujúce, ale terčom ich kritiky bolo okrem iného aj to, že – ak nerátam predstavy o národnom štáte – Československo nedisponovalo žiadnym uceleným národnostným programom. Program stredoeurópskeho Švajčiarska, o ktorom sa hovorilo pred vznikom republiky, rýchlo upadol do zabudnutia. K vypracovaniu novej vízie pritom už nikdy nedošlo. Keďže chýbal dlhodobější program na riešenie situácie národnostných menšín, kroky národnostnej politiky ČSR určovali najmä aktuálnopolitické záujmy. Ako to dokazujú aj udalosti roku 1938, vážne sa s touto otázkou zaoberali až vtedy, keď im problém prerástol cez hlavu. Samozrejme, že nie vízia bola tým, čo Nemcom, Maďarom a Poliakom najviac chýbalo. Nemohli sa zmieriť s tým, že v mnohých ohľadoch ich považovali za druhoradých štátnych občanov. Kvôli národnostnej príslušnosti sa im krivdilo pri obsadzovaní štátnozamestnaneckých miest, znevýhodňovala ich jazyková prax verejnej správy, a v porovnaní s Čechmi alebo Slovákmi nemohli slobodne pestovať ani vlastné národné tradície. Z týchto dôvodov mohol József

Törköly, jeden z popredných činiteľov *Maďarskej národnej strany*, označiť tento režim za „demokratickú samovládu“. Iní sa zas nazdávali, že československá demokracia znamenala skutočnú demokraciu iba pre väčšinové obyvateľstvo.

Bez toho, že by sme prijali niektoré z týchto názorov, je zrejmé, že národnostná politika prvej ČSR, prípadne situácia národnostných menšín si vyžaduje ďalšie výskumy. A to aj vtedy, ak vieme, že k tejto téme, vrátane česko-nemeckých, česko-slovenských, slovensko-maďarských vzťahov, máme k dispozícii širokú odbornú literatúru. Ide o vysoko odborné práce (napr. publikácie Jána Rychlíka o česko-slovenských vzťahoch, práce Jaroslava Kučeru a Václava Kurala o vzťahoch sudetských Nemcov a Čechov), ale aj o množstvo pamfletov poznačených nacionalizmom. Ich autorom radšej nebudem robiť reklamu. Dlho sa však neobjavil žiadny pokus o komplexné zachytenie národnostnej otázky. Vďaka českým kolegom sa však v posledných rokoch objavili dve dôležité až fundamentálne práce. Prvá, z pera Reného Petráša z roku 2009, ktorá má názov *Menšiny v medzi-válečnom Československu*, sa zaoberá právnym postavením menšín a ich medzinárodnou právnou ochranou. Autormi druhej knihy s názvom *Národnostní menšiny v Československu 1918–1938* sú Andrej Tóth, Lukáš Novotný a Michal Stehlík.

Kniha ktorá má pekné vyhotovenie, si vyžaduje pozornosť už aj preto, že má 722 strán. Skutočná hodnota knihy však spočíva v tom, že práca má priekopnícky charakter. Ide o prvý pokus podať ucelené, komplexné zhrnutie a hodnotenie tejto témy, pričom na rozdiel od tradičného českého prístupu sa na národnostnú otázku nepozera iba cez prizmu nemeckej otázky, ale proporčne dáva priestor aj maďarskej a poľskej otázke, ba dokonca sa zaoberá aj problematikou Podkarpatskej Rusi a otázkou slovenského autonomizmu. Recenzenta mimoriadne teší to, že maďarskej otázke, ktorá sa doteraz v českej odbornej literatúre zanedbávala, sa v tejto práci venuje dostatočná pozornosť. A to nie zaužívaným spôsobom, čiže len mechanickým preberaním stanovísk slovenských autorov, ale na základe vlastných výskumov, s použitím primárnych prameňov a odbornej literatúry napísanej v maďarskom jazyku.

Kniha je štruktúrovaná jasne a prehľadne, no autori sa niekedy nevyhli prehlínaniu či opakovaniu. Prvý väčší tematický celok prezentuje menšiny žijúce v Československu a ich politické strany. Autori v tejto časti poskytli stručný, ale korektný prehľad o nemeckých, maďarských a poľských politických stranách. Krátky text je istým spôsobom vyvážený bohatým poznámkovým aparátom. Ten ponúka záujemcom, ktorí sa chcú ešte viac vnoriť do témy, užitočné odkazy na literatúru. Činnosť maďarských politických strán, ktorá nás najviac zaujíma, je prezentovaná na základe chronologickej postupnosti. Pozornosť je venovaná aj výsledkom parlamentných volieb a aj takým dôležitým okamihom, ako je zvolenie Edvarda Beneša za prezidenta v roku 1935. Nie náhodou publiko-

val nedávno Andrej Tóth viaceré nové poznatky v dvojdielnej štúdii (*Maďarské menšinové politické strany v Československu a voľba Masarykova nástupce do úřadu prezidenta republiky v prosinci 1935*), ktorá je uverejnená časopise *Moderní dějiny*.

V českej a slovenskej odbornej literatúre je pomerne rozšírené, že kým československé politické strany sa delia podľa ich orientácie (s prívlastkom sociálnodemokratická, agrárna, národná), maďarské politické strany sa jednoducho charakterizujú iba ako iredentistické, negativistické, v lepšom prípade nacionalistické. Transparentným príkladom takéhoto dosť selektívneho a zaujatého prístupu je práca Věry Olivovej o prvej ČSR,¹ v ktorej autorka rozdelila československé politické strany do troch kategórií. Ale kým veľké československé strany sa dostali do kategórie republikové, maďarské občianske strany zaradila do skupiny nacionalistických strán. Napriek tomu že Benešova *Československá strana národno-socialistická* alebo Kramářova *Československá národná demokracia* aspoň natoľko boli organizované na národnom základe, ako Maďarská národná strana. Našťastie práca autorského tria Tóth–Novotný–Stehlík je aj v tomto ohľade objektívna a namiesto používania zaužívaných, ale vyprázdnených prívlastkov vychádza z politického programu skúmaných politických strán.

Predsa máme pocit, že niečo v nej chýba. V prvom rade je to preto, že práca sa takmer výlučne zaoberá iba s činnosťou opozičných maďarských strán. Pritom tieto strany pred rokom 1938 (pozri *Krajinskú kresťansko-socialistickú stranu* a *Maďarskú národnú stranu*) dokázali získať iba asi 60% maďarských hlasov. Maďarským aktivistom sa však autori nevenovali. Škoda, lebo činnosť aktivistických strán a sekcií, ktoré boli financované predovšetkým z vládnych financií, dobre ilustrovala národnostnú politiku v Československu. Nehovoriac o tom, že tým, že sa Praha na nich odvolávala, sa do roku 1938 do istej miery vyhla konštruktívnym vzťahom s maďarskou opozíciou. Je pravdou, že maďarský aktivizmus sa dokázal nezávisle prejavovať len do polovice 20. rokov (predovšetkým prostredníctvom *Republikánskej maďarskej roľníckej strany*) na čele s Istvánom Csomorom. Ale v rámci *Agrárnej a sociálnodemokratickej strany* až do roku 1938 fungovali maďarské aktivistické sekcie, ktoré predsa ponúkali maďarským voličom istú alternatívu. To, že autori sa nezaoberali s maďarskými aktivistami je o to výraznejšie, že v prípade Nemcov sa prezentovali aj aktivistické strany. Je pravdou, že tie boli parlamentnými silami a medzi Nemcami sa tešili oveľa väčšej popularite, ako Csomorovci medzi maďarskými voličmi. Samozrejme, že ani to nie je zanedbateľné, že porovnávanie nemeckého a maďarského aktivizmu je z viacerých hľadísk problematické.

¹ Olivová, Věra: *Dejiny první republiky*. Praha, 2000.

Kniha sa nezaobrá ani maďarskou ľavicou. Nevenuje sa ani nemecko-maďarskej sociálnej demokracii, ktorá bola v roku 1920 aspoň natoľko populárna ako maďarské občianske strany. Nevšíma si ani *Komunistickú stranu Československa* (KSC), pritom v jej radoch mali Maďari nadmerné zastúpenie. Bez analyzovania politiky KSC, ktorá bola v regióne južného Slovenska veľmi populárna, sa aj problematika Podkarpatskej Rusi dá len ťažšie pochopiť.

Druhý veľký tematický celok publikácie sa venuje právam národnostných menšín, ktoré boli kodifikované v zákonoch. V tejto súvislosti sa kniha osobitne zaoberá (často nič nehovoriacimi) programovými vyhláseniami československých vlád, ktoré sa týkali národnostných menšín. Ďalej sa venuje medzinárodným fórám na ochranu menšín, parlamentným zastúpením menšín, jazykovým zákonom a otázke pozemkovej reformy. Na rozdiel od výborného spracovania iných častí, ktoré brali do úvahy aj maďarské hľadiská, pozemková reforma nie je dostatočne spracovaná. Tá sa totiž týkala predovšetkým južných častí Slovenska a práve sem spadalo aj ťažisko kolonizácie, čo sa však v texte neodzrkadľuje. Dôvodom je asi najmä nedostatočná znalosť relevantnej odbornej literatúry.

Druhá polovica knihy sa v podstate zaoberá aktivitami, ktoré československé vládne kruhy podnikli na pacifikovanie národností v druhej polovici 30. rokov 20. storočia. Tieto pokusy vychádzali predovšetkým zo zmien, ktoré sa udiali v medzinárodných mocenských pomeroch, ako aj z úspechov *Sudetonemeckej strany*, v dôsledku ktorých Praha pochopila, že musí vo svojej národnostnej politike uskutočniť zmeny. Aspoň na toto sa dá dedukovať tak z príhovoru prezidenta Beneša, ktorý predniesol v Liberci, ale aj z prejavov ďalších vedúcich politických predstaviteľov štátu (napr. ministerský predseda Hodža alebo minister zahraničných vecí Kamil Krofta). Avšak aj autori recenzovanej publikácie dobre poukázali na to, že medzi pražskými vládnymi kruhmi a požiadavkami sudetských Nemcov sa vytvárala čoraz väčšia priepasť. Dôvodom bolo, že Praha sa jednoznačne dištancovala od všetkých foriem autonómie, kým *Sudetonemecká strana* a spolu s ňou aj väčšina nemeckého obyvateľstva videla riešenie práve v autonómii. V takomto svetle je pochopiteľné, že v kapitole o československej kríze sa dôraz kladie na rozpory medzi *Sudetonemeckou stranou* a československou vládou. Pomerne málo priestoru venovali autori nemeckému neoaktivizmu a v súvislosti s tým aj vládnemu vyhláseniu z 18. februára 1937. Pritom dohoda, ktorá sa zrodila medzi W. Jakschom a Prahou, chcela v mnohých ohľadoch riešiť situáciu nemeckého obyvateľstva pragmatickými krokmi. Je pravdou, že bez väčších výsledkov.

Ťažiskom tejto kapitoly je proces koncipovania národnostného štatútu. Autori sa tu z časti opierali o niektoré nové, nedávno odkryté pramene a poskytl

jednu z doteraz najdetailnejších analýz témy. Novšie práce (Nemeček, Jan-Kuklík, Jan: *Od národného štátu ke štátu národností? Národnostní statut a snahy o řešení menšinové otázky v Československu v roce 1938*) sa tejto tematike venujú ešte asi podrobnejšie. Každopádne autori práce s názvom *Národnostní menšiny v Československu 1918–1938* dobre chápu, že národnostný štatút predstavoval podstatnú zmenu paradigmy zo strany československej vlády. Je to pravda ešte aj vtedy, ak to bolo vyvolané vonkajšími okolnosťami. Praha sa totiž musela zmieriť s tým, že národnostná otázka sa už nemôže ďalej riešiť ako vnútroštátna záležitosť. Ešte dôležitejšie však je, že museli vykročiť na cestu premeny dovtedajšieho národného štátu na štát, ktorý by stál na národnostnom základe. Podľa autorov bol v tomto procese rozhodnejší a iniciatívnejší Beneš a nie Hodža. Tento názor sa z viacerých hľadísk javí prekvapivo. Podľa názoru recenzenta sa totiž Hodžove snahy javili byť úprimnejšie. Ohľadne riešenia maďarskej otázky sa Benešova aktivita prakticky rovnala nule. Je pravdou, že paralelne s vyostrením nemecko-českého konfliktu sa Benešova rola naozaj dostala do popredia.

Veľkým prínosom publikácie je to, že, čo sa týka roku 1938, na rozdiel od zaužívaných názorov Ladislava Deáka jasne rozlišuje medzi postojom a činnosťou SdP a *Zjednotenej maďarskej strany* (ZMS). A to vďaka tomu, že v prvom rade vychádza z primárnych prameňov. Ako aj v prípade memoranda, ktoré na jar 1938 predložila ZMS československej vláde. Po podrobnej analýze tohto memoranda práca konštatuje – v súlade so skutočnosťou –, že na rozdiel od nemeckých požiadaviek v ňom neboli populistické prvky. Jednotlivé body memoranda sa zaoberali konkrétnymi javmi politického, hospodárskeho a kultúrneho života maďarskej menšiny. Aj tento príklad svedčí o tom, že autori recenzovanej knihy vidia nielen ideologickú priepasť medzi *Sudetonemeckou stranou* (SdP) a *Zjednotenou maďarskou stranou*, ale aj rozdiel v každodennej politike týchto dvoch strán. Vníмали aj to, že SdP a ZMS sa celkom odlišne stavali k rokovaniam, ktoré sa viedli o národnostnom štatúte. Kým sa v skutočnosti Henleinovci nesnažili o dosiahnutie dohody, Esterházyovci (do istej doby) videli v štatúte možnosti na zlepšenie postavenia maďarského obyvateľstva. Ilustrujú to aj obsahy odpovedí, ktoré tieto dve strany vyslovili k druhej verzii štatútu. Kým SdP odmietala text pripravovaného štatútu povrchnými frázami, ZMS neostala len pri sformulovaní kritiky, ale predložila aj konštruktívne návrhy.

Časti, ktoré sa venujú úlohe, ktorú zohrávala *Zjednotená maďarská strana* v roku 1938, jasne vyjadrujú, že charakter maďarskej politiky na Slovensku sa v odbornej literatúre ani zďaleka nedá opísať pomocou šablón, ktoré sa používali na jednu z jej častí. Do augusta 1938 totiž ZMS preferovala riešenie situácie maďarskej menšiny v rámci Československa. Samozrejme, že nie preto, že by nechcela revíziu hraníc, ale preto, že nespoznala jej možnosti. Preto až do leta

1938 revíziu si naďalej predstavovala evolučnou cestou, prostredníctvom využitia (alebo zneužitia) slovenských autonomistických snáh.

Od tohto smerovania sa ZMS odklonila až po impulzoch od Waltera Runcimana. Vtedy už do stredobodu svojho snaženia umiestnili nie autonómiu Slovenska ale autonómiu Maďarmi obývaných oblastí. Tu už išlo o prispôsobenie sa nemeckým snahám, tak ako aj v polovici septembra, kedy už ZMS zdôrazňovala uplatnenie samourčovacieho práva. Bol to okamih, keď čiastočne pod vplyvom vonkajších impulzov Maďari pochopili, že čoskoro dôjde k úprave hraníc. Vtedy sa už samozrejme ani oni nechceli dohodnúť s Prahou. No ani nebolo o čom.

Prílohy, ktoré sa nachádzajú na konci publikácie, dobre dopĺňajú predošlé kapitoly a sú užitočné. Prehľadné tabuľky obsahujú dobové výsledky sčítaní obyvateľstva, výsledky parlamentných volieb a zoznam nemeckých a maďarských parlamentných poslancov. Okrem toho v tejto časti nájdeme najdôležitejšie zákony, ktoré regulovali práva národnostných menšín ako aj text návrhu národnostného štatútu.

Publikácia autorského tria Tóth–Novotný–Stehlík je po odbornej stránke dôkladnou prácou. Pre odborníkov, ktorí sa venujú tejto téme, bude predstavovať nevyhnutnú príručku. Z pohľadu maďarskej menšiny táto kniha môže zohrávať mimoriadne dôležitú úlohu, lebo český a slovenský čitateľ sa zatiaľ nestretol s tým, že by táto téma bola podaná tak dôsledne a korektne.

Samozrejme, že práca má aj nedostatky, ktoré nespočívajú v tom, čo obsahuje, ale v tom, čo v nej chýba. Absenciu maďarských aktivistov a KSČ sme už spomínali. Podobne však chýba aj hlbšia analýza vstupu Nemcov do vlády a analýza výsledkov tohto kroku. Napriek tomu sa nazdávame, že publikácia s názvom *Národnostní menšiny v Československu 1918–1938* patrí medzi najvýznamnejšie práce českej a slovenskej historiografie, ktoré vznikli v ostatných rokoch. Toto by však nestačilo, ak by budú chýbať odborné reakcie na túto publikáciu. Tak pozitívne ako aj negatívne hodnotenia. Táto práca totiž iba vtedy naplní svoje poslanie, ak vyvolá diskusie, ktoré aj iných podnietia k ďalšiemu výskumu národnostnej politiky v prvej ČSR.

Bolo by mimoriadne dôležité, aby táto práca inšpirovala a vyvolala diskusie aj v slovenskej historiografii. Nad neustálymi opakovaniami prostredníctvom L. Deáka udomácnených mantier – ako to dokazuje aj kapitola o roku 1938 – sa už minuli časy. Našťastie to potvrdzujú aj novšie výsledky českej a čiastočne aj slovenskej historiografie. Každopádne o tom svedčí aj kniha od autorského tria Tóth–Novotný–Stehlík.

Attila Simon

Preklad: Angelika Šrámková

MARTIN HETÉNYI

(Zjednotená) Maďarská strana na Slovensku 1939–1945*Nitra, UKF, 2011. 307 p.*

Je potešujúce, že táto kniha vyšla – aj keď zatiaľ len v slovenskom jazyku –, pretože odstraňuje dlhoročnú pozdĺžnosť slovenskej i maďarskej historiografie. Skôr, ako pristúpime k prezentovaniu knihy, bolo by dobré zastaviť sa pri politickej situácii Maďarov žijúcich na Slovensku v období pred 2. svetovou vojnou. Po Trianone zastupovali Maďarov v Československu dve politické strany. V oblasti ochrany menších maďarské politické strany zohrávali nevyhnutnú a pozitívnu úlohu tým, že nasmerovali pozornosť medzinárodných organizácií a verejnej mienky na národnostnú problematiku. Jednou z nich bola *Kresťanskosocialistická strana* (Keresztényszocialista Párt) a druhou *Maďarská národná strana* (Magyar Nemzeti Párt), ktorých zjednotením 21. júna 1936 v Nových Zámkoch vznikla Zjednotená maďarská strana (Egyesült Magyar Párt). O sile týchto dvoch strán svedčí i to, že v roku 1935 získali 15% hlasov a na Slovensku predstavovali tretiu najsilnejšiu politickú silu. Zjednotená maďarská strana sa 19. januára 1939 na svojom kongrese v Komárne premenovala na *Hornouhorskú maďarskú stranu* (Felvidéki Magyar Párt) a naďalej pôsobila na území, ktoré pripadlo Maďarsku. Na jar 1940 ministerský predseda Pál Teleki rozhodol, že *Hornouhorská maďarská strana* sa stane súčasťou *Strany maďarského života* (Magyar Élet Pártja). Záujmy Maďarov, ktorí po roku 1938 ostali na slovenskom území, zastupovala *Maďarská strana na Slovensku* (Szlovenszkói Magyar Párt) pod vedením Jánosa Esterházyho, pôsobiaca až do konca 2. svetovej vojny. Činnosť strany i jej predchodcov sa počas celej existencie vyvíjala v súlade s politikou maďarských vládnych kruhov a s ich podporou. Kniha Martina Hetényiho predstavuje jej činnosť na Slovensku v rokoch 1939–1945. Nejde preto o prácu, ktorá sa zaoberá dejinami Maďarov žijúcich na Slovensku, ale načrtáva históriu strany, prostredníctvom čoho umožňuje nazrieť aj do každodenného života tamojších Maďarov. Maďarská strana na Slovensku nebola iba politickou stranou, ale aj organizáciou na ochranu záujmov, ktorá vyvíjala aj sociálnu činnosť a organizovala kultúrny život. Esterházy vnímal stranu a Maďarov žijúcich na Slovensku ako jednu veľkú rodinu. Podľa jeho názoru strana a jej vedenie predstavovali otca a členovia strany boli deti, ktorých veci bolo treba riešiť. V tomto období tvorilo maďarskú komunitu na Slovensku 67 500 osôb. Strana mala na starosti reprezentovať ich záujmy na Slovensku. Keďže spomedzi susedných štátov Slovenskej republiky len v Maďarsku žila početnejšia slovenská menšina, 95. § slovenskej ústavy sa týkal iba

vzťahu týchto dvoch štátov. Ten konštatoval, že „v ústave zakotvené práva národnostných skupín platia do tej miery, do akej také isté práva v skutočnosti požíva i slovenská menšina na území materského štátu príslušnej národnostnej skupiny.“ Bola to zásada recipacity, ktorá v rokoch 1939–1945 výrazne ovplyvnila nielen slovensko-maďarské medzištátne vzťahy, ale aj život maďarskej menšiny na Slovensku a slovenskej menšiny v Maďarsku.

Slovensko mohlo v marci 1939 vzniknúť vďaka súhlasu Nemecka a stalo sa jeho satelitným štátom. Do roku 1945 sa v krajine ani raz nekonali voľby. Na čele štátu stál Jozef Tiso, ktorý od roku 1942 disponoval titulom vodca. Medzi Tisom, ministerským predsedom Vojtechom Tukom a ministrom vnútra Alexandrom Machom prebiehal mocenský boj. Kým Tiso predstavoval umiernenější krídlo, jeho protivníci reprezentovali radikálnejší národnosocialistický smer. Nakoniec to bol Tiso, ktorý vyšiel ako víťaz. Aj Nemci uznali jeho popularitu, a preto si nedovolili ho odstrániť. V rokoch 1939–1945 boli na Slovensku povolené tri politické strany: *Maďarská strana na Slovensku*, *Hlinkova slovenská ľudová strana* a *Karpato-nemecká strana*. Na Slovensku vznikol politický systém, ktorý vychádzajúci z jeho princípov bol totalitný, ale voči svojim štátnym občanom bol až na komunistov a židov zdržanlivý. Z publikácie M. Hetényiho sa môžeme dozvedieť o tom, ako sa správali štátne orgány k Maďarom žijúcim na Slovensku. Slovensko-maďarské vzťahy v rokoch 1939–1944 boli dosť napäté. Navyše sa slovenskí predstavitelia obávali prípadného maďarského útoku, počas ktorého by ich obrali o ďalšie územia. Zároveň prišli s myšlienkou revízie Viedenskej arbitráže, ktorú chceli zrealizovať s pomocou Nemecka. Na konci roka 1941 sa vzťah medzi týmito dvomi štátmi vo veci národnostnej otázky natoľko vyhrotil, že Maďarsko hrozilo prerušením diplomatických vzťahov, k čomu však kvôli zásahu Nemecka nedošlo, pretože ono nemalo záujem na tom, aby sa ich spojenci hašterili.

Autor knihy, Martin Hetényi, je mladý historik, ktorý pôsobí ako pedagóg na Filozofickej fakulte Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre. Doteraz sa vo svojej odbornej práci venoval predovšetkým obdobiu rokov 1938–1945. O bilaterálnych vzťahoch publikoval aj v Maďarsku. Na Slovensku mu už vyšla kniha, ktorá má názov *Slovensko-maďarské pomedzie v rokoch 1938–1945*.¹

Hetényiho kniha je inovatívna z toho dôvodu, že zo slovenskej strany sa s touto témou takmer nikto nezaoberal (spomedzi maďarských historikov by sme mohli spomenúť Loránta Tilkovszkého, László G. Kovácsa, Imreho Molnára, Attilu Simona, Gyulu Popélyu a autora tejto recenzie, hoci štúdie zaoberajúce sa touto témou vznikli iba okrajovo). Na Slovensku sa v odborných kruhoch dlho obchádzal výskum spomínanej problematiky. Dejiny Slovenskej repub-

¹ Martin Hetényi: *Slovensko-maďarské pomedzie v rokoch 1938–1945*. Nitra, 2008.

liky v rokoch 1939–1945 sa pred zmenou politického režimu nemohli skúmať. Slovenské publikácie, ktoré sa zaoberali aj slovensko–maďarskými vzťahmi, vo všeobecnosti neboli objektívne. Okrem toho informácie čerpali iba z literatúry, memoárov a dobovej tlače, s archívnymi prameňmi pracovali len v obmedzenej miere. Aj preto je potešujúce, že Hetényiho práca sa zameriava i na odkrývanie archívnych prameňov uložených na Slovensku. Výskum však bol sťažnený tým, že väčšina oficiálnych záznamov strany sa nezachovala. Materiály, ktoré Hetényi našiel v slovenských archívoch, doplnil odbornou literatúrou, ktorá vyšla na Slovensku a v Maďarsku. Vo svojej práci sa snaží dobové udalosti prezentovať objektívne. Prínos diela spočíva i v tom, že nájdeme v ňom odpovede aj na viaceré čiastkové otázky a na činnosť tejto politickej strany sa môžeme pozrieť aj zo slovenského pohľadu.

Štruktúrovanie knihy je tematické a chronologické. Pozostáva zo štyroch hlavných kapitol. V prvej kapitole autor prezentuje situáciu maďarskej menšiny žijúcej v Československu. V druhej sa zaoberá *Zjednotenou maďarskou stranou* v období po Viedenskej arbitráži a neskôr. V tretej kapitole píše o príčinách premenovania strany (keďže v júni 1940 sa názov strany zmenil na *Maďarskú stranu na Slovensku*) a o vytýčení nového programu strany. Štvrtá kapitola prezentuje kultúrnu, spoločenskú, športovú, charitatívnu a informačnú činnosť strany v rokoch 1941 až 1945. Význam Hetényiho práce zvyšujú a spestrujú aj mnohé tabuľky, mapy či fotografie. Autor predkladá čitateľovi ťažkosti spojené s činnosťou strany a boj, ktorý viedla so štátnou mocou. Retorzie, ktoré postihli členov strany, predstavuje čitateľovi prostredníctvom konkrétnych príkladov. Hetényi vo svojej práci poskytuje zaujímavé informácie aj o úlohe, ktorú Maďari žijúci na Slovensku zohrávali v slovenskej spoločnosti. Z tejto publikácie sa dozvedáme aj napríklad o činnosti miestnych organizácií Maďarskej strany či o menách a povolanií predsedov miestnych organizácií. Keďže slovenská polícia sledovala ich činnosť, disponovala presnými údajmi. Vysvitá z nej aj to, že dávnejšie, najmä v období socializmu rozšírené tvrdenie o tom, že Maďarská strana bola fašistická a tvorili ju kolaboranti, neobstojí. Hetényi zdôrazňuje, že strana vo svojej politike kládla dôraz na spolupatričnosť a ochranu záujmov. Snažil sa o objektivitu aj v otázke úlohy Jánoša Esterházyho. Nie je voči nemu zaujatý a neodsudzuje ho, ba dokonca spomína, že slovenský štát sa dopustil chýb a omylov voči maďarskej menšine. Dávnejšie by to slovenskí historici neboli napísali. Jeden výrok Hetényiho knihy je však diskutabilný. Podľa neho sa totiž „konfrontačnou aktivitou“ aj *Zjednotená maďarská strana* podieľala na rozbití Československa (s. 301). Pritom je všeobecne známe, že v roku 1938 a 1939 Esterházy v tomto smere odmietol nemeckú iniciatívu a žiadosti, ktoré predkladala *Sudetonemecká strana*. Esterházy si však vedel predstaviť dosiahnutie zmeny hraníc iba formou

rokovaní. Diskutabilný je aj ten autorov výrok, že v tom čase žilo v Maďarsku 700 000 Slovákov (s. 151). Aj historik Ladislav Deák, ktorý sa výskumu tejto témy venoval niekoľko desaťročí, odhaduje počet Slovákov žijúcich v Maďarsku na 450 000-500 000 osôb. Podľa maďarských výpočtov mohol ich počet v roku 1939 dosiahnuť maximálne 300 000 osôb vrátane tých, ktorí žili na pripojenom území. Recenzentovej pozornosti neušlo ani ďalšie autorovo tvrdenie. V súvislosti s Viedenskou arbitrážou totiž o hraniciach píše, že: „nerozhodli nijaké štatistiky, hospodárske a historické argumenty, ale záujmy veľmoci...“ (s. 23). Československo k rokovaniam naozaj prinútili veľmoci. Treba však povedať, že po Viedenskej arbitráži štátna hranica pripadla bližšie ku skutočnej etnickej a jazykovej hranici.

Hetényiho kniha poskytuje informácie aj o tej málo známej skutočnosti, podľa ktorej na Slovensku chceli založiť sebaobrannú organizáciu Maďarov pod názvom Horthyho garda. Malo ísť a akúsi obrannú jednotku, ktorej realizácia bola v rokoch 1939-1940 ešte iba v počiatočnom štádiu. Úlohou tejto gardy malo byť najmä zabezpečovanie podujatí a pochodovanie v útvaroch počas manifestácií. Garda vznikla v Bratislave a celkovo mala 200 členov. Avšak slovenské orgány jej činnosť takmer okamžite zakázali. Členovia Hlinkovej gardy hľadali príležitosť dostať sa s nimi do konfliktu, k čomu došlo 23. apríla 1939. Vtedy polícia a členovia Hlinkovej gardy zatkli 63 Maďarov. Jedného z hlavných organizátorov maďarskej gardy našli zbitého a obeseného v jeho cele. Neskoršie vyšetrovanie neodhalilo pozadie tohto prípadu, čo vyvolalo protesty zo strany maďarskej diplomacie. Nakoniec však Esterházy odmietol, aby sa garda naďalej organizovala, pretože nechcel, aby sa situácia medzi dvomi štátmi ešte viac vyostřila.

V knihe môžeme sledovať i to, ako sa po roku 1939 zhoršila situácia Maďarov v porovnaní s predchádzajúcimi rokmi. Treba povedať, že sa nezlepšila ani situácia Slovákov žijúcich v Maďarsku. Práve politika reciprocity charakterizovala vzťahy medzi týmito dvomi štátmi. Maďari žijúci na území, ktoré v dôsledku Viedenskej arbitráže pripadlo Maďarsku, s radosťou prijali zmeny. Po hospodárskej stránke však neboli spokojní, čo vyplývalo z toho, že v medzivojnovom období bola v Československu vyššia životná úroveň. Obyvatelia pripojených území stratili také politické práva a výhody, ktorými predtým v Československu disponovali. Slovenskí historici často kladú značný dôraz na prezentovanie sociálnych a spoločenských rozdielov medzi týmito dvomi krajinami. V týchto analýzach cítiť akúsi predimenzovanosť, keď sa snažia nájsť paralely medzi vtedajším utláčaním Slovákov v Maďarsku a osudom Maďarov žijúcich v Československu. Hetényiho kniha je unikátna z toho pohľadu, že upozorňuje na to, že život Maďarov žijúcich na území Slovenska bol po politickej ako aj po hospodárskej stránke náročný.

Spočiatku do Maďarskej strany mohli vstupovať Nemci aj Židia. Podľa Hetényiho sa k nej Nemci pridávali preto, že boli prepojení s Maďarmi, vyhýbali sa vojenskej službe, alebo odmietali národnosocialistické myšlienky. Židia tak kovali predovšetkým kvôli maďarskému cíteniu, hoci svoj pôvod museli tajiť. Na Esterházyho príkaz sa materiály o evidencii židov v strane zničili a aby im pomohli, mnohým slovenským židom dali maďarské doklady. Slovenské orgány sa neustále snažili sťažiť činnosť Maďarskej strany. Sledovali jej členov, dávali ich pod policajný dozor a neraz ich uväznili bez akéhokoľvek dôvodu alebo súdneho rozhodnutia. Situáciu čelných predstaviteľov strany komplikovalo aj to, že aj ich neustále obťažovali. Štátne orgány sa členom strany vyhrážali vyhostením, povolaním do vojska, policajným dozorom, finančnými trestmi a obmedzením slobody cestovania. Členovia Hlinkovej gardy zorganizovali pri príležitosti Viedenskej arbitráže demonštráciu proti Maďarom a tých straníkov, ktorí mali odznaky, inzultovali alebo zbili na ulici. Viackrát sa stalo, že napadli tzv. maďarské domy, ktoré zakladal Esterházy a porozbíjali v nich nábytok.

O Hetényiho práci môžeme povedať, že autor napísal veľmi dôležitú knihu, ktorú historici zaoberajúci sa danou témou nebudú môcť obísť. Avšak medzi súčasnými vedeckými pracovníkmi môže táto publikácia vyvolať živú diskusiu. Slovenská vedecká obec zatiaľ nereagovala na Hetényiho publikáciu a nerozvinula sa ani žiadna odborná diskusia. Podľa môjho názoru kniha môže byť dobrým prostriedkom k tomu, aby dva národy mohli spoznať minulosť toho druhého. Publikácia bude prínosná pre všetkých, ktorí sa o túto tému zaujímajú. V knihe uvedené tvrdenia by bolo zaujímavé prediskutovať zo slovenského aj z maďarského hľadiska. Práve z tohto dôvodu by sa dalo uvažovať aj nad vydaním knihy v maďarskom jazyku.

István Janek

Preklad: Angelika Šrámková

MIROSLAV KMEŤ

Na margo dvoch storočí. Štúdie zo slovenských dejín 19. a 20. storočia

Békešská Čaba, Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku, 2010. 218 p.¹

Zvyčajne sa dejinami Slovákov žijúcich na území dnešného Maďarska tradične zaoberajú slovenskí historici a kulturológovia z Maďarska a iba v zriedkavých prípadoch sa vyskytne situácia, v ktorej by sa „maďarskí“ Maďari alebo „slovenskí“ Slováci systematickejšie zaoberali Slovákmí prisťahovanými v 18. storočí na Dolnú zem. K tejto malej výnimke patrí docent z *Katedry histórie Fakulty humanitných vied Univerzity Mateja Bela* v Banskej Bystrici – pán Miroslav Kmeť – ktorý preukázal výsledky svojho dôkladného bádania o historiografii dolnozemsých Slovákov v 19. storočí,² a tematiku spracoval aj vo svojej ďalšej publikácii (súbore štúdií) pod názvom *Na margo dvoch storočí*. Kniha M. Kmeťa obsahuje štrnásť kapitol, ktoré autor zadelil do troch skupín. Prvé dve časti sa v mnohých aspektoch podobajú (v prvom rade tematicky a metodologicky) – a to *Z regionálnej a národnej histórie* a *Z kultúrnych súradníc histórie*. V treťom tematickom bloku *Z didaktickodejepisnej problematiky* sa zaoberal nasledujúcimi problémami: fenoménom svätcov vo výučbe dejepisu, slovensko-maďarskými vzťahmi prostredníctvom slovenských a maďarských učebníc, kontroverznou témou kolaborácie a odboja počas druhej svetovej vojny. Spoločná charakteristika štúdií spočíva v obozretnej voľbe tém, vhodne využitej metodológii a vo veľmi dobre premyslenej štruktúre. Autor zamieril pozornosť na dve „ohniská“: na jednej strane sa koncentruje na územie dnešného Slovenska a jeho históriu a na strane druhej sa zaoberá aj s dolnozemskými Slovákmí a ich minulosťou. To považujem za veľmi cenné a užitočné, lebo v súčasnej dobe ide o veľakrát neznáme, ale predsa relevantné témy – a práve cez M. Kmeťa sa dozvieme o takých historických faktoch z dejín dolnozemsých Slovákov v 19. a 20. storočí, ktoré do značnej miery ovplyvnia náš obraz o maďarsko-slovenských vzťahoch. Spomenuté témy nemajú politicko-historický charakter, ale spoločensko- a kultúrohistorický ráz, čo autor vedome dobre využil a zakomponoval metodologickým rámcom a výbornou voľbou zdrojov, a v neposlednom rade svojím logickým myšlienkovým pochodom koncentrovaným v záveroch, interpretáciách.

¹ Povodná publikácia: Demmel, József: Medzi Banskou Bystricou a Békeško Čabou. O Knihe Miroslava Kmeťa. In: *Acta Historica Neosoliensia*, 14. (2011) 330-333.

² Kmeť, Miroslav: *Historiografia dolnozemsých Slovákov v 19. storočí*. Békešská Čaba, 2010.

V prvej štúdií sa venuje Banskej Bystrici v období neskorého neoabsolutizmu a ranom období dualizmu. V spomenutom období fungoval v meste celé dve desaťročia (v r. 1856–1874) prvý slovenský učiteľský ústav, ktorý založil banskobystrický biskup Štefan Moyses. V prvej polovici 19. storočia učiteľské ústavy v Uhorsku zápasili s vážnymi nedostatkami, lebo neexistovali štátne ústavy, ktoré by vznikli práve s takým zámerom a aj v rámci cirkevného školského systému sa tiež veľmi pomaly rozvíjali. V tom období bolo obvyklé, že niekto po absolvovaní jedného gymnaziálneho ročníka sa stal učiteľom ľudovej školy. Preto je veľmi cenným faktom, že banskobystrický biskup Štefan Moyses inicioval a aj finančne podporoval založenie takého učiteľského ústavu, ktorý pripravoval aj slovenských učiteľov. V inštitúcii, pôsobiacej od 4. novembra 1856, účinkovali viacerí významní predstavitelia slovenskej inteligencie, ako napríklad: František Víťazoslav Sasínek alebo Gabriel Cyril Zaymus. Vyučovacím jazykom boli slovenčina a latinčina. Osudy banskobystrického slovenského učiteľského ústavu plasticky odzrkadľujú priebeh maďarizačných tendencií dualistického obdobia. Ako M. Kmeť uvádza, podľa štatistických údajov v roku 1858 v meste žilo 4 221 Slovákov, 978 Nemcov a spolu len 44 Maďarov. Napriek týmto skutočnostiam bol inštitút za necelých desať rokov pomad'arčený.

Nasledujúca štúdia je podobného charakteru: obsahuje, resp. popisuje školský systém v dualistickom období a následne priebeh systematického pomad'arčovania. Autor spomenul Eötvösove školské zákony z roku 1868, poukázal aj na *Lex Apponyi* z roku 1907, kvôli ktorým učители slovenského povedomia sa nemohli ďalej venovať svojmu povolaniu. V neposlednom rade autor ilustruje na dvoch od seba odlišných príkladoch – Banskej Bystrice a Békešskej Čaby – ako v praxi mohli fungovať školské zákony v takých mestách, kde väčšina obyvateľov práve slovenčinu považovala za svoj materinský jazyk. Pozerajúc sa očami občana Maďarska, najzaujímavejšie témy sú rozpísané v druhej časti. Z nich najskôr vyzdvihnem štúdiu charakterizujúcu informovanosť a postoje elity slovenskej inteligencie v 19. storočí práve k najbližšiemu a so Slovákami v najväčšom kontaktnom prieniku žijúcemu slovanskému obyvateľstvu – k Rusínom. Z ďalšej práce sa dozvedáme o obraze slovenských jazykových ostrovov na Dolnej zemi prostredníctvom prvých slovenských politických novín (*Slovenškej národnej noviny*) vydávaných v rokoch 1845–1848 Ľudovítom Štúrom, tiež ako vnímali dolnozemskej Slovákov, ktorí bývali ďaleko od pôvodného slovenského etnického územia. Získame aj prehľad aj o tom, aké mali vzťahy dolnozemskej k hornouhorskej Slovákom. Ďalšie dve štúdie vďaka prameňom môžeme navzájom porovnávať, keďže M. Kmeť v jednej štúdií poukazuje na zdroje z *Archívu literatúry a umenia Slovenskej národnej knižnice* v Martine o živote inteligencie dolnozemskej Slovákov. A v druhej štúdií práve naopak podáva informácie a pouka-

zuje na zdroje o rodine Hodžovcov, ktoré sú umiestnené v békeškočabianskom Múzeu M. Munkácsyho. Zo štúdií za vynikajúcu považujem aj kapitolu o Adolfovi Pecháňovi (*Adolf Pecháň ako popularizátor histórie*) a taktiež prácu o *Spolku svätého Vojtecha*, ktorý pôsobil od roku 1941 do roku 1944 v Maďarsku. Súčasný názor na Adolfa Pecháňa sú kontroverzné, pozerajúc sa naňho zo slovenského uhla pohľadu sú vyslovene negatívne. Práve na jeho príklade je evidentné a pravdivé – „ako stál Slovák – odrodilec v službách maďarizácie“. Pecháň sa narodil ako Slovák v Ilave v Trenčianskej župe. Vo svojich publikáciách, ktoré vyšli v slovenčine alebo v maďarčine, resp. v ním redigovanom a maďarskou vládou dotovanom slovenskom periodiku, podporoval, príp. vyzýval obyvateľov od 80. rokov 19. storočia do konca Horthyho obdobia, aby sa hungarizovali a pomadžarčili. Napriek tomu sa M. Kmeť o Pecháňovi zmienil s mierou. Do centra nepostavil jeho pomadžarčujúce snahy a ani ho nedémonizoval, ale do popredia postavil analýzu jeho životnej tvorby či dráhy. M. Kmeť sa zaujímala otázka, ako sa Pecháň s pomocou nástrojov vedy a osvety pokúsil posilniť u slovenských obyvateľov uhorské/maďarské vlastenectvo. Autor teda nevyslovil rozsudok nad Pecháňom, ale práve podal analýzu jeho diela. Pokus spracovať históriu *Spolku svätého Vojtecha*, ktorý napomáhal duchovný život slovenských veriacich a taktiež podporoval aj ich národnostnú emancipáciu, tiež potvrdzuje Kmeťov vynikajúci tematický výber, pretože osobitne pre maďarskú verejnosť dejiny spomínaného spolku nie sú veľmi známe. História spolku je zvláštna tým, že totiž akoby bol v Maďarsku založený dvakrát za sebou – a to druhýkrát tak, že v Československu už fungoval. Spolok v roku 1870 založil Andrej Radlinský na území historického Uhorska v Trnave. Po roku 1920 spolok pokračoval vo svojom pôsobení v Československu, ale v roku 1941 bol znovu založený v Maďarsku, najmä v dôsledku výrazného zvýšenia počtu slovenských katolíkov po pripojení územia v dôsledku Viedenskej arbitráže. Takto zväčšené potreby slovenských katolíkov v Maďarsku si vynútili pôsobenie spolku, ktorý pôsobil do roku 1944. Bohužiaľ, tento vo viacerých aspektoch progresívny zväzok nie je bezchybný kvôli, predpokladám, tlačovej chybe bol vynechaný 9-stranový zoznam bibliografických odkazov, hoci obsahový register poukazuje na jeho existenciu. Odhliadnuc od spomenutého nedostatku, autor knihy priblížil zaujímavé témy, ktoré odborne spracoval, pričom podal veľa nových informácií. Musím dodať, že Miroslav Kmeť sa vo svojej knihe často zaoberal s veľmi citlivými maďarsko-slovenskými vzťahmi, ktoré bol schopný bez zaujatosti, zveličovania, s mierou rozpracovať.

József Demmel

Preklad: Bernadeta Ottmárová

PORTRÉT

„Po polemike lepšie rozumieme stanovisku toho druhého než pred ňou.“

Predstavujeme Györgya Kövéra

Fotografia: Horváth, Szabolcs

György Kövér (1949) historik, univerzitný pedagóg, doktor vied Maďarskej akadémie vied, predseda Ekonomicko-historického podvýboru Maďarskej akadémie vied, profesor Katedry ekonomických a spoločenských dejín Filozofickej fakulty Univerzity Loránda Eötvösa, vedúci Výskumnej skupiny dejín kríz Maďarskej akadémie vied – Univerzity Loránda Eötvösa. Vo svojom výskume sa zameriava na ekonomické a spoločenské dejiny v 19. a 20. storočí. Je autorom viacerých publikácií a mnohých štúdií.

Predstavte sa slovenským čitateľom. Kde ste začínali, prečo ste si vybrali kariéru historika?

Narodil som sa v roku 1949 v Hajdúböszörményi, kde som aj maturoval. Z hľadiska mojej neskoršej kariéry bolo určujúce tradičné rodinné prostredie strednej triedy, v ktorej sa miešali reformované tradície otcovej rodiny z regiónu Hajdúság a vojvodinské katolícke tradície z matkinej strany. Byť katolíkom v Bösör-

ményi znamenalo – vďaka reverzu – okúsiť aj život v menšine. Otec bol lekár, ktorý sa venoval aj miestnym dejinám a dejinám lekárskej vedy, po nedeliach nás brával na lúku „botanizovať“ a cestou domov sme sa zastavili na cintoríne, kde nám o každom hrobe vedel povedať, kto v ňom odpočíva. To boli moje prvé školenia z rodinnej histórie. Moja mama bola s doktorátom z ekonómie celý život v domácnosti, okrem výchovy detí a vedenia domácnosti sa venovala keramike, náš byt zariadila ľudovomeleckými predmetmi, skrátka rozhodujúcim spôsobom určila vizuálnu kultúru rodiny.

Na gymnáziu ma učil dejepis János Poór, otec môjho dnešného univerzitného kolegu, ktorý ma vždy motivoval k tomu, aby som sa sústreďoval na ekonomické a spoločenské aspekty a na podstatu. V Bocskaiho gymnáziu ma učili aj ďalší vynikajúci učitelia: maďarčinu ma učil László Kertész, ktorý bol aj básnikom, podnecoval ma k písaniu literárnych prác, pričom o mojich prvotinách hovoril ako o básňach. Chcel, aby som študoval maďarčinu a dejepis, no v tom čase sa na univerzite v Debrecíne (Debrecen) táto kombinácia neotvárala, preto som napokon študoval históriu a ruštinu. V tom čase som ešte nechcel byť historik. Na gymnáziu ma najviac zaujímal šport, tanec, poézia a dievčatá.

Čo na vás vplývalo na univerzite a v počiatočnej vašej bádateľskej kariére?

Prvý semester som na univerzite – na veľké prekvapenie mojej rodiny i mňa samotného – končil so samými výbornými. Pravdou je, že po ročnej vojenčine som mal hlad po poznatkoch, nové informácie som nasával ako špongia. Politickú ekonomiku nás, napríklad, učil Róbert Angelusz, ktorý sa neskôr stal sociológom, stredoveké uhorské a svetové dejiny nás zasa učila stredná generácia žiakov agrárneho historika Istvána Szabóho, István Rácz a István Orosz. Károly Irinyi nás nevyučoval len historiografiu, na jeho špecializovanom kolégiu Hudba a dejiny sme zistili, o koľkých veciach v podstate ešte nevieme nič. Každý utorok na univerzitu z Budapešti prichádzali Emil Niederhauser a György Ránki, ktorí nám otvárali väčší, medzinárodný svet. Obaja boli veľmi sčítaní. Niederhauser čítal v šestnástich jazykoch a hovoril siedmimi rečami (von Haus aus tri si osvojil ako dieťa v Bratislave) a bol v podstate slavista, Ránki sa zasa okrem ekonomických a politických dejín venoval aj dejinám diplomacie. Mňa „objavil“ historik staroveku László Havas, keď som s ním na seminári polemizoval o existencii prvého triumvirátu, a snažil sa na mňa upozorniť svojich kolegov. No zrak zo mňa nespúšťal ani László Menyhárt, ktorý na mňa dohliadal aj ako bývalý absolvent gymnázia v Böszörményi. U neho som písal svoju diplomovú prácu, ako aj malý doktorát o spoločenskom pôvode a národnostnom zložení ruskej intelligen-

cie na prelome 19. a 20. storočia. Vtedy sa zdalo, že sa budem venovať dejinám východnej Európy, preto som sa začal učiť po poľsky, slovensky a bulharsky, no život to napokon zariadil inak.

V Debrecíne ste na univerzite študovali v ročníku, v ktorom vyrástlo viacero popredných výskumníkov. Ako si spomínate na toto obdobie?

Mojím spolužiakom bol Tamás Krausz, s ktorým som často polemizoval. Dnes učíme v jednej inštitúcii. V ročníku bol aj Gábor Gyáni, s ktorým dodnes úzko spolupracujem, spoločne sme napísali učebnicu a príručku *Spoločenské dejiny Maďarska*. V mojom ročníku študovali históriu a geografiu László Varga a Imre Papp, s ktorými som sa poznal ešte z vojenčiny, a dodnes sme dobrými priateľmi. István Orosz o nás vždy hovorí ako o výnimočnom ročníku, no myslím, že je voči nám pozitívne zaujatý. Na narodeninách môjho priateľa Imre Pappa povedal, že na seminároch nemusel nič robiť, lebo počas celého semináru sme polemizovali. Skutočne sme neustále diskutovali, a to nielen na seminároch, ale aj na chodbách. O všetkom. Generácia 68 bola skrátka taká, zasiahla nás renesancia marxizmu, hoci do Debrecínu všetko prišlo s menším oneskorením. Popri tomto mladistvom avantgardnom aktivizme sme, našťastie, neustále čítali a študovali, vďaka čomu mnohí z nás urobili peknú kariéru a robia ju dodnes.

Ako ste sa ocitli na Ekonomickej univerzite, na ktorej ste strávili vyše dve desaťročia? Kedy sa dostali do popredia vášho záujmu ekonomické dejiny?

Po absolutoriu na univerzite v Debrecíne som nezískal výskumný post, preto som sa na rok vrátil do gymnázia v Böszörményi. Následne som od Györgya Ránkiho dostal list, v ktorom mi ponúkol akademický post na *Ekonomickej univerzite* na Berendovej katedre. Čoskoro som dostal ponuku aj z Debrecínu, no uprednostnil som zamestnanie v Budapešti, keďže bolo pre mňa väčšou výzvou. Našli sme si dobrý podnájom, keďže v tom čase sa nám už narodila prvá dcéra, a aj moja prvá manželka si čoskoro našla zamestnanie. Vrhli sme sa do veľkomestského života. Na *Ekonomickej univerzite* som na základe dohody s Ivánom T. Berendom pokračoval v ruských spoločensko-historických výskumoch (v tom čase ma zaujímala ruská občina), no, prirodzene, učil som aj ekonomické dejiny. Na katedru pravidelne prichádzali hostia zo zahraničia od Davida Postana po Jürgena Kocku, vďaka čomu bolo na jednej strane pre mňa prirodzené, že treba ovládať jazyky (neustále nás k tomu motivoval už Niederhauser), na druhej stra-

ne sa človek dostal do medzinárodného obehu. V osemdesiatych rokoch sa mi otvorila cesta k medzinárodným výskumným štipendiám a konferenciám. Moja prvá študijná cesta viedla v roku 1982 do Veľkej Británie. Cestoval som tam so štipendiom British Academy bezprostredne potom, čo som sa v Budapešti zúčastnil medzinárodného kongresu o ekonomických dejinách, ktorý organizoval György Ránki.

Medzičasom sa však výrazne zmenilo moje tematické zameranie. Dostal som ponuku napísať pre edíciu *Magyar História* ekonomické dejiny Uhorska v časoch Františka Jozefa. Bola to moja „autodidaktická aspirantúra“. Za tri roky som sa rekvalifikoval na bádateľa ekonomických dejín v období dualizmu. Istý čas som si myslel, že sa to dá zvládnuť paralelne s ruskou profiláciou, no čoskoro som si musel priznať, že to nepôjde. Tak som sa z bádateľa východnej Európy stal historikom Rakúsko-Uhorskej monarchie. Začal som sa zaujímať o strednú Európu. Najdôležitejšou zmenou však bolo to, že som sám pre seba objavil dejiny bankovníctva. Na jednej strane som mal pocit, že bez štúdia pohybov na finančnom a kapitálovom trhu nemôžeme pochopiť vznik uhorského kapitalizmu, na druhej strane ma lákalo aj to, že po roku 1948 sa tejto oblasti v podstate nikto nevenoval, teda existovala perspektíva na výskum. Vôbec som netušil, že je na programe reforma maďarského bankového systému, čo neskôr motivovalo k výskumu dejín bankovníctva aj iných. V spolupráci s viacerými autormi sme napísali dejiny Rakúsko-uhorskej banky, pričom hlavné časti vyšli aj v nemeckom vydaní, ktoré sme napísali s Ágnes Pogány.

Následne ste prestúpili na Univerzitu Loránda Eötvösa. Prečo ste sa rozhodli pre zmenu?

V roku 1992 som začal vyučovať spoločenské dejiny v *Sociologickom ústave Univerzity Loránda Eötvösa*, čo som následne robil dvadsať rokov (na základe toho sa zrodili *Spoločenské dejiny Maďarska*, ktoré som napísal spolu s Gyánim). Veľmi rád som učil študentov sociológie a sociálnej práce, a nielen preto, že som mal dobrú recepciu. V roku 1998 som prešiel na *Katedru ekonomických a spoločenských dejín Filozofickej fakulty Univerzity Loránda Eötvösa*, ktorú po zmene režimu založili Vera Bácskai a Gyula Benda. Na katedre ma lákal najmä doktorandský program spoločenských dejín, ktorý som zdedil po Vere Bácskai (vedenie katedry prevzal András Gerő). Už na Ekonomickej univerzite som sa pokúšal otvoriť doktorandský program, no ani tamojšia katedra (dnes už neexistuje), ani univerzita nemali záujem o takýto systém vzdelávania. V Doktorandskej škole historických vied som v podstate slobodne utváral tvár vzdelávania (poskytujeme silné metodické

ké základy, na čom spolupracujem s dobrým tímom pedagógov), pripravujeme veľmi nadaných mladých bádateľov, hoci im a aj mne spôsobuje čoraz viac problémov to, že kde sa po štúdiu zamestnajú.

Medzi vaše, žiaľ, veľmi aktuálne výskumné témy patrí hospodárska kríza. O kríze v roku 1873 ste publikovali už vyše pred štvrtstoročím a aj teraz vediete výskumný tím zameraný na túto tematiku. Prečo je podľa vás táto téma taká dôležitá?

Knihu o krachu v roku 1873¹ mnohí v minulosti čítali ako alegóriu, mysleli si, že je reč o prítomnosti. V roku 1982 som však nevedel, v akých veľkých problémoch sa krajina nachádza. Odvtedy sme si mohli prečítať veľa štúdií aj o tejto téme. Pri písaní päťdesiatročných dejín Magyar Külkereskedelmi Bank som pracoval s pôvodnými dokumentmi, dokonca som urobil viacero rozhovorov. Pôvodne ma zaujímal obrat Kondratievovho cyklu v roku 1873, teda zvrat od dlhodobej konjunktúry k dlhodobému úpadku. V rámci tejto témy som sa venoval otázke krátkodobej krízy likvidity a tomu, že štátny rozpočet stál na pokraji krachu. V auguste 1873 nebolo isté už ani to, či štát dokáže vyplatiť mzdu štátnych zamestnancov, teda problémy boli zrejme veľké. A tu sa zjavili Rothschildovci, nimi vedené medzinárodné konzorcium, ktoré od roku 1873 počas celého obdobia dualizmu prakticky financovalo uhorský štátny dlh. Spočiatku som problematiku vnímal najmä z tejto stránky, no potom som sa dostal do archívu Rothschildovcov v Londýne a Paríži (dokonca som nahliadol aj do materiálov v Moskve a Viedni), a uvedomil som si, že je to univerzálna téma hospodárskych dejín, v ktorej sú pre nás medzinárodné faktory oveľa dôležitejšie než my pre ne. Uvedomil som si, že ak chceme skutočne pochopiť, čo sa stalo, musíme problematiku vnímať komplexne. Táto téma ma zamestnávala pomerne dlho, no nemyslel som si, že niekedy ešte bude aktuálna. Teraz venujem veľa energie aj štúdiu súčasnej krízy, hoci moja výskumná skupina sa venuje krízovým obdobiam v 19. a 20. storočí.

Do akej miery je potrebné ekonomické vzdelanie na to, aby človek pochopil krízové javy, ekonomické dejiny vo všeobecnosti? Môže sa venovať výskumu tejto témy „len“ historik? Môžu výsledky výskumov priniesť aj nejakú nehistorickú skúsenosť?

¹ Kövér, György: 1873. Egy krach anatómiája. Budapest, 1986.

Odbor si treba osvojiť všade. Keď som na pracovisku diskutoval o svojej dizertácii, Márta Sulyok-Papp z katedry financií reagovala, že hľa, finančníctvo sa dokážu naučiť aj historici. Ide tu v prvom rade o pochopenie („verstehen“). Prirodzene, nestal sa zo mňa ekonóm, nikomu by som ohľadne súčasnej krízy neradil (našťastie, ani ma o to nežiadajú), práve naopak, cez prizmu súčasnej krízy sa aj minulosť javí inak. Veľké množstvo literatúry dnes súčasnú krízu prezentuje „v historickej perspektíve“. Navyše sa nevenujeme len histórii ekonomických kríz (hladomory, povodne, agrárne a finančné krízy), ale minimálne rovnako dôležité sú pre nás aj „dejiny prežívania“ kríz, teda aspekty týkajúce sa dejín mentality.

Ktoré výsledky výskumu dejín bankovníctva považujete za najdôležitejšie?

Dejiny bankovníctva ako osobitnej vetvy podnikových dejín prežívali v Maďarsku svoju renesanciu v osemdesiatych rokoch. Nemám na mysli seba (hoci nejakú rolu som v tom azda zohral), ale to, že prišla nová generácia, ktorá u nás – najmä na základe medzinárodných vzorov – udomácnila nový štýl dejín bankovníctva (spomeniem v prvom rade mená Ágnes Pogány a Béla Tomka), vďaka čomu sa dostal do nového svetla aj vzťah banka-podnik. Problematika tzv. finančného kapitálu, ak je človek náročný na seba a vyzná sa v odbornej literatúre, sa dnes nedá pertraktovať tak, ako to v minulosti učila „politická ekonómia kapitalizmu“. Ak chápem dejiny podnikateľov a podnikov v širšom zmysle, tak musím spomenúť aj mená ďalších autorov, ktorí sa výrazne zaslúžili o obnovu domácich ekonomických dejín: Károly Halmos, resp. Judit Klement. V porovnaní s tým, že ekonomické dejiny sa niekedy prirovnávajú k ohrozeným živočíchom druhom, je úroda pomerne dobrá.

Nie je to hlavná oblasť vášho výskumu, no mnohí vás poznajú najmä ako autora monografie o jednej z popredných osobností revolúcie v roku 1956 a ministrovi revolučnej vlády Gézovi Losonczy, ktorá zaplnila biele miesto našej historiografie. Čím vás Losonczy zaujal?

Aj Géza Losonczy maturoval v Böszörményi. Zaujímal som sa o neho už počas študentských čias, hoci vtedy sa naňho nehľadelo ako na hrdinu. Keď som si v roku 1982 počas svojho anglického štipendia vďaka Mátyásovi Sárközimu opäť prečítal emigrantskú literatúru roku 1956, rozhodol som sa, že aj ja musím niečím prispieť k obrazu o roku 1956. Bolo to moje 20. storočie, pravda, pristúpil

som k nemu ako historik, bádal som v prameňoch. Veľmi mi pomohli Losonczyho príbuzní. Bolo veľmi poučné vidieť, že kým niekoho chceli z oficiálnej histórie vygumovať, užšia rodina a priatelia sa snažili zachovať každý dokument, ktorý sa vzťahoval k jeho životu a dielu. Napríklad, matka Gézu Losonczyho odložila aj jeho detské zápisníky a literárne prvotiny, ktoré som si mohol vďaka jeho mladšiemu bratovi Györgyovi Losonczymu prečítať aj ja. Mária Haraszti, vdova po Gézovi Losonczym, zasa dala reštaurovať jeho korešpondenciu, keďže bola písaná ceruzkou a bála sa, že po čase nebude čitateľná. Po zmene režimu sa otvorili aj oficiálne archívy, mohol som teda k nemu pristupovať už zo širšieho aspektu. Skutočnou výzvou bol pre mňa celý príbeh človeka, teda nemal som záujem len o omylného politika, nechcel som napísať tradičnú politickú biografiu.

V minulosti sa veľa diskutovalo o tom, či sa dá, či sa oplatí napísať biografiu? Ako vnímate túto otázku z aspektu knihy o Losonczym?

Ako som povedal, chcel som napísať totálnu biografiu. Možno to nie je možné, sú autori, ktorí hovoria o biografickej ilúzii, no podľa môjho názoru sa napriek tomu o to treba pokúsiť. V Losonczyho prípade to znamenalo, že bolo treba bádať a písať nielen o jeho role v ľavicových politických hnutiach a mocenských štruktúrach, ale sa bolo treba popasovať aj s interpretáciou jeho reaktívnej psychózy, keďže bol dvakrát zadržaný a väznený. Zaujímal som sa teda aj o psychohistóriu, z literatúry som v Losonczyho biografii využil v prvom rade koncepciu Erika H. Eriksona o kríze identity. Tento môj záujem trvá až dodnes, a to nielen vo výskume, ale aj počas výučby sa snažím študentov nasmerovať k tomuto prístupu.

Vašou ďalšou dôležitou výskumnou oblasťou sú spoločenské dejiny. Veľmi vás zaujímajú denníky, pamäte, listy, teda pramene, ktoré vytvorili súkromné osoby. V čom podľa vás tkvie historická hodnota prameňov tohto typu? Čo vás lákalo k takto zameranému výskumu?

Už som spomínal, že môj záujem o spoločenské dejiny sa zrodil už dávno. A vždy sa vracia. Keď som sa venoval dejinám bankovníctva, čoskoro sa k tomu pridružil aj záujem o príbehy bankárov a podnikateľských rodín. Najmä pri rodinách, ktoré nie sú organizované ako akciová spoločnosť, nie sú k dispozícii iné pramene než osobné materiály. Obchodné knihy týchto firiem sa zachovali len vo výnimočných prípadoch. Zo závetu, pozostalostného inventára či rodinnej

korešpondencie treba pochopiť nielen históriu jedinca a rodiny, ale aj podniku. Mojmým dávnyim koníčkóm je zbieranie pamätí a denníkov. Najnovšie vedím semináre s názvom Privátne dejiny, v rámci ktorých sa dá napísať práca na základe nejakých memoárov alebo rozhovoru. Sám som robil veľa rozhovorov už počas písania Losonczyho biografie, ale aj pri písaní dejín Magyar Külkereskedelmi Bank. Oral history je dnes už neoddeliteľnou súčasťou prístupu k súčasnej histórii, len treba vedieť, na čo sa osobné spomienky dajú využiť.

Ako spoločenského vedca bádajúceho štruktúru ma vždy trápilo, či poznáme aktérov príbehu, o ktorom rozprávam, či môžu prehovoríť, teda do akej miery sa dajú spoločenské dejiny biografizovať.

V roku 1882 v obci Tiszaeszlár zmizlo 14-ročné sedliacke dievča Eszter Solymosi a onedlho boli miestni Židia obvinení z toho, že ju rituálne zavraždili. Súdny proces sa stal bojiskom uhorských politických síl a výrazne ovplyvnil neskorší maďarský antisemitizmus. V posledných rokoch, dokonca desaťročiach sa váš výskum sústreďoval na spoločensko-historický výskum prameňov súdneho procesu v Tiszaeszlári, jeho výsledky nedávno vyšli v objemnej monografii. Ako sa zrodil nápad zaujímať sa o tento prípad?

Záujem sa zrodil náhodou. 11. septembra 2003 (!) sa v Nyíregyháze konala konferencia pri príležitosti 120. výročia súdneho procesu (súdny proces sa konal v lete). Jeden z organizátorov, bývalý kolega z Krúžku Istvána Hajnala ma požiadal, aby som vystúpil s úvodnou prednáškou o spoločensko-historickom kontexte súdneho procesu. Ponuku som nemohol odmietnuť, hoci – ako sa historikovi venujúceму sa obdobiu dualizmu patrí – som poznal len diela Károlya Eötvösa, Józsefa Baryho, Gyulu Krúdyho a Ivána Sándora. V rukopisnom archíve Széchényiho knižnice som si však pozrel Baryho a Eötvösovu pozostalosť a veľmi som sa divil, prečo ich dovtedy nikto nevyťažil. V septembri som vystúpil s prednáškou, v ktorej som vyhlásil výskumný program a hneď som sa pustil do jeho realizácie. Nespracoval som len pramene súdneho procesu, ale takmer všetko, čo sa vzťahovalo na obec. Mal som totiž pocit, že frontové línie v tejto záležitosti ustrnuli okrem iného aj preto, lebo nikto si v skutočnosti nedal tú námahu, aby sa detailne pozrel na Tiszaeszlár, teda na dedinu, v ktorej sa inkrimovaná záležitosť stala. Moja koncepcia sa formovala osem rokov, no napokon sa zrodila. Bola to moja akademická doktorská dizertácia. Kniha má rozsah šesťdesiat hárkov a vydalo ju vydavateľstvo Osiris. Dielo má znaky monografie o lokálnych dejinách a pri prezentovaní miestnych konfliktov som využil mikrohistorický prístup. Monografia naskicovala aj portrét aktérov a ich rodín a pokúsila sa na-

črtnúť aj spoločensko-historické aspekty samotného právneho a politického vyšetovania, procesu a ohlasu v tlači.

Kniha ďaleko presahuje hranice Tiszaeszláru, v historických kruhoch i mimo nich vyvolala veľký ohlas. Ako by ste zhrnuli jej najdôležitejšie ponaučenia?

Odozva je pre mňa skutočne veľkou ctou, a to nielen preto, že recenzie boli pozitívne, ale aj preto, že o nej vyšli recenzie, ktoré jej porozumeli. V časopise *Budapesti Könyvszemle* vyšlo o knihe päť článkov, myslím, že ani jeden autor si nemôže želať viac. To, že medzitým sa politika opäť pokúša zasahovať do otázok, o ktorých nemá ani potuchy, je zlým vysvedčením verejných činiteľov. Nemajú čas čítať hrubé knihy. Pravda, historik si nemôže robiť ilúzie ani z hľadiska toho, že predsudky žijú v hlavách naďalej. Prijímam všetky pozvánky na prednášky a diskusie o Tiszaeszlári, či už ide o odborné semináre, gymnáziá alebo občianske diskusné fóra, chodím do rozhlasu alebo televízie, vždy si hovorím svoje a už sa ani nedivím, ako húževnato prežívajú absurdné a hlúpe povery.

Nemôžem obísť problematiku toho, že v Maďarsku sa dialóg medzi rôznymi historiografickými školami pomerne zasekáva. Rozdielne smery majú aj svoje formálne rámce (Magyar Történelmi Társulat, Hajnal István Kör). Spoločenské dejiny kontra mainstream? Ako to vnímate vy?

Neviem, či sú v Maďarsku „rôzne historiografické školy“. Ja ich nevidím a nie sme ňou ani my. No mnohých nás spája to, že sa chceme venovať spoločensko-vedne založenej historiografii. V uplynulých desaťročiach došlo v tejto oblasti k veľkému pokroku. Keby mi niekto v osemdesiatych rokoch povedal, že vznikne spoločensko-historické združenie (*Hajnal István Kör - Társadalomtörténeti Egyesület*), ktoré oslavuje už svoje štvrté storočie, že bude vychádzať spoločensko-historický časopis (*Korall*), ktorý má za sebou päťdesiat čísiel, že takmer na každej univerzite sa budú novoveké spoločenské dejiny Maďarska vyučovať z našich učebníc a zbierok textov, že špecializované doktorandské programy budú mať každý rok poltucet absolventov, ktorí sa spoločenskými historikmi nestali len ako samoukovia, tak by som mu isto neveril. Toto sú klasické znaky profesionalizácie, spoločenské dejiny sa v Maďarsku nesporne etablovali. Že sme v menšine? Aspoň si nemôžeme dovoliť byť samoľúbi. Že inde najnovšie diela hovoria už o postsociálnych dejinách? Nech, u nás majú ešte spoločenské dejiny rezervy a dokážu sa obrodíť. Dialóg sa síce zasekáva, no nemôžeme tvrdiť, že

neexistuje. Naposledy nás *Magyar Történelmi Társulat* pozval na svoje zasadnutie v Južnom Zadunajsku, kde sme hovorili o medzinárodnom ukotvení tohto vedného odboru (prednášal som o osude kliometrie v Maďarsku), nasledovala živá diskusia a texty prednášok vyšli v časopise združenia *Századok*.

Je to dôležitá otázka, lebo mnohí si dodnes myslia, že v jednej krajine je len jedna historiografia, tzv. oficiálna, akademická historiografia. Pri pohľade zvonka sa zasa vždy považuje za smerodajnú národná historiografia. Aký je váš názor?

Neviem, vďaka čomu je historiografia oficiálna. Dúfam, že nie preto, že je štátna. No isté je, že histórii to neprospieva. V Akadémii sa už udomácnila pestrosť, podobne je to aj v národnej histórii. A ako vieme, veritas znamená varietas delectat. Pre mňa sú dodnes smerodajné slová Jenő Szűcsa o národnom zornom uhle historiografie, že je neudržateľné splyvanie kategórií Uhorsko a moderný národ (prirodzene, neobstojí ani retrospektívny pojem národa v nástupníckych krajinách). Vo svojich doterajších prácach som sa vždy snažil o uplatnenie komparatívnej perspektívy. Vykresliť široké medzinárodné pozadie som sa nesnažil len v učebnici spoločenských dejín, ale aj počas výskumu dejín bankovníctva a financií som hľadal spojitosti medzi medzinárodnými a domácimi inštitúciami. Dokonca aj v monografii o Tiszaeszlári, ktorá patrí do kategórie lokálnej histórie, som považoval za potrebné analyzovať vzájomný vplyv maďarskej a medzinárodnej tlače, resp. európske súvislosti antisemitizmu alebo kolektívneho násilia.

Ako vnímate vzťah medzi maďarskou a slovenskou historiografiou?

Keď sa pred niekoľkými rokmi pripravovala spoločná slovensko-maďarská učebnica dejepisu, hodnotil som to veľmi pozitívne a túto snahu som podporoval. Jeden skúsený kolega však moje očakávania schladil, keď sarkasticky poznamenal, že by bolo ľahšie napísať spoločnú izraelsko-palestínsku učebnicu než slovensko-maďarskú. Odpovedal som, že aj keby sa nikdy nedokončila, vždy je lepšie, ak historici na oboch stranách hranice vedú dialóg a neosočujú sa navzájom. Takéto hodnotenie situácie však považujem za veľmi zarmucujúce a nútiace k zamysleniu. Domnievam sa, že by sa dali nájsť výskumné témy, v ktorých je spolupráca možná. Slovenská a maďarská historiografia by zrejme nedospeli k rôznym výsledkom v otázke, prečo boli hornouhorské banícke mestá a ich okolie koncom 19. storočia jedným z ohnísk antisemitského hnutia a kolektívneho násilia (spomínam tento príklad, lebo poznám dizertačnú prácu obhájenú v Bra-

tislave, ktorá sa venovala tejto téme). Pravda, vo vede majú svoje miesto aj polemiky. Napríklad, s kolegom Romanom Holecom sme na medzinárodných konferenciách neraz polemizovali o hospodársko-historických otázkach, no vždy v rámci normálneho dialógu, pričom po polemike lepšie rozumieme stanovisku toho druhého než pred ňou. Iste, existujú aj neuralgické otázky, v ktorých je ťažké odpovede zjednotiť. No nové, autonómne interpretačné možnosti môžu vec vždy posunúť dopredu. Som presvedčený o tom, že moja myšlienka z knihy o spoločenských dejinách, v zmysle ktorej by sme pri výskume asimilácie v období dualizmu mali pripisovať väčší význam faktu, že v porovnaní so sčítaním ľudu v období 1880–1890 sa v roku 1900 a 1910 zmenila otázka týkajúca sa materinského jazyka, môže vrhať nové svetlo na hodnotenie etnických procesov. To, že po roku 1900 stúpol počet ľudí s maďarskou materinskou rečou nad 50 percent, je v istom zmysle „štatistická asimilácia“. Pravda, starí štatistickí to dobre vedeli, no zabúdať je ľahšie než si pamätať.

Dosiahli ste vo výskume výsledok, ktorý môže byť pre slovenských čitateľov zaujímavý?

Myslím, že moja monografia o Rakúsko-uhorskej banke priniesla mnoho nových aspektov o monetárnej integrácii monarchie a v rámci nej Uhorska, ako aj o role regionálnych bankových trhov. Zdá sa mi, že aj moja kniha o dejinách spoločnosti zaujalo viacero slovenských kolegov. No mohol by som uviesť aj antisemitské pouličné nepokoje v rokoch 1882–1883, detaily o nich sa síce do knihy nevmetili, no vlni som o nich prednášal na konferencii v Komárne. Oplatilo by sa siahnuť po dokumentoch týkajúcich sa cholerového povstania v roku 1831, väčšina z nich bola publikovaná, aby sme z desaťročia skostnatených stanovísk sfúkli prach a sformovali nové otázky zamerané na kolektívne násilie, ktoré by výskum pohli dopredu.

Posledná otázka: aké sú vaše plány do budúcnosti?

Najlepšie je, ak historik hovorí o budúcnosti v minulom čase. V hlave sa mi vždy rodí viacero paralelných plánov. Dnes sú v najpokročilejšom štádiu tie moje práce, do ktorých som sa pustil preto, lebo som bol v rámci medzinárodného projektu oslovený napísať maďarské ekonomické dejiny v 20. storočí. Dokončil som krátke anglické zhrnutie, verím, že čoskoro aj vyjde, no medzitým som dostal chuť detailne vypracovať jednotlivé obdobia. Počiatky, dejiny časopisu *Magyar*

Gazdaságtörténelmi Szemle som už napísal, vyšli časopisecky v *Történelmi Szemle* a publikoval som aj štúdiu o problematike prvej (a poslednej) päťročnice historickej vedy v päťdesiatych rokoch. Keď mám čas, venujem sa žiakom Domanovského² školy. Čakám, aby sa ukázalo, čo z nej bude.

Ďakujeme za odpovede!

Zhováral sa Csaba Katona

Preklad: Galina Sándorová

² Sándor Domanovszky (1877–1955) maďarský ekonomický historik, redaktor časopisu *Századok*.

KÖVÉR GYÖRGY

A tiszaezlári dráma. Társadalomtörténeti látószögek [Dráma v obci Tiszaezlár. Zorné polia sociálnych dejín]

Budapest, Osiris, 2011. 750 p.

V roku 2011 uzrela svetlo sveta rozsiahla publikácia z pera Györgya Kövéra, pedagóga na Univerzite Loránda Eötvösa. Názov knihy – *Dráma v obci Tiszaezlár* – jednoznačne poukazuje na to, že autor sa zaoberá jedným zo smutne známych prípadov, ku ktorým došlo na konci 19. storočia v Uhorsku. Okrem toho tu však ide o oveľa viac. Práca Györgya Kövéra venovaná spoločenským dejinám je totiž asi najvýznamnejšou prácou nielen z oblasti spoločenských dejín, ale aj maďarskej historiografickej tvorby posledných desaťročí. Nie je náhoda, že v 3.–4. čísle maďarského periodika venovanému knižnej kultúre BUKSZ (*Budapesti Könyvszemle*) v rubrike s názvom Tiszteletkör (Čestné kolo), v bloku venovanom dráme v obci Tiszaezlár, až piati autori podali informácie o tejto publikácii, čo je nezvyčajné. Každý z nich pritom upozorňoval na iné aspekty. Boli to: István Stipta, István Orosz, Dániel Szabó, Gábor Gyáni a Ferenc Erős. Kniha ponúka nesmierne zaujímavý výskum rôznorodosti uhorskej spoločnosti na konci 19. storočia, ktorý vychádza z obdivuhodne širokej pramennej základne. Povedané slovami Kövéra: ide o výskum realizovaný „hore a dole, celokrajinsky a lokálne“.

Je to z dôvodu, že pestré historické pramene týkajúce sa Tiszaezláru sa zachovali v nezvyčajne veľkom počte. V dôsledku toho historik, ktorý sa nebojí poctivej práce, z nich dokáže o obci a jej obyvateľstve vydolovať skutočne rôznorodé informácie. Citujúc autora: „Na niekdajší svet obce sa nechceme pozeráť cez okuliare procesu. Zároveň sa však počas výskumu obec dostala pod silné svetlo reflektorov, čo pre danú dobu vôbec nie je typické. [...] Kým výlučne z hľadiska procesu by sa o obci dal vykresliť iba torzovitý obraz, bez realizovania vyšetrovania by sme o Eslári v podstate nevedeli ani to, že je, že bol na svete.“ (s. 9).

Ale čo je to za proces, ktorý tak smutne preslávil obec Eslár? Proces, počas ktorého sa stala malá dedina v Sabolčskej župe známym pojmom (hoci jej obyvatelia ani zďaleka netúžili po takejto sláve). Povešť v celokrajinskom až medzinárodnom meradle obec získala tak, že 1. apríla 1882 bez stopy zmizlo 14-ročné sedliacke dievča Eszter Solymosiová. Manželka Andrása Huriho, Eszterina gazdiná, ju poslala do obchodu v dedine a následne zmizla. Práve v tom čase, ako už bolo zvykom, v sobotu pre blížiacim sa sviatkom pesach, sa židovské obyvateľstvo žijúce v okolí zhromaždilo v obci Eslár, aby si zvolilo kantora a mäsiara do miestnej synagógy. V súvislosti s tým sa rozšírila správa, že práve Židia mohli

byť zapletení do toho, že Eszter zmizla. Presnejšie, hovorilo sa, že Židia boli tí, ktorí dievčinu zavraždili. Proti židovskej komunite tak nanovo vzplanulo niekoľko storočí staré obvinenie z rituálnej vraždy. Matka dievčiny podala trestné oznámenie, čo spočiatku viedlo iba k celoštátnemu pátraniu. Neskôr však József, syn židovského chrámového sluhu Samuhu Scharfa, vypovedal o tom, že Eszter zavraždil mašgiach za asistencie mladíkovho otca a jeho brata Mórica. Matka Eszter Solymosiovej na tieto správy reagovala tým, že opakovane žiadala o vyšetrovanie prípadu. Súdna stolica v Nyíregyháze určila za vyšetrovacieho sudcu podnotára Józsefa Baryho. Ten dal Józsefa Scharfa zatknúť a následne začalo vypočúvanie. Krátko po tom sa Móric Scharf za pomerne podozrivých okolností „priznal“. Uviedol, že naozaj to bol mašgiach, kto dievčine podrezal krk a jej krv zachytil do nádoby, pričom sledoval rituálne ciele. (K tomuto je potrebné dodať, že Móric sa počas celého procesu pridržal svojej výpovede, ale okrem toho nič nedávalo za pravdu obžalobe. Na sklonku života vo svojej autobiografii stiahol svoju výpoveď). Správy o tomto prípade sa rýchlo šírili. Následne v celej krajine došlo k prebudeniu antisemitských nálad, ktoré sa ukrývali hlboko vo vnútri spoločnosti. Známe postavy uhorského antisemitizmu, ako Géza Ónody a Győző Istóczy aj v parlamente zopakovali obvinenie a na viacerých miestach v krajine vypukli nepokoje. Pozornosť na tento prípad obrátilo i to, že pri obci Tiszadada sa na brehu rieky našlo telo mladej ženy. Spočiatku sa viacerí nazdávali, že to bola Eszter. Jej rodinní príslušníci však o tom presvedčení neboli. Identifikácia však v konečnom dôsledku pre stav, v akom sa mŕtvola nachádzala, nedala vykonať ani vtedy, ani po neskoršej exhumácii. Nakoniec 14. apríla 1883 Kráľovská prokuratúra postúpila obžalobný spis Súdnej stolici v Nyíregyháze. Obžalovaných obhajoval poslanec, advokát a spisovateľ Károly Eötvös. Dňa 3. augusta 1883 sa v Nyíregyháze tento spor ukončil oslobodením. Po podaní odvolania bol právoplatný oslobodzovací rozsudok vynesený 10. mája 1884. Ibaže rozsudok ani zďaleka neurobil bodku za týmto prípadom. Hlasy stúpencov antisemitizmu okamžite zosilneli a v celej krajine dochádzalo k nepokojom. Hoci od prípadu ubehlo 130 rokov, naďalej prežíva názor, že Eszter Solymosiová bola naozaj zavraždená židmi, ktorí sledovali rituálne ciele. V tomto zmysle je téma, žiaľ, dodnes aktuálna.

Táto situácia bezpochyby pripomína známu knihu od Emmanuela Le Roy Ladurieho.¹ V dedinke Montailou na juhu Francúzska, ktorá mala vyše 200 obyvateľov, bolo v 14. storočí rozšírené kacírskoe hnutie katarstvo (albigénstvo).

¹ Le Roy Ladurie, Emmanuel: *Montailou, okcitánska vesnice v letech 1294–1324*. Praha, 2005.

Z tohto dôvodu sa v roku 1308 na príkaz inkvizítora z Carcassone dospeli obyvatelia obce dostali do väzenia inkvizície, kde ich niekoľko rokov vypočúvali. Ich výpovede, ktoré zachádzali do úplných detailov, sa zapísali a sú obsiahnuté v šiestich objemných knihách. Tieto dokumenty, ktoré vznikli uprostred svojských okolností, zachytili také prvky a drobné prejavy každodenného života, ktoré by inak, vzhľadom na pomery vtedajšieho písomníctva, zrejme nikto nezaznačil. Takto sa Le Roy Ladurie nezameral na vzťah moci a obyvateľov obce (hoci niet pochýb o tom, že tento „vzťah“ podnietil vznik prameňov), ale na vnútorné pomery v obci, na jej mikro-spoločnosť.

Podobnosť týchto dvoch príbehov sa však týmto končí. Rok 1883 nie je začiatok 14. storočia. Pramenná databáza, na ktorej sa dá stavať, je oveľa bohatšia. A Kövér to aj urobil, staval na nej. Prvá vec, ktorá prekvapí pozorného čitateľa, je množstvo preštudovaných prameňov. Ide o archívne pramene, zbierky dokumentov, dobovú tlač a literatúru vrátane tej najnovšej. Autor na téme Eszlár pracoval od roku 2003, keď sa v Nyíregyháze konala konferencia venovaná 120. výročiu súdneho procesu. Dokladá to rad štúdií, ktoré odvtedy vydal. Tejto téme venoval aj svoju doktorskú dizertačnú prácu. V nej zhrnul výsledky svojho výskumu, ktorý trval jedno desaťročie.

Pri tejto skutočnosti zrejme nie je zbytočné poukázať na to, že medzi jednotlivými školami maďarskej historiografie sú často ostré protiklady. Tí, ktorí majú blízko k postmodernizmu a venujú sa spoločenským dejinám, sú často obviňovaní z toho, že si nevážia, ba dokonca že nepoužívajú archívne pramene a úradné dokumenty. Predstaviteľom tradičnej, tzv. mainstream historiografie sa zas vyčíta, že fetišizujú pramene, každé tvrdenie v nich prijímajú ako fakt a takto narábajú aj so skutočnosťou. Preto nedokážu prekročiť pozitivistickú tradíciu 19. storočia. V tejto otázke si nedovolím zaujať stanovisko. Dodal by som k tomu iba toľko, že tak, ako všetky zovšeobecnenia, ani tieto prístupy nie sú presné. Isté však je, že Kövérova práca vyvracia obe tvrdenia. Pracuje s najširším možným okruhom dokumentov vrátane tých prameňov, ktoré obsahujú zdanlivo najvšeobecnejšie a najmenej zaujímavé údaje. Avšak ku prameňom vždy pristupuje veľmi kriticky. Všíma si miesto vzniku, príčinu a čas vzniku, autora, situáciu, v ktorej prameň vznikol atď. Navyše, ako som na to už upozorňoval, do svojho výskumu z oblasti spoločenských dejín zahrnul aj pramene úradného charakteru, ktoré sú napr. súpisy, zoznamy voličov, parcelačné spisy. Takáto historická atitúda by v skutočnosti mala byť samozrejmosťou. Žiaľ, často vidíme, že v praxi to tak ale nie je. V danom prípade však Kövér sám poukázal na to, že sa zámerne snažil skúmať obec a jej obyvateľov aj prostredníctvom dokumentov, ktoré nevznikli v súvislosti s procesom (s. 708).

Keď hovoríme o prameňoch, treba vyzdvihnúť, že Kövér ako prvý preskúmal Baryho a Eötvösovú pozostalosť, uloženú v *Štátnej Széchényiho knižnici* (Országos Széchényi Könyvtár) a ako prvý urobil hĺbkovú analýzu obce. Takto sa publikácia (teda jej časť) môže vnímať aj ako monografia obce, ktorá však prekračuje mikrohistorický prístup. Proces, jeho dôsledky a vplyv skúma z pohľadu spoločenských dejín. Je to v súlade s podnázvom knihy, ktorý sa však nenáležite ocitol v úzadí.

V podstate sa publikácia dá rozdeliť na dve časti. V prvej časti hlavnú úlohu nehrá proces, ale obec. Slovanmi autora povedané: „Vychádzajúc z opisu eszlárskej spoločnosti sme sa usilovali o to, aby sme rozlúštili celoštátny dopad procesu.“ (s. 10). Kövér veľmi dôsledne načrtnol najprv geografické pomery obce, potom z nového a nového uhla pohľadu priblížil spoločnosť a cesty spoločenskej mobilizácie. Spleť vertikálne a horizontálne členenej lokálnej spoločnosti vykresľuje zložité vzory. To, čo sa odkrýva, nie je idylický svet. Obec je zastihnutá mnohými konfliktami – spoločenskými, náboženskými i hospodárskymi protikladmi. Okrem toho jej kvôli blízkosti rieky Tisza hrozia povodne. Ako hovorí Kövér, to, že obec mala „tendenciu vzplanúť, je normálny stav“ (s. 11). Autor sa teda vydal po stopách priestorových a spoločenských štruktúr a aplikoval kroky „long durée“, ale pozornosť venoval aj pohybu týchto štruktúr a spoločenskej mobilite obce.

Následne však autor mení kurz. Zaoberá sa hlavnými postavami, skúma ich spoločenské, hospodárske a rodinné vzťahy od Eszter Solymosiovej až po obvinených Scharfovco (za pozornosť stoja aj precízne rodokmene, ktoré siahajú až niekoľko storočí dozadu a sú umiestnené v Prílohách knihy). Nedá sa dostatočne zdôrazniť, aký význam majú tieto kapitoly. Kövér tu urobil niečo, čo ešte nikto pred ním neurobil. K menám, adresám, titulom a hodnostiam (mašgiach, obhajca atď.) s nimi spojeným priraduje skutočný obsah. Prostredníctvom dôkladne preskúmaných rodinných a hospodárskych vzťahov „vracia“ postavám tváre, ktoré stratili v priebehu dejín kontúry a tiež charakter. Ich pohnútky, činy, rozhodnutia a reakcie sa nedajú pochopiť bez poznania ich charakteru a vzťahov. Kövér však neostal iba pri naratívnom opise rozhodovaní a pocitov, ale hľadá ich vysvetlenie. Takto sa snaží pochopiť, ako mohol lokálny plamienok vzplanúť do celoštátneho ohňa. Dá sa povedať, že uplatňuje zásadu Geralda Noriela, podľa ktorej „nie je pravdou, čo aj dnes tvrdí časť historikov, že špecifickosť ich práce spočíva v poznaní archívov a v presnom aplikovaní »historickej metódy«. Najlepší žurnalisti súčasnosti takisto disponujú týmto praktickým poznaním. V skutočnosti sa od historikov líšia tým, že ich úlohou je realizovať výskumy, ktorých cieľom je odhalenie klamstva a pomenovanie zradcov či vinníkov. Úlohou historika však je, aby sa pokúsil vysvetliť zámery osoby, ktorá konala v mi-

nulosti.“² Kövérovi sa podarilo dokázať, že korene procesu v Tiszaeszlári nájdeme v každodennom živote obyvateľstva obce, ktoré čelilo mnohým konfliktom. Avšak z pohľadu procesu tento predpríbeh, predstavenie miesta diania a postáv, teda prvých päť kapitol (*Predslov; Používanie priestoru a obyvateľstvo; Štruktúra a mobilita; Lokálne konflikty; Hlavné postavy*) ani zďaleka nemôžeme označiť iba za predohru. Ide o plnoprávne časti jedinečného historiografického výkonu.

V Tiszaeszlári, kde situácia bola neustále napätá, sa teda dalo predvídať, že dôjde k nejakému lokálnemu konfliktu, ako sa po zmiznutí Eszter Solymosiovej aj stalo. Otázkou samozrejme ostáva, ako mohol tento konflikt prerásť do celoštátneho škandálu? Pri tomto bode sa autor opäť rozhodol zmeniť kurz. Po predpríbehu so širokým časovým horizontom, ktorý tvorí takmer polovicu knihy, prichádza s konkrétnym prípadom.

Autor v VI. kapitole s názvom „*Inkrimovaný prípad*“ celkom podrobne sleduje priebeh celého procesu od dňa, keď Eszter zmizla. To, ako autor pri rekonštrukcii posledného dňa Eszter Solymosiovej ide až po krajné hranice, je historickou bravúrou. Potom s prirodzenou jednoduchosťou konštatuje: „Cesta Eszter Solymosiovej, ktorá sa dá určiť pomocou historických metód a na základe prameňov, sa skončila prvého apríla, keď išla k priehrade. Eszter Solymosiová mohla byť nanajvýš apromom toho, čo nasledovalo neskôr“ (s. 357). Pritom skúma proces výpovede, a takmer s naturalizmom Émila Zolu referuje o preskúmaní exhumovaného tela. Nezákol sa ani uplatnenia psychoanalytickej metódy. Pri jednotlivých postavách označil pravdepodobné, alebo aspoň možné prípadné a principiálne motivácie. Súčasne však aplikoval aj celkom svojskú metódu. Danú kapitolu celkovo sedemkrát prelomil samostatným textom, ktorý vznikol tým, že použil iný typ písma. Tieto časti majú názov Performer a zameriavajú pomyselné reflektory na hlavné postavy v procese – na miestnych predstaviteľov zákona, kňazov, novinárov, obhajcov, lekárov, predstaviteľov obžaloby a na zapisovateľov. Týmto sa však kniha ani zďaleka nekončí. Darmo, že sa proces po právnej stránke roku 1884 právoplatne ukončil, naďalej však mal vážne dôsledky. Aj pri nich sa autor pozastavil v kapitole s trefným názvom (*A reakció rádiuszai – Rádius reakcie*). Prečo to robí? Napríklad preto, že tento proces, resp. jeho ukončenie ovplyvnilo aj voľby do poslaneckej snemovne v roku 1884. Nehovoriac ani o nepokojoch, ku ktorým došlo v celej krajine, ba až o medziná-

² Noriel, Gerald: *A történetírás „válsága“*. *Elméletek és irányzatok a történelem tudományá válsától napjainkig*. Budapest, 2001. 231.

rodnom ohlase a prvej literárnej adaptácii, ktorá sa čoskoro objavila. O čom toto všetko svedčí? O tom, že vymyslené obvinenie oživilo antisemitské nálady, pre ktoré bola v krajine pripravená dobrá živná pôda. Takto mohla iskra lokálneho konfliktu vzplanúť do ohňa, ktorý zachvátil celé Uhorsko. A ako som už spomínal, pozostatky tohto ohňa dodnes tlejú pod popolom.

Uved'me iba jeden príklad toho, aké vlny vyvolal tento prípad. Hostinec Fehér Hattyú (Biela labuť) patril medzi najstaršie v Budapešti. Od roku 1880 si ho prenajímali Ármin Weingruber. Dňa 7. augusta 1883, teda štyri dni po tom, ako v procese pojednávajúcom o rituálnej vražde vyhlásili oslobodzovací rozsudok, József Scharf a jeho syn Móric pricestovali vlakom z Miškolca do Budapešti. Scharfovcovia sa ubytovali v hostinci Fehér Hattyú. Dav poháňaný antisemitizmom sa o tom dozvedel. O pol desiatej začali žandárske jazdecké oddiely šablami rozháňať zhromaždený dav. Skutočný škandál však vypukol na ďalší deň, keď zhromaždený dav porozbíjal okná na hostinci Fehér Hattyú, pričom Scharf a jeho syn utiekli zadným východom. Akcia, ktorá sa začala ako antisemitská demonstrácia, týmto získala nové smerovanie. Dav dal svojmu hnevu voľný priebeh. Ľudia vtrhli do hostinca Fehér Hattyú, porozbíjali zariadenie, vypáčili aj vchod do Kohnovho nábytkárstva v susedstve a jeho nábytok začali na ulici rozbíjať. Sumárom dňa bola škoda vo výške 10 000 forintov a 30 zatknutých osôb. Dňa 10. augusta došlo k ešte väčšiemu pouličnému škandálu. Na Rákócziho námestí hádzali do okien „židovských ako aj kresťanských“ domov dlažbové kocky a pri krčme Vörös Macska (Ryšavá mačka) na ulici Király utca vypukla hromadná bitka. Krčmu na rohu ulíc Diófa utca a Dohány utca žandári regulérne obľahli, pričom „štangasti“ zariadenia neoblomne vyhadzovali žandárov cez okno. Orgány na to odpovedali paľbou na okná a obkľúčili budovu. Mesto sa utišilo až neskoro večer, no vtedy už pri Národnom divadle a hostinci Fehér Hattyú stál vojenský kordón. Pri pouličných bojoch zatkli viac ako 150 ľudí. Netreba to zdĺhavo opisovať – antisemitské nálady, ktoré sa prejavili po procese, slúžili ako ventil na zbavenie sa hnevu, ktorý viedol až k výbuchu spoločnosti.

Dozvuky a dôsledky eszlárskeho prípadu sú teda aspoň natoľko zaujímavé, ako samotný proces. Teória, že obvinenie sa zakladá na skutočných faktoch, má až dodnes svojich vytrvalých stúpencom. Spomenul by som tu dielo Jamesa G. Frazera s názvom *The Golden Bough. A Study in Magic and Religion*. Je totiž zrejme, že kto verí v rituálnu vraždu, napriek akémukoľvek argumentu sa jej bude neochvejne pridržať. Vyššie uvedená Frazerova práca analyzuje vzťah povie, náboženstva a skutočného poznania. Dejiny ľudského myslenia prirovnáva ku kobercu, ktorý je utkaný z troch rôznych vlákien – z čierneho vlákna mágie, červeného vlákna náboženstva a bieleho vlákna vedy. Táto tkanina je spočiatku tkaná z bielych a čiernych vlákien, no v jej strede sa čoraz intenzívnejšie objavuje

červená farba náboženstva, ktorá bledne a potom sa objavuje čoraz viac bielych vlákien. Kövérova práca rozširuje bielu farbu a podnecuje k mysleniu každého, kto je tomu otvorený.

Treba sa zastaviť aj pri ilustráciách publikácie. Kniha vyšla v tvrdej väzbe s prebalom v nevtieravých farbách (veľmi originálny je na titulnej strane negatív fotografie postavy Eszter Solymosiovej). Pri podobných publikáciách s historickou tematikou je častou chybou, že obrazový materiál slúži len ako ozdobný prvok. Pozorný čitateľ si všimne, že ilustrácie prešli dôsledným výberom a ich značná časť slúži aj ako prameň. Platí to aj v prípade rôznych tabuliek, hoci od nich sa to aj očakáva. Ak sa vôbec dá na adresu tejto knihy vysloviť nejaká kritika, tak len v súvislosti s kvalitou niektorých obrazov. No kiežby len toto bolo najzjavnejším problémom všetkých vydávaných diel.

Publikáciu uzatvára krátky, ale informačne bohatý *Epilóg* (pred imponujúco podrobným zoznamom prameňov a literatúry a obsiahlymi prílohami, ktoré obsahujú rodokmene a zoznam ilustrácií). Autor tu upozorňuje na skutočnosť, že v prípade Eszter Solymosiovej „sa z dobového diskurzu stratila skutočnosť, referencialita“. Politická verejnosť (na župnej, štátnej, ba dokonca aj medzinárodnej úrovni) prezentovala iba dva názory: tých, ktorí „obviňovali židov zo zmiznutia dievčiny a tých, ktorí tomu neverili“ (s. 707). Kövér sa rozhodol prekročiť zastaraný spôsob nazerania a historika postavil do pozície „rozprávača“, čím sa pokúsil » dať na miesto« „postavy, vystupujúce v procese a ich diskurzy. To by sa v žiadnom prípade nepodarilo bez tej obrovskej práce, ktorá tvorí prvú kapitolu knihy.

Záverom mi dovoľte, aby som vyjadril svoj subjektívny názor na to, čo v mojich očiach ešte viac zvyšuje význam tejto publikácie. Nie je to nič iné, ako pôsobivý jazyk knihy. Kövér štylizuje krásnou maďarčinou, výstižne, uvoľnene a neutráca sa v mori vedeckého jazyka. Smelo používa prirovnania a v jeho prejave nájdeme aj jemnú iróniu. Už na prvej strane knihy oznamuje čitateľovi očakávajúcemu senzáciu, že ak sa doteraz neodhalilo, čo sa pred mnohými rokmi stalo s Eszter Solymosiovou, tak nech sa to ani od neho neočakáva. Zmiznutie tejto dievčiny sa zrejme navždy zaradí medzi nevyriešené prípady. Zároveň v epilógu prirovnáva uhly pohľadu svojej knihy k ceste, ktorú čitateľ „...musel únavne prekonať hore aj dole náročnou, ba dokonca nebezpečnou trasou, prechádzajúcou spodkom krátera. [...] Štruktúra knihy a samotné dielo naozaj pripomína vulkanický kráter. Najprv sme terén zamerali z okraja krátera. Potom sme sa s tými, ktorí sa k tomu odhodlali, spustili do vnútra krátera, aby sme odkrývali ďalšie a ďalšie vrstvy spoločenskej štruktúry. Ale nenarazili sme na pustú mesačnú krajinu. Scénu dávných dramatických konfliktov sme zaľudnili živými postavami, účinkujúcimi z mäsa a krvi, aby sme čo najlepšie dokázali pochopiť pohnútky a činy aktérov. Práve vtedy sme narazili na nepredvídateľné hlbiny krátera. Keď

už človek tam dole začal mať pocit, že nemá viac čo objaviť, neostalo mu iné, než sa na druhej strane krátera opäť vyšplhať na jeho okraj, kde sme sa ešte raz, z voľnejšej perspektívy mohli pozrieť na »nálezy«, ktoré sme nosili so sebou ako výsledok zhromažďovania materiálu. Panoráma, ktorú nám ukazuje, župa, krajina a ešte ďalší kus sveta z tejto strany, vyvoláva nové, záverečné otázky.“ (s. 705).³ Vôbec nie je otázkou, či stálo za to objavovať okraj i hĺbku „eszlárskeho krátera“. Zrodila sa jedinečná práca spoločenských dejín.

Csaba Katona

Preklad: Angelika Šrámková

³ Tento štýl mi pripomína už vyššie spomínaného klasika, Frazera, a jeho *Zlatú ratolesť*. Frazer chodí vo svojich prácach iba jednou cestou, čo však je opäť výsledok iba mojej subjektívnej analógie. Vychádza z Nemiho. Za východisko si zvolil svätynňu bohyně Diany Nemorensis a pokúša sa pochopiť, že prečo získava kňaz svätynne svoju hodnosť takým spôsobom, že zavraždí svojho predchodcu. Pri zodpovedaní tejto otázky si pomáha mýtmi starovekých národov, poverami tzv. primitívnych kultúr a tradíciami ľudového folklóru. Presne tak, ako to urobil Kóvér pomocou rozsiahleho pramenného materiálu, ktorý preskúmal.

SUMMARY

In the fourth volume of the *Korridor, Slovak-Hungarian Historical Journal* two studies can be read: Balázs Ablonczy analyzes the phenomenon of plural identity through three careers from 20th century linked with Czechoslovakia. This study however is not aiming to describe assimilating groups or politically constructed identities, but tries to understand better the identity of rim groups having a different cultural horizon from the majority. In his study Gabor Czoch examines the nationalities' constitution in Kassa in the 19th century, based on the census of 1850–1851. The study describes a city with population of various ethnicities, where besides the confessional tolerance the transition between the bulkheads of national identities is also a frequent phenomenon. Springing from this context we can reflect how, when and at what degree will the question of national identity become a decisive factor of socialization. In our Critique column we present a monography analyzing the action of a Hungarian party acting in Slovakia during the World War II., an anthology of studies dealing with the Trianon peace treaty from a new perspective diverging from political interpretations, a corpus published on the 150th anniversary of the foundation of the Slovak Lutheran congregation in Budapest and dealing with their history. A volume focusing on the nationality problems of Czechoslovakia between the two World Wars, the monography of Miroslav Kmeť, and a book analyzing the forms of Slovak identity in the 19th century. In our Portrait column we present György Kövér, an outstanding Hungarian Economic- and Social Historiographer.

Preklad: Rita Hornok

AUTORI

Ablonczy, Balázs (1974) historik, Filozofická fakulta Univerzity ELTE – Parížsky maďarský inštitút. Skúma odbornú oblasť dejín medzi dvomi svetovými vojnami. Najdôležitejšie publikácie: Teleki Pál – politikai életrajz. Budapest, 2005. Trianon-legendák. Budapest, 2010. A visszatért Erdély, 1940–1944. Budapest, 2011. Nyombiztosítás. Pozsony, 2011.

Bajcsi Ildikó (1985) historička, PhD. poslucháč, Doktorská škola historickej vedy Vysokej školy Károlya Eszterházyho. Skúma odbornú oblasť dejín československej maďarskej spoločnosti v zrkadle biografických prameňov (1920–1989). Najdôležitejšie práce: Interetnikus és interkulturális kapcsolatok Dél-Szlovákiában. *Eruditio-Educatio*, 5. (2010) 1–2. sz. 149–152. Szlovákiai magyar anyanyelvű romák szociális és munkaerő-piaci körülményei. In: Horváth Ágnes-Zs. Dobó Marianna-Szarka László (szerk.): Egyenlő esélyek – jó esélyek. Eger, 2011. 135–154. Magyar-szlovák vegyes házasságok egyéni élettörténetek tükrében. In: *Eruditio-Educatio*, 7. (2012) 1. sz. 52–80. Trianon-narratívák a szlovák és a magyar történetírásban. In: Pusko Gábor (szerk.): Tér, idő, közösség. A felföldi magyarság a társadalomtudományok tükrében. Kulturális Antropológiai Műhely, Tornalja, 2013. 118–128.

Czoch, Gábor (1965) historik (ELTE BTK) Najvýznamnejšie publikácie: „A városok szíverei...” Tanulmányok Kassáról és a reformkori városokról. Pozsony, 2009.; Bratislava a „mestská otázka” v prvej polovici 19. storočia. In: Kapitoly z dejín Bratislavy. Gábor Czoch (hlavny ed.)–Aranka Kocsis–Árpád Tóth (ed.). Bratislava, 2006. 305–323.; Gondolatok a szlovák és magyar történészek együttműködéséről. In: Szolgálhat-e mintaként a francia-német kibékülés? Magyarország 20. századi történelme az európai építkezés fényében. Szerk.: Czoch, Gábor-de Montety, Henry. Budapest, 2010. 65–78.

Demmel, József (1982) historik, pracuje vo Výskumnom ústave Celoštátnej slovenskej samosprávy. Výskumná oblasť: spoločenskovedná história Slovákov 19. storočia. Dôležitejšie práce: Egész Szlovákia elfért egy tutajon. Pozsony, 2009. A szlovák nemzet születése. Pozsony, 2011.

Hajdú, Anikó (1989) historička, PhD. poslucháč, Doktorská škola historickej vedy Vysokiej školy Károlya Eszterházyho, Doktorandská tematika sa zaoberá reprezentovaním centralizácie a modernizácie dualistického Horno-Uhorska v dejinách spoločensko-kultúrnych. Publikácie: A népoktatás modernizációjának megyei korlátai. In: Pusko Gábor (szerk.): Tér, idő, közösség. A felföldi magyarság a társadalomtudományok tükrében. Tornalja, 2013. 107–117. Források a 20. század eleji magyarországi nemzetiségi tanítóperek történetéhez. In: Fórum Társadalomtudományi Szemle, (2013) 1. sz. 101–127.

Janek, István (1970) historik, vedecký pracovník Historickovedného inštitútu centrálneho výskumu filozofickej vedy/humanitných vied, pri Maďarskej akadémii vied. Zaujímajú ho československo-maďarské diplomatické vzťahy medzi rokmi 1938 a 1949, styky slovenko-maďarské v rokoch 1939–1945 a otázka menšiny a národnosti v 20. storočí. Významnejšie publikácie: Magyar törekvések a Felvidék megszerzésére 1938-ban. In: Történelmi Szemle, (2010) 1. sz. 37–66. Magyar közeledési szándékok a szlovák vezetőkhoz 1943–1944 folyamán. In: Múltunk, (2010) 4. sz. 107–147.

Katona, Csaba (1971) historik, vedecký pracovník Historickovedného inštitútu centrálneho výskumu filozofickej vedy/humanitných vied, pri Maďarskej akadémii vied. kominukačný referent. Významnejšie publikácie: „... kacéerkodni fogok vele.” Slachta Etelka soproni úrilány naplója, 1838–1840. A naplót közreadja, a bevezetőt és a lábjegyzeteket írta és a mutatókat készítette: Katona Csaba. I–IV. köt. I. Győr, 2004. 142., II. Győr, 2005. 172., III. Győr, 2006. 198., IV. Győr, 2007. 176. Egy szlovák származású polgárcsalád három nemzedéke a 19–20. században a politika sodrában. In: Családok, családfák, generációk. Szerk. Bana József–Katona Csaba. Budapest–Győr, 2007. 129–163. Sub clausula, 1920, 1947. Dokumentumok két békeszerződés – Trianon, Párizs – történetéből. Főszerk. és a bevezetőt írta Gecsényi Lajos–Máthé Gábor. Szerk., vál. és jegyz. Baráth Magdolna–Katona Csaba. Budapest, 2008. 1138. Vladimír Clementis csehszlovák külügyminiszter családjának magyar nemesi származása. In: Turul, 83. (2010) 2. sz. 54–58. Szeriális történetírói kánon és levéltári tapasztalat. In: Levéltári Szemle, 59. (2009) 1. sz. 29–40.

Simon, Attila (1966) historik, riaditeľ oddelenia Historických výskumov Fórum inštitút výskumov menšín, docent vedúci Historickej katedry Univerzity Selye János. V centre odbornej pozornosti má dejiny Maďarov na Slovensku medzi vojnovom období. Významnejšie publikácie: Elfeledett aktivisták. Kormányparti magyar politika az első Csehszlovák Köztársaságban. Somorja, 2013. Küzdelem

a városért. Pozsony és a pozsonyi magyarok 1938–1939-ben. Pozsony, 2011. Egy rövid esztendő krónikája. A szlovákiai magyarok 1938-ban. Somorja, 2010. Telepések és telepésfalvak Dél-Szlovákiában a két világháború között. Somorja, 2008. A szlovákiai magyarok történetének válogatott bibliográfiája (1990–2002). Somorja–Dunaszerdahely. 2004.

Viršinská Miriam (1980) historička, Katedra histórie, Pedagogická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave. Odborne sa zaoberá slovenskými dejinami 19. storočia, s dôrazom na dejiny evanjelickej cirkvi a. v., cirkevnopolitickú problematiku, národno emancipačné zápasy v Uhorsku a v habsburskej monarchii v 19. storočí. Publikácie: Ivantyšinová, Tatiana–Viršinská, Miriam: Na ceste k literárnej vzájomnosti. Poľsko-slovenský dialóg. Bratislava, 2013.; Evanjelická cirkev a. v. v Uhorsku a Slováci v druhej polovici 19. storočia. Martin, 2011.; Prievidza v rokoch 1848–1918. In: Prievidza. Monografia mesta. Banská Bystrica, 2013. 134–170.; Peštianska (1791) a budapeštianska synoda (1891–1894) a ich význam pre vývoj evanjelickej a. v. cirkevnej správy v Uhorsku. In: Rábik, Vladimír a kol.: Vývoj cirkevnej správy na Slovensku. Krakov, 2010. 391–408.; Cirkevnopolitická a kňazsko-kazateľská činnosť. In: Jozef Miloslav Hurban. Prvý predseda Slovenskej národnej rady. Zost. N. Rolková. Bratislava, 2007. 124–150.

Croatica Nonprofit Kft., Budapest

Felelős vezető:

Horváth Csaba ügyvezető igazgató